

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
2020-YL-061

**TÜRKİYE VE RUSYA FEDERASYONU ARASINDAKİ
DOĞAL GAZ İLİŞKİLERİNİN BAĞIMLILIK VE
KARŞILIKLI BAĞIMLILIK TEORİLERİ ÇERÇEVESİNDE
İNCELENMESİ**

HAZIRLAYAN
Meryem AYDIN

TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. Merve İrem YAPICI

AYDIN-2020

TC.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Bu tezde sunulan tüm bilgi ve sonuçların, bilimsel yöntemlerle yürütülen gerçek deney ve gözlemler çerçevesinde tarafımdan elde edildiğini, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce, sonuç ve bilgilere bilimsel etik kurallarının gereği olarak eksiksiz şekilde uygun atıf yaptığımı ve kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

../../2020

Meryem AYDIN

ÖZET

TÜRKİYE VE RUSYA FEDERASYONU ARASINDAKİ DOĞAL GAZ İLİŞKİLERİNİN BAĞIMLILIK VE KARŞILIKLI BAĞIMLILIK TEORİLERİ ÇERÇEVESİNDE İNCELENMESİ

Meryem AYDIN

Yüksek Lisans Tezi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Merve İrem YAPICI

2020, XIV + 111 sayfa

Enerji, antik çağlardan günümüze ekonomik faaliyetlerin yürütülebilmesindeki esas güçtür ve fosil yakıtların keşfedilmesi ile bu kaynaklar birincil enerji kaynakları haline gelmiştir. Sanayiden ulaşımına her alanda bu kaynaklara duyulan ihtiyaç, devletlerin de enerji hedefli politikalar yürütmesine neden olmuştur. Türkiye, sahip olduğu doğal kaynakların enerji ihtiyacını karşılayamaması sebebiyle, enerji ithalatı yapan bir ülkedir. Özellikle doğal gaz alanındaki ticareti Türkiye'nin gerek ekonomi gerekse dış politika kararlarını etkilemektedir. Bu doğrultuda Rusya Federasyonu sahip olduğu zengin doğal gaz kaynakları ve Türkiye'ye yakın coğrafi konumu ile Türkiye'nin doğal gaz ticaretinde önemli bir rol oynamaktadır.

Türkiye'nin Rusya Federasyonu ile yürütmüş olduğu ilişkilerin temelinde doğal gaz ticareti yer almaktadır. Toplam doğal gaz ticaretinin yaklaşık yarısından fazlasını Rusya Federasyonu ile gerçekleştiren Türkiye açısından, Rus gazına bağımlılık meselesi her zaman gündeme gelen bir konu olmuştur. Bu soruna bağlı olarak ikili ilişkilerdeki doğal gaz unsurunun teorik yaklaşımlar bağlamında açıklanması gerekmektedir. Çalışmanın amacı, taraflar arasındaki doğal gaz ticaretini bağımlılık ve karşılıklı bağımlılık yaklaşımları çerçevesinde açıklayarak, sürekli gündeme gelen bu meseleyi aydınlatabilmektir.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: Bağımlılık, Karşılıklı Bağımlılık, Türkiye, Rusya Federasyonu, Doğal Gaz.

ABSTRACT

ANALYZING OF NATURAL GAS RELATIONS BETWEEN TURKEY AND RUSSIAN FEDERATION WITHIN THE FRAMEWORK OF DEPENDENCY AND INTERDEPENDENCY THEORIES

Meryem AYDIN

Master Thesis, Department of International Relations

Thesis Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Merve İrem YAPICI

2020, XIV+111 pages

Energy is the main power in carrying out economic activities since antiquity, and with the discovery of fossil fuels, these sources have become primary sources of energy. The need for these resources in all areas from industry to transportation has also caused the states to carry out energy-targeted policies. Turkey is a country that imports energy since the it's natural resources couldn't supply it's energy needs. Turkey's trade especially on natural gas field, affect it's the economy and foreign policy decisions. • In this regard, the Russian Federation plays an important role in the natural gas trade with its rich natural gas resources and its geographical location close to Turkey.

Turkey and Russian Federation relations has conducted on the basis of natural gas trading. Dependency of Russian natural gas has always become a current issue for Turkey, which imports nearly more than half of its total natural gas from Russian Federation Depending on this issue, the natural gas role in bilateral relations should be explained in the context of theoretical approaches. The purpose of the study is to explain the natural gas trade between the parties within the framework of dependency and interdependence approaches, and also to be able to enlighten this issue that is constantly coming up.

KEY WORDS: Dependency, Interdependency, Turkey, Russian Federation, Natural Gas.

ÖNSÖZ

Uluslararası ilişkiler devletlerin birbirleriyle karşılıklı olarak yürütmekte oldukları siyasi ilişkiler olmakla birlikte, ekonomik çıkar ve gereksinimlerin günümüzde bu alana en fazla etki eden unsurlar olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bu bağlamda bir ülkenin dış politikasında ekonomik politikalarının ne kadar önemli olduğunu en açık şekilde Türkiye ve Rusya doğal gaz ilişkileri üzerinden açıklayabileceğimi düşünerek bu alanda bir tez çalışması ortaya çıkarmaya karar verdim.

Akademik hayatım boyunca beni her zaman destekleyen ve heveslendiren sevgili Berker DEMİRAYAK'a teşekkür ederim. Ayrıca beni hayatım boyunca maddi manevi destekleyen sevgili ailem babam Metin Aydın, annem Fatma AYDIN, kardeşim Umut Can AYDIN'a, sevgili Gülden DEMİRAYAK ve Recai DEMİRAYAK'a; saygıdeğer danışman hocam Merve İrem YAPICI'ya ve Utku YAPICI'ya teşekkürü bir borç bilirim.

Meryem AYDIN

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY SAYFASI.....	iii
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİM SAYFASI.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	vii
TABLolar DİZİNİ.....	xi
HARİTALAR DİZİNİ.....	xii
KISALTMALAR DİZİNİ	xiii
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM	4
1. TEORİK ARKA PLAN.....	4
1.1. Bağımlılık Teorisi.....	5
1.2. Karşılıklı Bağımlılık Teorisi.....	14
2. BÖLÜM	22
2. TARİHSEL ARKA PLAN.....	22
2.1. SSCB-Türkiye Siyasi ve Ekonomik İlişkileri (1919-1991).....	22
2.1.1. 1984 Türkiye SSCB Doğal Gaz Anlaşması.....	27
2.1.2. Rusya Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı (Batı Hattı)	28
2.2. 1990'larda Türkiye Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu Arasındaki Ekonomik İlişkiler.....	29
2.2.1. Bavul Ticareti	32
2.2.2. Turizm Sektörü	33
2.2.3. İnşaat Sektörü	35
2.2.4. Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) Örgütü.....	36
2.3. 2000'li Yıllarda Türkiye Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu Ekonomik İlişkileri .	37
2.3.1. Türkiye ve Rusya Federasyonu Arasındaki Doğal Gaz Boru Hatları.....	42

2.3.1.1. Mavi Akım doğal gaz boru hattı	43
2.3.1.2. Güney Akım doğal gaz boru hattı projesi	46
2.3.1.3. Türk Akım doğal gaz boru hattı	49
2.3.2. Türkiye ve Rusya Federasyonu Arasındaki Nükleer Enerji Santrali Projesi...	52
3. BÖLÜM	55
3. TÜRKİYE VE RUSYA FEDERASYONU’NUN ALTERNATİF DOĞAL GAZ PROJELERİ	55
3.1. Türkiye’nin Alternatif Doğal Gaz Projeleri.....	55
3.1.1. Doğal Gaz Boru Hattı Projeleri	56
3.1.1.1. Türkiye ile İran arasındaki doğal gaz ilişkileri.....	57
3.1.1.2. Türkiye ile Azerbaycan arasındaki doğal gaz ilişkileri.....	62
3.1.2. Türkiye’nin LNG Ticareti.....	66
3.2. Rusya’nın Alternatif Doğal Gaz Projeleri	70
3.2.1. Rusya Federasyonu Avrupa İlişkileri	73
3.2.1.1. Yamal-Avrupa doğal gaz boru hattı	75
3.2.1.2. Kuzey Akım doğal gaz boru hattı	76
3.2.1.3. Kuzey Akım 2 doğal gaz boru hattı projesi.....	77
3.2.2. Rusya Federasyonu ve Yakın Çevre Ülkeleri Doğal Gaz İlişkileri.....	78
3.2.2.1. Rusya Federasyonu Kafkasya ve Orta Asya ülkeleri doğal gaz ilişkileri: Kazakistan, Özbekistan ve Azerbaycan, Kırgızistan.....	78
3.2.2.2. Rusya Federasyonu ile Baltık Devletleri doğal gaz ilişkileri: Estonya, Letonya ve Litvanya	81
3.2.2.3. Rusya Federasyonu ile Doğu Avrupa Ülkeleri doğal gaz ilişkileri: Ukrayna, Polonya, Beyaz Rusya.....	82
3.2.3. Rusya Federasyonu’nun Alternatif Pazar Arayışları	84
3.2.3.1. Kuzeydoğu Asya pazarı: Çin, Japonya, Güney Kore.....	84
3.2.3.2. Rusya Federasyonu ve Latin Amerika doğal gaz ilişkileri	91
3.2.3.3. Rusya Federasyonu ve Afrika doğal gaz ilişkileri: Libya Cezayir, Nijerya	91

4. TARTIŞMA VE SONUÇ	93
5. KAYNAKLAR	99
ÖZGEÇMİŞ	111

TABLolar DİZİNİ

Tablo 2.1. 1990'lı yıllar Türkiye ve Rusya Federasyonu Dış Ticaret Değerleri (Bin Dolar).....	30
Tablo 2.2. 2000'li yıllar Türkiye-Rusya Federasyonu Dış Ticaret Değerleri (Bin Dolar)....	39
Tablo 2.3. Türkiye'nin Yıllara Göre Toplam Doğal Gaz İthalat Miktarları (Milyar Metreküp)	42
Tablo 2.4. 2008-2017 Yılları Arası Türkiye'nin Rusya'dan Doğal Gaz İthalat Miktarları (Milyar Metreküp)	43
Tablo 3.1. Türkiye'nin Doğal Gaz İthalatı (Milyar Metreküp).....	56
Tablo 3.2. 2013-2017 Yılları Arası Uzun Dönemli LNG İthalatı ve Değişim Oranı (Milyar Metreküp)	69
Tablo 3.3. 2018 Yılı Spot LNG İthalatı (Milyar Metreküp).....	69
Tablo 3.4. Rusya Federasyonu 2011-2018 Yılları Arası Doğal Gaz İhracatı(Milyar Metreküp)	72
Tablo: 3.3. Kuzeydoğu Asya Ülkelerinin LNG İthalat Oranları(Milyar Metreküp).....	85

HARİTALAR DİZİNİ

Harita 2.1. Rusya Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı	28
Harita 2.2. Mavi Akım Doğal Gaz Boru Hattı	45
Harita 2.3. Güney Akım Doğal Gaz Boru Hattı	48
Harita 2.4. Türk Akımı Doğal Gaz Boru Hattı	50
Harita 3.1. Türkiye Cumhuriyeti Doğal Gaz Boru Hatları ve Projeleri	56
Harita 3.2. Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi(TANAP).....	65
Harita 3.5. Yamal-Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı	75
Harita 3.6. Kuzey Akım Doğal Gaz Boru Hattı	76
Harita 3.7. Kuzey Akım 2 Doğal Gaz Boru Hattı Projesi	77
Harita 3.8. Minsk-Vilnius-Kaliningrad Doğal Gaz Boru Hattı	82
Harita 3.9. Sibirya'nın Gücü Doğal Gaz Boru Hattı	89

KISALTMALAR DİZİNİ

- AB : Avrupa Birliği
- ABD : Amerika Birleşik Devletleri
- AKP : Adalet ve Kalkınma Partisi
- BAE : Birleşik Arap Emirlikleri
- BDT : Bağımsız Devletler Topluluğu
- BM : Birleşmiş Milletler
- BOTAŞ : Boru Hatları ile Petrol Taşıma Şirketi
- BTE : Bakü Tiflis Erzurum
- ÇED : Çevre Etki Değerlendirmesi
- DTÖ : Dünya Ticaret Örgütü
- ECLA : Latin Amerika Ekonomik Komisyonu
- EPDK : Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu
- ETKB : Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı
- FSRU : Yüzer Depolama ve Yeniden Gazlaştırma Ünitesi GSMH: Gayri Safi Milli Hasıla
- IEA : Uluslararası Enerji Ajansı
- IMF : Uluslararası Para Fonu
- İGSAŞ : İstanbul Gübre Sanayii A.Ş.
- KEİ : Karadeniz Ekonomik İşbirliği
- KEK : Karma Ekonomik Komisyon
- LNG : Sıvılaştırılmış Doğal Gaz
- NATO : Kuzey Atlantik Ticaret Örgütü
- OECD : Ekonomik Kalkınma İşbirliği Örgütü
- OPEC : Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
- RF : Rusya Federasyonu
- SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
- TAEK : Türkiye Atom Enerjisi Kurumu

TANAP : Trans Anadolu Doğal gaz Boru Hattı Projesi

TAP : Trans Adriyatik Boru Hattı Projesi

TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi

TEN : Avrupa Ağı

TEN-E : Trans-Avrupa Enerji Ağı

UAEA : Uluslararası Atom Enerji Ajansı

GİRİŞ

Enerji günümüzde ekonomik faaliyetlerin gerçekleştirilebilmesi için gerekli olan en önemli girdilerden biridir. Sanayi Devrimi'nden sonra insan gücünün yerini alan makinelerin yaygınlaşması, yeni enerji kaynaklarının arayışını beraberinde getirmiştir. Kömürün kullanımıyla başlayan bu süreç, 20. yüzyılın başlarında petrolün, yüzyılın ortalarında ise doğal gazın keşfedilmesi ile ilerlemiş ve üretim sürecine giren enerji kaynaklarında çeşitlilik meydana gelmiştir. Bu kaynakların tümünün ortak özelliği hidrokarbon yani fosil kaynaklar olmasıdır. Bu yönüyle de dünya üzerinde belirli coğrafyalarda ve ancak belirli miktarlarda bulunmaktadır. Örneğin Ortadoğu bu enerji kaynakları bakımından oldukça zenginken, Avrupa ise fakir bir durumdadır.

Doğal gaz günümüzde en fazla tercih edilen enerji kaynaklarından biridir. Doğal gaz denince akla hiç kuşkusuz Rusya Federasyonu (RF)'nin gelmesi, Rusya'nın sahip olduğu zengin doğal gaz yataklarının yanında uzun yıllardır dünyada doğal gaz ticaretinin büyük bir bölümünü sürdürüyor olmasından kaynaklanır. 1960'larda Rusya topraklarında ilk kez doğal gaz kaynaklarının keşfedilmesiyle başlayan bu süreç, Sovyetler Birliği yönetiminin yurtdışına doğal gaz ihracı ile devam etmiş ve Birliğin dağılmasının ardından özellikle de 2000'lerde yönetime gelen Putin'in enerji kaynaklarını ön plana çıkaran politikaları sonucunda Rusya'nın dünyada doğal gaz alanında en önemli ülke konumuna gelmesine neden olmuştur.

Türkiye dünyada büyüyen ekonomilerden biridir ve ekonomik büyüme enerji ihtiyacını da beraberinde getirmektedir. Türkiye, sahip olduğu doğal kaynakların enerji ihtiyacını karşılayamaması sebebiyle, enerji ithalatı yapan bir ülkedir. Her ne kadar doğal kaynak bakımından zengin bir ülke olsa da, yüksek enerji potansiyeline sahip olan fosil yakıt rezervleri bakımından fakirdir. Fakat bu olumsuz durumda dahi çevresinde bulunan komşu ülkelerdeki rezervler bakımından şanslı sayılabilir. Hatta çevresindeki enerji zengini ülkelerin sayısının çokluğu, Türkiye'nin seçen taraf olması gibi olumlu bir sonucu da beraberinde getirmiştir. Türkiye'nin, komşularına karşı yürüttüğü dış politikasındaki başarısı onun bu enerji kaynaklarına daha kolay ve ucuz bir şekilde ulaşabilmesini sağlayacaktır.

Ankara, yakın çevresinde yer alan enerji zengini ülkeler arasından en yoğun enerji ithalatını RF'den gerçekleştirmektedir. Ancak doğal gaz rezervleri bakımından dünyada ilk sırada yer alan RF ile Türkiye arasındaki enerji ilişkileri, farklı aktörlerin ikili ilişkilere

müdahalesinin de etkisiyle, kolay yürütülemediği. Üstelik Moskova, elindeki enerji kaynaklarını bir dış politika aracı olarak kullanmaktan genellikle çekinmemiş, buna karşılık Ankara enerji ihtiyacını karşılamak için zaman zaman farklı alternatiflere yönelirken, zaman zaman Moskova'nın taleplerini kabullenmek durumunda kalmıştır. Bu çalışmanın konusu, Türkiye ve Rusya Federasyonu'nun birbirlerine karşı yürüttükleri enerji politikaları ve iki ülke arasındaki enerji temelli ekonomik ilişkilerdir. Çalışmada Türkiye ve Rusya arasındaki enerji ilişkileri spesifik olarak doğal gaz üzerinden incelenecektir. Çalışmanın amacı ise, Türkiye'nin enerji politikaları ekseninde Rusya ile yürüttüğü dış politikasını analiz etmektir.

Türkiye ve Rusya Federasyonu arasındaki doğal gaz ilişkileri Türk dış politikası açısından önemli bir yere sahiptir. Bu yüzden iki ülke arasındaki doğal gaz ilişkileri literatürde sıkça çalışılan ve genellikle politik ekonomi perspektifinden açıklanan bir konudur. Bunun sebebi iki ülke arasında gerçekleşen büyük oranlardaki enerji kaynakları ticaretidir. Bir tarafta enerji talebini güvenli bir kaynak ile karşılamaya çalışan Türkiye, diğer tarafta ise zengin doğal gaz kaynaklarını satabilecek güvenilir pazarlara ihtiyaç duyan Rusya vardır. Bu çalışmada taraflar arasındaki doğal gaz ilişkileri bağımlılık ve karşılıklı bağımlılık teorileri çerçevesinde ele alınmış ve hangi teorik yaklaşımın ilişkileri açıklamada belirleyici olduğu karşılaştırmalı analiz yöntemi ile saptanmaya çalışılmıştır. Literatürde ise genellikle ilişkiler, bu teorilerden sadece bir tanesi seçilerek açıklanmış, iki teori aynı anda karşılaştırılarak kullanılmamıştır. Türkiye ve Rusya arasındaki doğal gaz ilişkileri; Arafat ve Alnuaimy, Doster, Yılmaz ve Sever-Mehmetoğlu tarafından Türkiye'nin Rus gazına bağımlı olduğu sonucuna dayandırılırken; Aktürk, Çelikpala, İpek ve Özbay tarafından karşılıklı bağımlılık ilişkisi içerisinde tanımlanmıştır. Bu bağlamda çalışma literatürdeki benzer çalışmalardan farklı olarak, taraflar arasındaki doğal ilişkilerini, iki teorinin kıyası üzerinden analiz etmeyi.

Belirlenen amaç doğrultusunda çalışmada ilk olarak söz konusu iki teori ayrı ayrı açıklanacak, ardından iki ülke arasındaki doğal gaz ilişkileri ele alınacaktır. Son olarak iki ülkenin birbirleri dışındaki diğer ülkeler ile yürütmüş oldukları doğal gaz ilişkileri açıklanarak, iki teoriden hangisinin Türkiye Rusya doğal gaz ilişkilerini tanımlamak için daha uygun olduğu sorusuna cevap aranacaktır.

Çalışmanın birinci bölümünde söz konusu teorik yaklaşımlar, ortaya çıkış şekilleri, tarihsel gelişimleri, savunucuları ve almış oldukları eleştirileri üzerinden incelenecek ve tezin teorik alt yapısı, bu şekilde ortaya çıkartılacaktır. İkinci bölümde Türkiye ve Rusya

Federasyonu arasındaki enerji temelli ekonomik ilişkiler, tarihsel bir düzlemde incelenecektir. İlk olarak Sovyet dönemindeki Türk-Rus ilişkilerine kısaca değinilecek ve bu dönemde ilk kez başlayan doğal gaz ticareti açıklanacaktır. Ardından SSCB'nin dağılması sonrasında ortaya çıkan RF ile Türkiye arasındaki ekonomik ilişkiler, 1990'lı ve 2000'li yıllar olmak üzere ayrı ayrı değerlendirilecektir. Bunun nedeni, 1990'lardaki Yeltsin yönetimi ile 2000'lerdeki Putin yönetiminin farklı doğal gaz stratejilerine sahip olmalarıdır. Bu farklılık, Rusya'nın her iki dönemde farklı özelliklere sahip olması ile de ilintilidir. Zira Rusya ilk dönemde henüz yeni kurulmuş ve içeride ekonomik ve politik sorunlar yaşayan bir ülke iken, ikinci dönemde gerek iç gerekse dış politika açısından daha istikrarlı bir ülkeye dönüşmüştür. Bu farklılığa da bağlı olarak, 1990'larda iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler ticaret, inşaat ve turizm başlıkları altında ele alınırken, 2000'li yıllardaki ilişkiler daha çok doğal gaz ticareti ekseninde değerlendirilecek ve taraflar arasındaki doğal gaz boru hatları ve ticaret hacimleri verilecektir. Taraflar arasındaki ticaret hacmi, resmi sayısal verilerden elde edilecek ve bu veriler ülkelerin bakanlıkları, istatistik kurumları ve uluslararası kurumlardan elde edilecektir.

Üçüncü bölümde, ilişkiler üzerinden bağımlılık ve karşılıklı bağımlılık teorilerini analiz edebilmek amacıyla iki ülkenin birbirlerine karşı yürüttükleri alternatif doğal gaz politikaları ve projeleri incelenecektir. İlk olarak Türkiye'nin alternatif doğal gaz politikalarına yer verilecek ve RF'den sonra en fazla doğal gaz ticareti yaptığı İran ve Azerbaycan ile doğal gaz ilişkileri açıklanacaktır. Ardından yine Türkiye açısından Rus gazına alternatif oluşturulabilecek sıvılaştırılmış doğal gaz (*Liquid Natural Gas* (LNG)) ticaretine ilişkin gelişmelere değinilecektir. Daha sonra Rusya'nın Türkiye dışındaki doğal gaz pazarları ele alınacaktır. Bu doğrultuda ilk olarak Rusya'nın hem doğal gaz ticareti yaptığı hem de doğal gaz transferinde faydalandığı ülkeler ile olan ilişkileri açıklanacaktır. Böylece her iki ülkenin doğal gaz alternatiflerinin birbirleriyle ilişkilerini ne ölçüde etkilediği saptanmaya çalışılacaktır. Son olarak incelenen ilişkiler bu iki teoriye göre yorumlanarak hangi teorinin ilişkileri açıklamada daha başarılı olduğu belirlenecektir.

1. BÖLÜM

1. TEORİK ARKA PLAN

Uluslararası ilişkilerde sistemi ve aktörleri analiz ederken faydalanılan teoriler, sınırlılıklara sahiptirler. Zira tüm uluslararası sistemi tek başına açıklayabilecek bir teori mevcut değildir. Teorileri belirli olgu, aktör ve zaman kavramları çerçevesinde ele almak en doğru kullanım olarak görülebilir. Çünkü aynı teoriyi savunan akademisyenler farklı hipotez ve sonuçlara ulaşabilmektedir. Çalışmanın sistematik bir çerçeveye ulaştırılabilmesi için teorik arka plana dayandırmak en iyi analiz yöntemini oluşturacaktır. Bu bağlamda önce bağımlılık yaklaşımı, daha sonra ise karşılıklı bağımlılık yaklaşımı açıklanacaktır. Bu açıklamalar sırasında önce kavramın kökeni ve anlamı, sonrasında ise ilgili akademisyenlerin görüşlerine yer verilecektir.

1648 Vestfalya Anlaşması sonrasında, uluslararası sistem egemen devletlerden meydana gelen bir yapı olarak kabul edilmeye başlamıştır.¹ Egemen devletin tanımı gereği, uluslararası sistemde her devlet kendi iç ve dış ilişkilerinde kendi kararlarını verebilme, kendi çıkarlarına uygun olarak hareket edebilme kabiliyetine sahip olarak kabul edilmektedir. Bu uluslararası arenada her aktörün bağımsız bir şekilde hareket ettiği anlamına gelmektedir. Egemen devlet tanımı uluslararası ilişkiler literatüründe gerek realizm gerekse liberalizm gibi ana düşünce akımları tarafından da kabul edilmiştir. Bu tanıma bağlı olarak, Henry Kissinger tarafından politika dünyasında ve Hans Morgenthau tarafından akademik toplumda belirtildiği üzere ülkeler coğrafi anlamda değişmez oluşumlar olarak kabul edilmektedir. Ancak teoride her devlet bağımsız bir birim olarak kabul edilse de, reel hayatta ortaya çıkan bazı gelişmeler, ülkeler açısından bağımlılık ve karşılıklı bağımlılık gibi yeni terimlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Hoff ve Ward, 2004: 161).

Geleneksel olarak uluslararası politika, egemen bağımsız devletler arasındaki ilişkilerin kapsamı olarak tanımlanmakta ve dünya siyasetinde en önemli unsur olduğu düşünülmektedir. Hoff ve Ward'a (2004) göre uluslararası politikada aktörler arasındaki bağımlılık kabul edilse bile, kavramın tanımı gereği analizlerde bu bağımlılık görmezden gelinmektedir. Ancak bağımlılık ya da diğer şekliyle karşılıklı bağımlılık kavramları,

¹ Vestfalya Barış Anlaşması Avrupa'daki mezhep savaşlarını sona erdiren anlaşmadır ve Almanya, İngiltere, İspanya, Hollanda, Fransa, İsveç gibi ülkelerin katılımıyla 1648'de imzalanmıştır. İmzalanan bu anlaşma modern ulus devletinin ortaya çıkışı olarak kabul edilmektedir.

sömürgelerin çözülmesi (dekolonizasyon²) sürecinin yoğun olarak yaşandığı 1950'lerden sonra önemli bir tartışma başlatmıştır. Bu terimler bazı akademisyenler için dünyadaki güç dağılımının açıklanmasında kullanışlı sayılırken (Robert O. Keohane ve Joseph S. Nye), bazı akademisyenler tarafından yararsız ve yanıltıcı analitik kategori olarak tanımlanmaktadır (Baldwin, 1980: 471).

Ne var ki, tarih boyunca özellikle de dünya ekonomisinin bütünleştiği günümüzde, neo-liberal ekonomi politikalarını benimseyen devletler arasındaki bağımlılık veya karşılıklı bağımlılık durumları kaçınılmaz olmuştur. Ekonomik kaygılar ile iktisadi refahı artırma çabalarının yükselişe geçtiği dünya ekonomik sisteminde, devletlerin sahip oldukları egemenlik ve bağımsızlık kavramlarına, bağımlılık ve karşılıklı bağımlılık kavramlarının da eklenmiş olduğu söylenebilir (Bilginöglü ve Dumrul, 2012: 4394).

Dünya ekonomik tarihinden incelendiğinde, toplumların antik çağlardan günümüze sürekli birbirleriyle mal alışverişinde buldukları ve bu sayede sermaye birikim süreçleri meydana getirdikleri görülür. Bu yönüyle dışa kapalı ekonomik sistem benimsemeyen toplumlarda ekonomik dışa bağımlılık tarihsel süreç içerisinde kaçınılmazdır. Ancak bir devletin başka bir devlet ile gerçekleştirdiği ithalat ve ihracat ilişkileri doğrudan bağımlılık ilişkilerini açıklamak açısından yeterli olmayabilir. Bu noktada dış ticaret ve cari işlemlerin durumu, sermaye hareketliliği, enerji kaynakları ve sınai ürünler üzerinden bağımlılık değerlendirmesi yapmak gerekmektedir (Çimen, 2011: 1-1).

Ekonomik bağımlılık, ekonomik sonuçlara neden olmasının yanı sıra, uluslararası arenada ülke güvenliği, iç ve dış politika gibi konulara da etki etmektedir. Bağımlılık ülkenin güvenliği açısından önemli bir sorun teşkil etmekte, devletlerarası ilişkiler, savunma ve güvenlik gibi konularda devletin kendi çıkarlarına en uygun politikaları oluşturmaya engel olabilmektedir (Çimen, 2011: 1-3).

1.1. Bağımlılık Teorisi

Bağımlılık teorisi, ekonomi ve uluslararası ilişkiler literatüründeki önemli teorilerden biridir. Bilimsel anlamda ekonomistler ve uluslararası ilişkiler uzmanları tarafından yapılan geleneksel bağımlılık tanımları, genellikle uluslararası bağımlılıkla ilgilidir. Teori, geri

² Dekolonizasyon süreci özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra 1950'li ve 1960'lı yıllarda eski sömürgelerin bağımsızlıklarını kazandıkları dönem olarak nitelendirilmektedir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Elem Eyryce Tepecikli, Postkolonyal Kuram Uluslararası İlişkiler Disiplinini Dekolonize Etmek, Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi, 4 (2), 2013, s.81.

kalmışlık konuları çerçevesinde ortaya çıkmıştır. Geri kalmış ülkelerin geri kalma sebeplerinin araştırılması, teorinin bugünkü şeklini almasını sağlamıştır. Tarihsel araştırmalar göstermektedir ki, günümüzdeki geri kalmışlığın nedeni, büyük şehirler ile az gelişmiş olanlar arasındaki geçmişin kalıntısı olarak devam eden ekonomik ilişkilerdir. Ayrıca, bu ilişkiler bir bütün olarak dünya ölçeğinde kapitalist sistemin önemli bir parçasıdır (Frank, 1972: 3).

Teorinin ortaya çıkışı 1940'ların sonlarına denk gelmektedir. Bu tarih bir tesadüf değildir. İkinci Dünya Savaşı'nın sonrasında, kolonilerin emperyalist ülkeler için artık bir yük olmaya başlaması ve Asya, Afrika ve Latin Amerika'daki birçok ülkenin bağımsızlık ilan etmesi ile birlikte bağımsızlık sonrasında ekonomik kalkınma ilk hedef haline gelmiştir. Bu hedef doğrultusunda merkez ile kurulan ticari ilişkiler, zengin ülkelerin daha da zenginleşmesi ve fakir ülkelerin daha da geri kalması durumlarına neden olmuştur (Bucak, 2003: 51).

Bu teori ilk olarak Latin Amerika araştırmaları sonrasında ortaya çıkmış ve özellikle de decolonialism sonrasında adı sıklıkla geçmeye başlamıştır. Nitekim sömürge dönemlerinde kurulan ekonomilerin etkileri günümüzde hala devam etmekte ve bu durum bağımlılığa neden olmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından koloni ülkelerde meydana gelen bağımsızlık hareketleri Soğuk Savaş ortamında gelişmiş ülkelerin duruma sessiz kalmalarına neden olmuş ve bu ortamda bağımsızlığını kazanmış olan yeni devletler içe dönük sanayileşme politikalarını ancak devletler arası borçlanma ile yürütebilmişlerdir (Karaş, 2017: 247).

Bağımlılık teorisi, geri kalmışlığı bağımlılık ile açıklamaya çalışmıştır. Bağımlılık nedensel anlamda, bir etkinin şart olduğu veya başka bir şey tarafından şartlandırılan durumlara atıfta bulunmak için kullanılır ve dış güçler tarafından belirlenme ya da dış güçlerden önemli ölçüde etkilenme durumu anlamına gelir (Rana, 2015: 291). Bu tanıma benimseyen Keohane ve Nye, bağımlılığın dış kaynaklı kurumlar tarafından tespit edilme veya önemli ölçüde etkilenme olduğunu ileri sürerler. Bu bağlamda bağımlılık en açık şekilde, kendi kendine yetememek, bir diğer aktör olmaksızın yapabilme kabiliyetinin olmaması olarak tanımlanabilir. Bağımlılık ilişkisinde, iki taraftan birisi diğerinin varlığına mecburdur ve mevcudiyetini devam ettirebilmesi için de bağımlı olduğu tarafın her istediğini yerine getirme mecburiyetine sahiptir. Bu durum iki tarafın iyi niyeti ile yürütülen

bir ekonomik işbirliğine neden olabilirken ulusal güvenliğe tehdit oluşturabilecek bir soruna da dönüşebilir (Herbstreuth, 2014: 25).

Bağımlılık Teorisi, geri kalmışlık ve kapitalist kalkınma modelini aynı tarihsel sürecin bir parçası olarak görür. Bu yaklaşıma göre, serbest ticaret, bağımlılık ve sömürü ilişkilerini dünya sistemi haline getirmektedir (Frank, 1979: 94-101). Bağımlılık teorisyenlerine göre, uluslararası kapitalizmin gelişmesi, ekonomik ve askeri üstünlüğe sahip olan merkez ülkelerin, çevre ülkeleri sömürmesine neden olur. Ara malların ve işlenmiş malların üretimi büyükşehir endüstrileri tarafından tekelleştirildiğinden, uydu ekonomileri (bağımlı ekonomiler), birincil ürünlerini ihraç etmeye ve metropolden diğer malları ithal etmeye başlamış, böylece daha fazla bağımlı hale gelmişlerdir. Bu durum, kapitalist dünya sisteminin gelişmiş ve az gelişmiş devletler arasında bozulmaz bir ekonomik bağlantı kurulmasına neden olmuştur (Hout, 1999: 59).

Bağımlılık teorisi, az gelişmişliğin kapitalizmin gelişim süreci içinde ortaya çıkan bir kavram olduğunu savunur. Sanayi devrimi sonrasında, ülkelerin bu devrim sürecine ayak uydurma hızları, aralarındaki gelişmişlik farklarını ve gelişmişlik düzeylerini de belirlemiştir. Bu sebeple gelişmiş ülkelerin gelişmişlik düzeyleri ile az gelişmiş ülkelerin içinde buldukları durum, aynı olayın sonuçları olarak değerlendirilir.

Bağımlılık teorisi özünde, klasik iktisatçılardan olan David Ricardo'nun temelini atmış olduğu karşılaştırmalı üstünlükler kuramını³ eleştirir ve uluslararası ticaretin aslında eşitler arasında yapılmadığını ve artık değerın çevreden merkeze eşit şekilde aktarılmadığını savunur (Karaş, 2017: 252). Ekonomik bağımlılık, iki ülkenin birbirleri ile yaptıkları ticaret değerlerinin Gayri Safi Milli Hasıla(GSMH)'larına oranlanması sonucunda en düşük değere sahip olanın bağımlı taraf olduğu şeklinde hesaplanmaktadır. Bu şekilde ikili ölçümler her ülkenin özellikleri de gözetilerek ortaya çıkar (Minhas vd, 2015: 2). Dışarıya bağımlılık, dış borcun olduğu ve üretimin olmadığı bir ekonomide oluşur. Ülke ekonomilerinin dışarıya bağımlılığı arttıkça, hükümetlerin piyasaya müdahale imkanlarının azaldığı ve yapılan müdahalelerin etkinliğinin de azaldığı görülür. Zira diğer ülkelere olan bağımlılık arttıkça, ülkelerin dış etkenlerden etkilenme oranları yükselmekte ve kendi ulusal pazarlarına

³ Karşılaştırmalı Üstünlükler Kuramı, uluslararası ticaret teorisinin kurucularından olan Adam Smith'in savunduğu Mutlak Üstünlükler Teorisi'nin David Ricardo tarafından geliştirilmesi ile ortaya çıkmıştır. Teoriye göre her ülke, diğerlerine göre karşılaştırmalı olarak daha ucuza ürettiği mallar konusunda anlaşmalı ve o malları ihraç etmelidirler. Daha detaylı bilgi için Adem Kılıç (2016), Usta İktisat, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, s.942-943.

müdahaleleri zorlaşmaktadır⁴ (Çimen, 2011: 33). Oysaki geçmişte kalkınmış olan ülkeler yabancı yatırım ve dış yardım almadan gelişmişlerdir (Frank, 1969: 177). Bu sebeple, büyük ölçüde yabancı yatırım alan ülkelerin kalkınması ve sanayileşmesi güçleşmektedir (Bucak, 2003: 48-50).

Bağımlılık teorisi, Marksizm'den, Neo-Marksist yaklaşımlardan ve Lenin'in emperyalizm teorisinden oldukça etkilenmiştir (Bucak, 2003: 3). Klasik Marksist literatürde bağımlılık Karl Marx ve Vlademir Lenin tarafından gündeme getirilmiştir. Karl Marx, toplumları gelişmiş ve ilkel olarak ikiye ayırmaktadır. Bu ayrımın temelinde ülkelerin endüstrileşme durumları esas alınmıştır. Marx'ın geri kalmışlık yaklaşımına göre ilkel toplumlar kendi başlarına kalkınma süreçlerini başlatamazlar; çünkü kapitalizme geçişte kapitalist sömürge süreci gereklidir. Marx'ın teorisine göre sosyalist devrimin gerçekleşebilmesi için önce sanayi devriminin gerçekleşmesi gerekmektedir. Marx, kapitalist sistemin büyümesi ve gelişmesi amacıyla ortaya çıkan emperyalizmin sömürgeciliğe dayandığını ve sömürgeciliğin de bağımlılığa neden olduğunu ileri sürmüştür (Carnoy, 1984: 172). Lenin ise emperyalizm teorisini kendi yazmış olduğu, Emperyalizm Kapitalizmin En Yüksek Aşamasıdır kitabında açıklamaktadır. Kitapta geri kalmışlık ve emperyalizm Marksist düşüncüyü geliştirerek incelenmiştir. Marks'ın savunduğu önce kapitalizm sonra sosyalizm tezi Lenin'e göre yanlıştır ve emperyalizm sömürdüğü ülkelerde kapitalist kalkınma sürecini yaratmaz. Sömürülen ve geri kalmış ülkelerdeki proleter sınıf, ancak sosyalist bir parti öncülüğünde ideallerine ulaşabilecektir. Lenin, bağımlılıktan kurtulmak için, gelişmiş ülkelerin pazarı haline gelmekten ve gereksiz tüketim mallarına olan bağımlılığın vazgeçmesi gerektiğini savunmuştur (Bucak, 2003: 189-190).

Bağımlılık teorisi, ilk kez Latin Amerika'da geleneksel Marksizm ve yapısalcı kuramdan beslenerek ortaya çıkmıştır. Karl Marx, kapitalist sistemi yayılcı ve sömürgeci kimlik üzerinden tanımlarken, kapitalist ülkelerin az gelişmiş ülkeleri bağımlı kılacak politikalar uyguladıklarını ileri sürmektedir (Karaş, 2017: 248-249). Marksizm, Kapitalist üretim süreci ile kalkınmayı savunur. Kapitalizm sömürgeciliğe, sömürgecilik de bağımlılığa neden olmaktadır. Arjantinli bir ekonomist olan Raul Prebisch yapısalcı yaklaşımın öncüsü kabul edilmektedir. Latin Amerika Ekonomik Komisyonu (ECLA)'na başkanlık görevi de yapmış olan Prebisch görev süresince serbest ticaret teorileri üzerine

⁴ Ülke dışı olaylardan etkilenme; dış ticaret hadlerinde terse dönüşler, ihracat pazarlarının veya rakip ülke paralarının devalüasyonu, ihracat pazarında veya büyük ülkelerde durgunluk, bölgesel ya da küresel sistemde hızlı faiz artışı, sıcak paranın kaçıışı şeklinde meydana gelebilir.

çalışmalar yürütmüş ve dış ticarete her ülkenin kazançlı çıkacağı varsayımının Latin Amerika ülkelerinin bağımlılığına neden olduğunu ileri sürmüştür (Karaş, 2017: 249).

1948 yılında Birleşmiş Milletler (BM) bünyesinde kurulan ECLA'nın görüşüne göre, bağımlılık yaklaşımı az gelişmiş dünya sistemi ile ilişkilendirilirken dışsal sebeplere ve yapısal bağımlılığa dayandırılmaktadır. Bu görüşe göre, serbest dış ticaret az gelişmiş ülkelerin aleyhlerine sonuçlanırken, bu dezavantajlı durumdan kaçınmak için çevre ülkelerin, ithal ikameci ekonomi politikasına yönelmeleri gerekmektedir (Çimen, 2011: 3-1).

ECLA, yirmi bir Latin Amerika ülkesinin katılımı ile 1948'de kurulmuştur; daha sonra Fransa ve Hollanda gibi ülkeler de bu kuruluşa üye olmuşlardır. ECLA klasik ticaret teorisine tamamen karşı çıkmış ve ancak içe dönerek bağımlılığın üstesinden gelinebileceğini ileri sürmüştür. Fakat savunduğu tezler, gerek liberal gerek Marksist kesim tarafından eleştirilmiştir. Çünkü Marksist düşünürler bağımlılıktan kurtulmak için içe dönük dahi olsa kapitalist sistemin hayata geçirilmesini değil bir devrim gerçekleştirilmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Çevre ülkelerin aleyhine gerçekleşen ticaret hadleri⁵, sermayenin çevre ülkelerde birikmesine engel olmuş ve bunun sonucunda kalkınma oranları düşük seviyelerde kalmıştır. Kalkınma oranlarındaki düşük seviye ise geri kalmışlığın nedenini oluşturmaktadır. ECLA teorisyenleri, bu geri kalmışlığa çare olarak hükümetlerin ekonomi üzerinde daha aktif olmaları gerektiğini ileri sürmüşlerdir. ECLA'nın savunduğu ileri sürdüğü kalkınma modeli daha sonra tüm üçüncü dünya ülkeleri için geçerli olmaya başlamıştır. Fakat ECLA'nın savunduğu politikalar, sosyal ve politik sorunları göz önünde bulundurmaması, hükümet odaklı kalması ve reform söylemlerini içermemesi nedeniyle başarısız olmuştur (Bucak, 2003: 59-60).

Literatürde bağımlılık teorisi, ulusalcı (ılımlı) ve anti-empyralist (radikal) Marksist gruplar tarafından açıklanmaya çalışılmıştır. İlimli ekol, tarihsel bir eleştiriye girmeksizin bağımlılığı şimdiki durumu ile değerlendirmeye çalışır ve bağımlılık kaçınılmaz ise bağımlı kalkınmanın gerçekleştirilebileceğini savunurlar. ECLA benzeri bölgesel kalkınma örgütlerine katılmış olan Brezilyalı sosyal bilimci Fernando Henrique Cardoso ve Şilili tarihçi Enzo Faletto bu ekolün en önemli isimleridir. Bu ekol, ECLA ekolünün tersine

⁵ Ticaret haddi, satılan ya da alınan malların miktar ve değişim oranlarını gösteren ölçüdür. Belirli bir dönemde alınmış ya da satılmış olan malların fiyatları karşılaştırılarak kayıp ya da kazanç hesaplanabilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Halil Seyidoğlu, Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama (15. Baskı), İstanbul: Güzem Can Yayınları No:20, 2003, ss.143-145.

sosyolojik ve politik konuları görmezden gelmez. Ekonomik gelişmelerin farklı ülkelerde farklı sonuçlar meydana getirebileceğini ve dünya piyasalarındaki bağların önemini açıklamaya özen gösterir. Cardoso, ECLA'nın tersine ithal ikameci kalkınma modelinin geri kalmış ülkelerde ekonomik kalkınma için yeterli olmadığını savunur. Çünkü ona göre ithal ikameci sistem sınıflar arası ittifaklar sonucunda ortaya çıkar ve bu ittifakların dağılması hem politikaların hem de kalkınmanın ortadan kalkacağını savunur (Bucak, 2003: 118-119). Bağımlılık literatüründe bağımlılık ve kalkınma kavramlarını ilk kez bir arada kullanan Cardoso, geri kalmışlığın çözümünü sınıflar arası ittifakta görmektedir. Çünkü burjuvazinin ekonomik ve siyasi sistem ile birleşmesi, ekonomik ve sosyal kalkınmayı zorlaştırmaktadır (Cardoso ve Faletto, 1979: 15). Ona göre, sosyal ve politik şartlar ekonomik şartlardan ayrı değerlendirilmelidir. Gelişmenin devrim yerine evrim sayesinde meydana gelebileceğini savunur. Lenin'in emperyalizm teorisi ile kapitalist kalkınma teorisinin günümüz dünyasında yetersiz kalacağını belirtmiştir. Ona göre, üçüncü dünya ülkelerinde bağımlı bir kapitalist kalkınma şekli mümkündür. Bu modele göre geri kalmış ülkeler gelişmiş ülkelere alacakları hammadde ve ara mamuller ile kendi sanayilerini kurup geliştirmelidirler. Buna karşın bu ülkelerdeki kapitalist kalkınmada bir düzensizlik, çelişki ve eşitsizlik mevcuttur.

Radikal ekol radikal Marksist teorisyenlerden oluşmaktadır. Bu grup bağımlılığı tarihsel olarak eleştirmekte, bağımlılığın sebebini kapitalist ülkelerin sömürü faaliyetleri olarak görmektedir. İlimlilerin tersine bu ekole göre, bağımlı kalkınma mümkün değildir. Bu grubun en önemli isimleri Andre Gunder Frank ve Paul Sweezy'dir. Berlin'de doğan ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nde eğitim gören ekonomi tarihçisi Andre Gunder Frank, bağımlılık teorisinin en radikal teorisyenlerinden biridir. Frank, Marx'ın tersine, kapitalizmin geri kalmış ülkelerin gelişmesine değil daha çok geri kalmasına neden olduğunu savunmaktadır (Bucak, 2003: 3). Bağımlılık teorisinin kurucusu olarak kabul edilen Frank, "Latin Amerika'da Kapitalizm ve Gerikalmışlık" (Capitalism and Underdevelopment in Latin America) adlı eserinde teorisini açıklamış ve Latin Amerika'nın kalkınması için teori üreten ilk akademisyenlerden sayılmıştır.

Frank geri bırakılmış ülkelere doğru gerçekleşen sermaye akışının, kalkınmış ülkelere doğru gerçekleşen sermaye akışından çok daha fazla olduğunu savunur (Bucak, 2003: 99). Frank'ın geri bırakılmışlık yaklaşımı, orijinal değil sonradan geri kalma durumu olarak açıklanırken, koloni süreçleri sonrasında ülkelerde

meydana gelen durum olarak örneklendirilebilir. Sömürge dönemlerinde ortaya çıkan geri kalmışlık, ülkeleri ekonomik ve siyasi açıdan bağımlı hale getirir. Frank'a göre geri kalmışlık (bırakılmışlık), dünyadaki kapitalist ve merkantilist sistemin sömürgeci doğasından kaynaklanmaktadır (Bucak, 2003: 140-142). Frank dünya kapitalist sistemini merkez- uydu (metropol-satellite) terimini kullanarak açıklamaya çalışırken, diğer yazarlar genellikle merkez-çevre (core-periphery) terimi ile açıklamaya çalışmışlardır (Karaş, 2017: 250).

Frank uluslararası ticaretin karşılaştırmalı üstünlükler teorisine karşı çıkar, geri kalmış ülkelerin hangi alanlarda üretim ve ticaret yapacağını, gelişmiş sömürgeci ülkeler tarafından belirlendiğini ileri sürer. Bu yüzden de, merkez-uydu ülkeler arasındaki bağıın azalması geri kalmış ülkelerin gelişmeleri açısından en önemli şarttır. Klasik Marksist teorideki burjuva demokratik devriminin, feodal yapının bulunmaması sebebiyle Latin Amerika'da mümkün olamayacağını, burada geri bırakılmışlıktan kurtulmanın tek yolunun sosyalist devrimden geçtiğini ileri sürer. Bu noktada Frank ve Lenin'in tezleri birbirine yaklaşmaktadır.

Yeni İktisat Tarihi Ekolü öncü iktisat tarihçilerinden Amerikalı Walt Whitman Rostow (1916-2003), iktisadi gelişme konusundaki görüşlerini sistemli olarak iktisadi tarih eksenli bir büyüme analizi çerçevesinde "The Stages of Economic Growth, A Non-Communist Manifesto" (Ekonomik Gelişmenin Safhaları: Komünist Olmayan Bir Manifesto) kitabında açıklamıştır (Yıldırım ve Örnek, 2012: 1). Rostow'un büyümenin aşamaları modeline göre tüm toplumlar beş aşamadan geçerler: birinci aşama geleneksel toplum ve takas usulü ekonomidir; ikinci aşama geçiş dönemidir bu dönemde ticaretin gelişmesi ve kalkışa hazırlık için ulaşım sistemi kurulmaya başlanır; üçüncü aşama tarım sektöründen endüstriyel ekonomiye geçiştir; dördüncü aşamada yeni alanlara geçiş ile birlikte ekonomi artık büyür ve teknolojik buluşlar ile ithal mallara olan bağımlılık azalır; beşinci aşamada ise ekonomi doyum seviyesine ulaşmıştır ve yüksek oranda toplu tüketim sürecine geçilir (Bucak, 2003: 15-16). Frank, Rostow'un kalkınmanın aşamaları tezinin doğru olmadığını savunur. Çünkü Rostow'a göre geri kalmışlık her toplumda doğal bir aşamadır. Fakat Frank'e göre günümüzde geri kalmış toplumların da gelişmiş ülkeler kadar tarihsel geçmişleri mevcuttur ve tarihsel süreç içerisinde diğerlerinden farklı olarak sömürge dönemini yaşamışlardır (Frank, 1969: 40). Kalkınmış ülkeler geri bırakılmış ülkeler sayesinde kalkınmışlar, onlardan sağladıkları faydalar sayesinde gelişmişler ve bu ülkelerin

sosyal ve ekonomik yapılarını tahrip ederek ortadan kaldırmışlardır. Frank, Afrika'daki köle ticareti örneğinden de yola çıkarak, geri kalmışlığın doğal değil yapay bir durum olduğunu savunur (Bucak, 2003: 17).

Frank, bağımlılıkla ilgili beş hipotez öne sürer. Birincisi geri kalmışlığın sebebi, arkaik kurumlar değil, dünya kapitalist kalkınma sürecidir. İkincisi kapitalist sömürgeci dünya ile bağların en az olduğu dönemler, geri bırakılmış ülkelerin kalkınması için en iyi fırsattır. Üçüncüsü tarihleri boyunca kalkınmış ülkeye güçlü bağlar ile bağlı olan çevre ülkeler, bağımlılıktan kolay kolay kurtulamazlar. Dördüncüsü Latin Amerika'daki adaletsiz toprak dağılımının en önemli sebebi, sömürge sürecinin varlığıdır. Ve son olarak sömürge süreci ile beraber madencilik bölgelerinde yaşanan ekonomik çöküş, bu bölgelerin ihtiyaçlarını karşılamak için kurulmuş ve refaha sahip olan latifundiaların⁶ çöküşünü de beraberinde getirmiştir (Bucak, 2003: 152-165).

Frank'e göre, ithal ikameci sanayileşme modelini bağımlılıktan kurtulmak için başarılı bir politika olamayacağını savunur ve bağımlılıktan kurtulmanın yolunu ancak bir sosyalist devrim ile gerçekleştirebileceğini savunur. Bu noktada Frak ECLA'nın görüşlerinden farklı bir bakış açısı sunmaktadır. Çünkü ECLA'nın içe dönük sanayileşme politikaları Frank için yeterli görülmemiştir bu noktada Marksizm ile benzer bir bakış açısına sahiptir. Frank'in savunduğu devrim görüşü ılımlı kesim tarafından, fazla radikal olduğu ve mümkün olmayacağına dair eleştiriler de almıştır.

Amerikalı sosyolog Immanuel Wallerstein dünya sistemi (World System) teorisinin kurucusudur. Teoriye göre; hegemon ABD, gücünü tüm alternatif politikaları kendi ideolojisinin içinde geliştirmesine dayandırmaktadır. Bu yüzden, ABD'ye karşıt hareketler ve yapılar yine sisteme hizmet etmektedir (Avcıoğlu, 2014: 98). Wallerstein dünya sisteminin kusursuz olmadığını hatta liberalizmin yıkıcı olduğunu belirtir (Wallerstein, 1998a; 1998b: 143-165). Klasik varsayım olan devletlerin egemenliğini bir mit olarak görürken, modern devletin hiçbir zaman tam bağımsız bir bütünlük oluşturamadığına değinir. Devletler dünya sisteminde uymak zorunda oldukları kurallar zincirinde varlıklarını sürdürürler ve bu kurallar fikir birliği yerine güçlü olanın zayıf olana dayatması şeklinde ortaya çıkmıştır (Wallerstein, 1996: 48). Dünya sistemini öncelikle ekonomik temele dayandırır; ancak sistemin ideolojisine ve kültürel alt yapısına da önem verir (Avcıoğlu,

⁶ Latifundia: ortaçağ feodal yapısına benzeyen bir toprak sistemidir. Özellikle Brezilya'da tarihsel olan egemen olan toprak sisteminde, en üstte toprakların sahibi kraliyettir. Ulus devlet sürecinden sonra da bu yapı varlığına devam ettirmiştir. Toprak reformları sonrası; topraklar üzerinde yaşayan ve işleyenlere verilmiştir.

2014: 98). Wallerstein'ın dünya sistemi kuramı, merkez-çevre ve bağımlılık ilişkilerini içermektedir.

Wallerstein, dünya sistemini iki gruba ayırarak incelemiştir. Birincisi dünya ekonomisidir ve bunun herhangi bir siyasi özelliği yoktur; ikincisi ise siyasi karaktere sahip dünya imparatorluğudur. Dünya ekonomik sistemini zayıf ve istikrarsız olarak tanımlayan Wallerstein, sistemin başka bir grup tarafından ele geçirilebileceğini ve dünya imparatorluğu şeklini alabileceğini belirtir (Wallerstein, 1974b: 5). Ona göre, dünya sistemi altıncı yüzyıldan itibaren Avrupa'da kurulmaya başlamıştır. (Wallerstein, 2004: 17). Bu sistemdeki devletler merkez, yarı çevre ve çevre (core, semi-periphery, periphery) olmak üzere üç bölgede toplanmıştır (Hobden ve Jones, 2007: 147-148). Kapitalist sistemin egemeni merkezdir ve çevre ile yarı çevrenin ekonomik artıklarını sömürür. Çevre ve yarı çevre olan ülkelerde ekonomik ve sosyal yapı, dünyadaki pazar ve teknolojik üretim fırsatları ile devlet ve siyasal egemen sınıfın çıkarları doğrultusunda şekillenmektedir. Wallerstein'a göre, bu durumdan kurtulabilmek için tek çare, merkez ile olan ilişkilerin kesilmesidir (Karaş, 2017: 251).

Wallerstein bağımlılık ve geri kalmışlığı Modern Dünya Sistemi (The Modern World System) kitabında, dünya sistemi perspektifinden açıklar. Wallerstein'a göre ayrımın sebebi uluslararası iş bölümünden kaynaklanmaktadır. Kalkınmış ülkeler sanayi ürünleri üretirken, geri kalmış ülkeler birincil ürünler olan ham madde ya da düşük tarımsal ürünler üretmektedir. Kalkınma dinamikleri genellikle iç dinamiklerdir. Wallerstein'a göre bugün dünya bin yıl öncesine göre farklı bir durumdadır ve doğrudan bağımlılıktan ziyade ülkeler arasında ekonomik açıdan karşılıklı bağımlılık söz konusudur (Bucak, 2003: 18). Dünya sistemini bütüncül bir yapı olarak ele alan Wallerstein bağımlılıktan kurtulmanın yolunu ise ancak dünya çapında bir sosyalist devrimin gerçekleşmesine bağlamıştır (Bucak, 2003: 39).

Bağımlılık teorisinde adı sıkça geçen bir diğer akademisyen ise Samir Amin'dir. Bir Afrika uzmanı olan Samir Amin, bağımlılık teorisini Wallerstein'ın dünya sistemi teorisi perspektiften açıklamaya çalışmıştır. Marksist ekonomi gelişimine göre önce kapitalist sonra sosyalist ekonominin geleceği düşüncesine karşı çıkar. Sanayileşmeyi ekonomik ve teknolojik bağımlılığı arttıran ve başlı başına bağımlılığı sağlayan unsur olarak görür (Amin, 1992: 19). Kapitalist olmayan kalkınma yolunu eleştirir. Çünkü bunun üçüncü dünyanın ilerici güçlerine zarar verdiğini düşünmüştür (Amin, 1992: 96).

Amin, bağımlılık teorisini diğer akademisyenlere benzer bir şekilde; merkez ve uydu olarak iki kategoride ele almıştır. Merkezde bulunan ekonomik birimler kendi içinde dengeli bir yapıya sahiptirler; fakat uydudaki birimler merkez tarafından yönlendirilir. Bunun sonucunda uydu ülkelerdeki kapitalist sistem, ülkelerdeki ekonominin iç bütünlüğünü yok etmekte ve gelişmenin önünü kapatmaktadır. Bu da ekonomik yapıyı dışa bağımlı hale getirmektedir. Dışa bağımlı ekonomik gelişme ancak merkezin istekleri doğrultusunda ve izin verdiği şekilde gerçekleşebilir (Amin, 1973: 203). Kapitalist sistemde, çevrenin gerçekleştirdiği ticaretin çok büyük bir kısmı merkez ile yapılmaktayken, merkez ülkeler kendi aralarında yoğun bir ticaret ağına sahiptirler. Merkezin çevre ülkelerdeki yabancı yatırımları, çevrenin merkeze olan ekonomik bağımlılığını arttırmaktadır (Amin, 1973: 246-260). Bu bağlamda Amin'e göre, çevre ülkelerin merkez ülkeye olan ekonomik bağımlılığının devam etmesi, sürdürülebilir kalkınma hedeflerini imkansız hale getirmekte ve bunun mümkün kılınabilmesi için çevre ülkelerin merkez ülkelerden kopmaları gerekmektedir. Burada kopmak ile anlatılmak istenen şey; çevre ülkenin ekonomisini içsel dinamiklere göre yürütebilme kabiliyetidir (Karaş, 2017: 251).

Amin, Frank ve Wallerstein üçü de dünya sistem teorisinin savunucularındandır ve her üç akademisyen de bağımlılığı bu teori çerçevesinden ele alarak yorumlamışlardır. Her üçü de bağımlılığın nedenini kapitalizmin tarihsel olgusuna dayandırmış fakat bağımlılığın çözümü konusunda farklı öneriler sunmuşlardır. Frank ve Wallerstein sosyalist devrimi bağımlılıktan kurtulmanın yolu olarak gören iki akademisyendir fakat buna rağmen Frank ulusal bir devrimi savunurken, Wallerstein ise ancak küresel çapta bir devrimin çözüm olacağını savunmuştur. Buna karşın Amin ise içsel ekonomik kalkınmanın bağımlılığı ortadan kaldıracağını savunmuştur.

1.2. Karşılıklı Bağımlılık Teorisi

Karşılıklı bağımlılık, iki veya daha fazla taraf arasındaki ilişkinin bozulması veya seviyenin düşürülmesi sonucunda oluşan olumsuz durum ve maliyetin taraflar açısından eşit olduğu ilişki durumudur. Karşılıklı bağımlılık terimi, karşılıklı olarak etkileşimden vazgeçildiğinde pahalıya mal olacak ilişkilere atıfta bulunmak için de kullanılır. Aynı zamanda aktörlerin politika ve hareketleri üzerinde belirli sınırlamalar getiren maliyet hesaplamalarıdır (Keohane, 2002: 14). Ekonomide, ekonomik değişkenlerin karşılıklı duyarlılığı açısından karşılıklı bağımlılık olduğu düşüncesi hakimdir (Badwin, 1980: 477). Bazı ekonomistler “entegrasyon”, “açıklık” ve “karşılıklı hassasiyet” gibi kavramları da

karşılıklı bağımlılık kavramının yerine kullanılabilir olarak görmüşlerdir (Baldwin, 1980: 480). Fakat bu terimlerden her biri analitik olarak farklı bir kavramı temsil eder ve hiçbirini birbirinden kopma durumunda karşılıklı olarak olumsuz etki yaratacak ilişkiler anlamında karşılıklı bağımlılığa karşılık gelmez.

Uluslararası ilişkiler alanında karşılıklı bağımlılık, uluslararası aktörlerin ve faktörlerin birbirlerine eşit ölçüde karşılıklı olarak etki etmesi anlamına gelir. Bir çoğulcu yaklaşım olan karşılıklı bağımlılık yaklaşımı, özünde ekonomik ilişkilere de siyasi ilişkiler kadar önem vermektedir. Karşılıklı bağımlılık, çoğulcu uluslararası ilişkiler literatüründe devletler arası ya da farklı ülkelerdeki aktörler arası karşılıklı etkileşimin şekillendirdiği koşulları ifade eder (Gürkaynak ve Yalçiner: 2009: 75). Uluslararası ilişkiler uzmanları tarafından kullanılan karşılıklı bağımlılık kavramı, genellikle normatif bir önyargıya sahip olmak ve olumsuz anlama sahip olmakla suçlanmaktadır. Bununla birlikte, karşılıklı bağımlılık kavramı Machiavelli⁷ zamanından yaklaşık 1960'larda literatürdeki bağımlılık ve karşılıklı bağımlılık çalışmalarının arttığı döneme kadar olumsuz ve önyargılı bir şekilde kullanılmıştır. Karşılıklı bağımlılığın faydaları, daha önce bağımlılık kavramının olumsuz kavramsallaştırılması nedeniyle yanlış anlaşılmış ve önyargı ile karşılanmıştır.

Kavram, uluslararası ilişkiler literatüründe ise 1970'li yıllarda Keohane ve Nye tarafından kullanılmaya başlanmıştır ve onlar karşılıklı bağımlılık teorisinin kurucuları olarak kabul edilmektedirler. Bu sebeple teorisinin savunduğu tüm görüşler iki akademisyenin görüşlerini içermektedir. Keohane ve Nye, ekonomistler tarafından genel olarak anlaşıldığı gibi, karşılıklı bağımlılık kavramının, bir ülkedeki ekonomik davranışın kendi sınırları dışında ortaya çıkan gelişmelere veya politikalara karşı duyarlılığını ifade ettiği iddiasını yinelediler (Baldwin, 1980: 477). İlişki içindeki iki ya da daha fazla ülkenin hareket serbestisi, maliyetler göz önüne alınarak belirli ölçüde kısıtlanıyorsa ve taraflar kazanç elde edebilmek için belirli bir maliyete katlanmak durumunda kalıyorlarsa, bu karşılıklı bağımlılık olarak tanımlanır (Keohane ve Nye, 1977: 8-9).

Realist teori, uluslararası sistemi egemen ve otonom devletlerden oluşan bir anarşi ortamı olarak değerlendirmekte; devletlerin ne kadar güçlü olduğunu askeri güce doğru orantılı olarak belirlemektedir. Realist görüşe göre hiç bir devletin diğerine güvenemeyeceği

⁷ Niccolo Machiavelli, tarih ve politika biliminin kurucusu olan Floransalı bir düşünür, devlet adamı ve askeri stratejist ve şairdir. 1469 ile 1527 yılları arasında Floransa'da yaşamış olan düşünür aynı zamanda Rönesans'ın da en önemli figürlerinden biridir. En bilinen seri olan Prens kitabında bir prens devleti nasıl en iyi şekilde yönetebileceğinin öğütlerini vermektedir.

ve işbirliği yapılamayacak bir uluslararası sistem söz konusudur. Neorealizm ise uluslararası sistemin anarşik yapısını kabul etmekle birlikte güç olgusunu realizmden farklı olarak bir amaç değil hayatta kalmak için araç olarak nitelendirmektedir. Uluslararası ilişkileri, devletlerarası güç mücadelesi olarak tanımlayan ve askeri güç kullanımına önem veren klasik realist bakış açısı, bazı teorisyenlere göre günümüz sistemini açıklamakta yetersiz kalmıştır (Keohane ve Nye, 1977: 3-4). Karşılıklı bağımlılık kavramı neo-liberal teori tarafından, realist ve neo-realist bakış açılarına bir meydan okuma olarak ortaya çıkmıştır. Neo-Liberal teori fonksiyonel entegrasyon araştırmacıları (Functional Integration Scholarship) tarafından 1940'lar ve 1950'lerde, bölgesel entegrasyon çalışmaları (Regional Integration Studies) ise 1960'larda ortaya çıkmıştır. Neo-liberal teori, devletleri uluslararası arenada anahtar aktör olarak görmekle birlikte, tek önemli aktör olarak kabul etmez ve uluslararası kurumları, şirketleri ve organizasyonları da sistemin içinde kabul eder. Devletler rasyonel aktörlerdir ve amaçları her zaman karlılarını maksimize etmektir. Uluslararası sistemi rekabetçi olarak tanımlayan neo-liberal teori, devletlerin ancak diğer aktörlerle işbirliği kurarak karlılarını maksimize edebileceklerini savunur. İşbirliğinin sorunsuz devam edemeyeceğini de kabul eden neo-liberal teori, uluslararası kurumlar sayesinde bu sorunların daha kolay çözülebileceğini ve karşılıklı yarar ile uluslararası karın bu kurumlar sayesinde daha çok artacağını belirtir. Bu kurumlara en iyi örnek ise, kuşkusuz Avrupa Birliği (AB)'dir.

Neo-liberalizmin üçüncü nesil akademisyenleri, 1970'lerde karşılıklı bağımlılık kuramını geliştirmişlerdir (Lamy, 2007: 131-135). Geleneksel realist görüşe göre uluslararası ilişkiler egemen ve otonom devletler arasındaki resmi ilişkileri ifade ederken, karşılıklı bağımlılık kuramı, neoliberalizm doğrultusunda uluslararası aktörleri sadece devletler ile sınırlandırmaz; uluslararası toplumun ulus ötesi örgütlenmeler, uluslararası örgütler, şirketler ve bankalar gibi farklı aktörleri içerdiğini belirtir.

1970'lerde küreselleşmenin etkisi ile uluslararası ticaret hacmi artış göstermiş ve devletlerin kendi kendine yeterliliği yeniden yorumlanmaya başlamıştır. Bu dönemde ön plana çıkan uluslararası uzmanlaşma ve değişim süreçleri, karşılıklı bağımlılığı da beraberinde getirmiştir. Devletlerin küreselleşmeye daha az entegrasyonu ile birlikte, bir ülkenin iç ve dış boyutları arasındaki bağlantılar zayıf kalacaktır, oysa güçlü bir entegrasyonla karşılıklı bağımlılık da daha yüksek bir performans gösterecek, böylece ülke içindeki iç ve dış boyutlar arasında daha yoğun bağlantılar ortaya çıkacaktır (Albinyana ve

Mañé-Estrada, 2018: 53). Richard Cooper ve Edward Morse, ekonomik karşılıklı bağımlılığın artan sanayileşme ve modernleşmeyle ilişkili olduğunu savunur; onlara göre bu durumun bir sonucu olarak az gelişmiş ülkeler, gelişmiş ülkelere kıyasla karşılıklı bağımlılık ilişkileri ile daha az ilgilenmektedirler (Gasiowski, 1985: 331). Artan sanayileşme ve modernizmin küreselleşmeyi de beraberinde getireceği savunulmaktadır. Bununla birlikte küreselleşmenin kaçınılmaz boyuta gelmiş olduğu günümüzde karşılıklı bağımlılık da kaçınılmaz olarak gerçekleşmektedir.

Keohane ve Nye bu anlamda, karşılıklı bağımlılık yaklaşımı ile uluslararası ortamın 1990'lardan itibaren yaşamakta olduğu süreç arasındaki ilişkileri açıklarken, "küreselleşme" (globalization) kavramının yerine, dünyada var olan duruma ve koşullara atıfta bulunan ve etkisinde hem artış hem de azalma gözlemlendiğine inandıkları "küresellik" (globalism) terimini tercih etmektedirler. Küreselleşme ülkelerin politika oluşturma süreçlerinde ve karar verme aşamalarında etki sağlayan temel unsurlardan olmuştur. Devletlerin artık ekonomik olarak birbirlerine daha bağlı olmaları, dünyanın herhangi bir yerinde yaşanan gelişmelerin devletler açısından daha fazla anlam ifade etmesine neden olmuştur (Burchill ve Linklater, 2005: 5-10). Böyle bir uluslararası sistemde, devletler kazançlarını maksimize edebilmek için, bağımsız karar verebilme özelliklerinden vazgeçmek durumunda kalmışlardır (Bozdağlıoğlu ve Özen, 2004: 5-4).

Uluslararası ilişkiler literatüründe 1970'lerden sonra karşılıklı bağımlılık çalışan akademisyenlerin, bu tarihten önce bu kuram ile bağlantılı çalışmaları yok denecek kadar azdır. Örneğin karşılıklı bağımlılık kuramının kurucuları sayılabilecek olan Keohane ve Nye, İkinci Dünya Savaşı'ndan önce bilimsel olarak karşılıklı bağımlılık kavramına neredeyse hiç atıf yapmamışlardır. Devletlerarası bağımlılık kavramına yapılan atıflar, ilk merkantilistlerin ve Montesquieu ile Rousseau'nun yazılarında bulunur. Kavram ilk kez yirminci yüzyılda Sir Norman Angell (1914), Francis Delaisi (1925) ve Ramsay Muir (1933) tarafından uluslararası karşılıklı bağımlılığa dair bilimsel tartışmalarda kullanıldı. Her üç akademisyen de, hem kavramsal açıklamaları hem de deneysel genellemeleri ile bilim dünyasının dikkatini çektiler (Badwin, 1980: 481-482). Ekonomist Francis Delaisi, siyaset bilimci Ramsay Muir, and yazar Sör Norman Angell; daha önce Machiavelli, Montesquieu, Jean-Jacques Rousseau, Adam Smith ve Thomas Malthus tarafından kullanılan temel bağımlılık kavramını kabul etmekle birlikte karşılıklı bağımlılık terimini en yalın şekli ile kopması pahalıya mal olacak devletler arası ilişkilere atıfta bulunmak için

kullanmışlardır. Daha sonra ekonomist Albert O. Hirschman ve siyaset bilimci Kenneth Waltz da bu terimi kabul etmiş ve kullanmışlardır (Baldwin, 1980: 484). Burada ülkeler arasındaki söz konusu bağımlılığın alanı ekonomik, sosyolojik, ekolojik teknolojik, stratejik ya da uluslararası güvenliğe ilişkin olabilir. Karşılıklı bağımlılığın bağımlılık kavramından farkı, bağımlılık ilişkisinde bir taraf diğer tarafın hareketlerini etkilerken, karşılıklı bağımlılıkta her iki tarafın da birbirleriyle etkileşim içinde oldukları bir ilişki söz konusudur (Başçıl, 2013: 8).

Sör Norman, karşılıklı bağımlılığı bir hikaye kurgulayarak açıklamaya çalışmıştır. Hikayeye göre, kıydan çok uzakta bulunan tekne su sızdırmaktaydı. Teknedeki iki adamdan biri tüm gücünü kürek çekmek için harcarken, diğeri ise teknedeki suyu kova ile tahliye ediyordu. Her ikisi de durmuş olsaydı, ikisi de boğulurdu. Kürek çeken adam, suyu tahliye eden adamı, daha fazla çaba göstermezse denize atmakla tehdit etti. Suyu tahliye etmeye çalışan adam, eğer bunu yaparsa ikisinin de boğulacağını söyledi. Gerçekten de kürek çeken adam suyu tahliye edene, suyu tahliye eden adam da kürek çekene bağımlı bir durumdaydı ve hiç birisi bir diğerine güç uygulayacak konumda değillerdi. Sör Norman, bu hikayeden, karşılıklı bağımlılık derecesinin, gücün etkinliği ile ters orantılı olarak değiştiği sonucuna varmıştır (Baldwin, 1980: 483).

Karşılıklı bağımlılık yaklaşımında, tarafların maliyet ve kazançları her zaman eşit olmak zorunda değildir. Ancak Keohane ve Nye'a göre, maliyet analizinin eşit değil fakat en azından birbirine yakın olabilecek bir seviyede olması gerekir. Aksi takdirde bu ilişki, bağımlılık ya da asimetric bağımlılık olarak tanımlanmaktadır. Karşılıklı bağımlılıkta denklik, meydana gelecek herhangi bir olumsuz olayda, tüm tarafların önemli ölçüde etkilenmesidir (Keohane ve Nye, 1977: 10-11). Kuşkusuz ki karşılıklı bağımlılık ilişkisinin mevcut olduğu durumda, ilişkinin önemi bir taraf için daha önemlidir. Bu öneme doğru orantılı olarak da tarafların ilişkiyi sürdürmek için göstermiş oldukları çabaları etkilemekte ve pazarlık gücü kazandırmaktadır (Başçıl, 2013: 13-14).

Keohane ve Nye karşılıklı bağımlılığı “karşılıklı yarar” olarak tanımlamaya itiraz ederler. “Bazı durumlarda” birbirine bağlı bir ilişki, bazı olumsuz sonuçlara da yol açabilir. Bazı durumlarda, karşılıklı bağımlı ilişki her iki tarafın da birbiriyle temasını kesmekten mutluluk duyacağı ve ilişkinin sağlayabileceği herhangi bir avantajdan vazgeçebileceği şekilde olumsuz sonuçlara neden olabileceği iddia edilir. Buna örnek olarak gergin ve hızlı silahlanma yarışı örnek gösterilmiştir. ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki stratejik

karşılıklı bağımlılığı sürdürmenin tek nedeni, alternatifin daha kötü olabileceğidir (Baldwin, 1980: 482). Dolayısıyla, karşılıklı bağımlılığın faydaları, basitçe ilişkiyi kesmenin fırsat maliyetini belirtmenin bir başka şeklidir. Birbirine bağımlı bir ilişki ne kadar "kötü" olursa olsun, genellikle en muhtemel alternatife tercih edilir. Bu nedenle, Keohane ve Nye'in görüşünün aksine, dünyadaki modernist görüşün hüküm sürdüğü askeri güç tehditlerinin az olduğu ve çatışma düzeylerinin düşük olduğu yerlerde karşılıklı bağımlılığı ilgili taraflara karşılıklı yarar olarak tanımlar ve ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki stratejik karşılıklı bağımlılık gibi durumları da dışlamaz (Keohane ve Nye, 1977: 9; Baldwin, 1980: 483).

Karşılıklı bağımlılık yaklaşımında, bir ülkenin diğeri üzerindeki pazarlık gücü, diğeri tarafın ilişkideki hassasiyet ve zafiyet derecesine bağlıdır. Geliştirilecek olan politikalar ya da yabancı bir ülke ile yeni kurulacak olan ilişkiler bu dereceleri etkileyebilir. Hassasiyet, bir devletin diğeri devletin geliştirdiği politika ve girişimlerine karşı olan duyarlılığı iken, zafiyet daha kuvvetli olan etkileşimin politika değişimlerinde oluşturacağı maliyet durumudur (Başıl, 2013: 15). Hassasiyet ve zafiyet, devletlerin elinde bulundurdukları güç ve kozlara göre karşılıklı bağımlılık ilişkisinde kendini göstermektedir. Keohane ve Nye'a göre, karşılıklı bağımlılıkta bir devletin diğeri politikalarını etkileyebilme kapasitesi her zaman askeri ve ekonomik güç ile doğru orantı göstermeyebilir. Bazen çok küçük bir ülke elinde bulundurduğu önemli koz ile büyük bir devlete karşı avantajlı bir duruma gelebilmektedir (Keohane ve Nye, 1977: 11-15). Bu kozlara örnek olarak doğal zenginlik ya da coğrafi konum örnek gösterilebilmektedir.

Karşılıklı bağımlılığın seviyesini analiz edebilmek için dört temel unsur kullanılır ki bunlar; bağımlılığın kaynağı, faydası, maliyeti ve simetri unsurlarıdır. Bağımlılığın kaynağı ekonomik, askeri, sosyal ya da çevre sorunlarından biri olabileceği gibi, bir kaç tanesinin birleşimi de olabilir. Faydası ise, sıfır toplamlı, negatif toplamlı ya da pozitif toplamlı olarak değişiklik göstermektedir. Maliyetler ise, kısa vadede hassasiyet; uzun vadede zafiyet şeklinde gerçekleşebilmektedir. Son unsur olan simetri unsuru ise, tarafların bağımlılık durumunun denkleği analiz edilmektedir (Başıl, 2013: 16-17).

Karşılıklı bağımlılığın farklı türleri ya da kendi içinde gruplandırmaları mevcuttur. Karmaşık karşılıklı bağımlılık bunlardan biridir. Karmaşık karşılıklı bağımlılık birçok aktör arasındaki etkileşimi açıklamayı hedefleyen bir yaklaşımdır. Karmaşık karşılıklı bağımlılığın üç temel ayırt edici varsayımı, aktörler arası iletişim kanallarının artması, uluslararası ilişkilerin gündeminde sabit bir önem sıralamasının artık bulunmayışı ve askeri

gücün öneminin giderek azalmasıdır (Keohane ve Nye, 1996: 241-246). İçinde bulunduğumuz liberal ekonomik sistem uyarınca, dünyadaki devletlerin karmaşık karşılıklı bağımlılık ilişkisi içinde oldukları ileri sürülebilir. Zira bu sistemin içinde her devlet kendi tercihlerini, başka devletlerin tercihlerine göre sınırlar (Başcıl, 2013: 18).

Yirminci yüzyılın başlamasıyla, teknolojinin hızla gelişmesi sonucunda meydana gelen en önemli değişikliklerden bir tanesi ulaşım ve iletişim alanında ortaya çıkmıştır. Ticaret ağlarının artması ve ivme kazanan küreselleşme ile uluslararası sistemin aktörleri, çok uluslu şirketler ve uluslararası organizasyonları da içerecek şekilde çeşitlenmiş, resmi iletişimin yanına gayri resmi iletişim kanalları da eklenmiş ve bu sayede ülkelerin iç politikaları birbirlerine bağlı ve işbirliğine gerekli hale gelmiştir. (Keohane ve Nye, 1977: 25-26). Günümüzde siyasi liderler genellikle karşılıklı bağımlılığı dönemsel politikalardan kaynaklanan bir durum olarak nitelemek yerine, retorikte doğal bir durum ve zorunluluk olarak betimlerler. Karşılıklı bağımlılığın taraflar arasında iş birliğine yol açarak çıkar çatışmasını engellediği ve böylece dünya sorunlarına çözüm sağladığı kabul edilir (Keohane ve Nye, 1996: 238).

Keohane ve Nye, realizmin uluslararası sistemdeki askeri ve güvenlik konularını yüksek/birincil siyaset (high politics), diğer konuları ise alçak/ikincil siyaset (low politics) konusu olarak değerlendirmesini gereksiz görür. Onlara göre ekonomi, finans ve ticarete ilişkin konular, artık güvenlik konuları kadar önem taşımaktadır (Rana, 2015: 290). Günümüzde uluslararası toplumun etkileşim oranının yüksek olması ile birlikte uluslararası konular sürekli olarak artmakta ve çeşitlenmektedir. Uluslararası aktörlerin sayılarının artması, konuların da aynı oranda çeşitlenmesine neden olmaktadır. Böylece uluslararası konularda önem sıralaması yapmak imkansız hale gelmektedir. Sistemdeki aktörlerin artması ile politika yapım süreçlerinde iç politika ile dış politika artık iç içe girmiş durumdadır.

Realizmin esas vurgusu olan güç ve güvenlik kavramlarıyla bağlantılı olarak ülkelerin askeri güce önem vermesi de, karşılıklı bağımlılık yaklaşımınca eleştirilmektedir. Bu yaklaşıma göre, realizm, devletlere düşman olan aktörlerin yalnızca diğer devletler olduğu iddiasıyla, yeni nesil tehdit unsurlarını oluşturan etnik grupları, terör örgütlerini ve finansal yapıları açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Üstelik askeri savunmaya yönelik

yatırımların maliyeti de, ülkelerin daha az maliyetli yumuşak güç⁸ yöntemlerine sıklıkla yönelmelerine neden olmaktadır. Keohane ve Nye'a göre, askeri güç uluslararası sistemde hala önemli bir unsur olmakla birlikte, yumuşak güç unsurlarının önem kazanması ile son tercih konumuna gelmiştir (Keohane ve Nye, 1977: 24-29).

Realizmin anarşik uluslararası sistem anlayışına karşı duruş olarak liberalizm demokratik barış teorisini⁹ ortaya koymuştur. Uluslararası demokratik barış teorisi, ticari ilişkiler yürüten demokratik devletlerin savaşmayacağı, çünkü savaşmalarının daha fazla maliyete ve ticari gelir kaybına neden olacağı ileri sürülmektedir. Yapılan pek çok akademik çalışmada da, bu teoriyi destekleyecek biçimde, ekonomik bağların uzun vadede çatışma ihtimalini azalttığı sonucuna varılmıştır (Pevehouse, 2004: 263). Teori çerçevesinde ülkelerin ticari ilişkileri savaşa tercih etmeleri karşılıklı bağımlılıktaki kazanç ve maliyet durumları ile örtüşmektedir. Savaşmak devletler için bir maliyet yaratırken, ticaret ilişkileri ise taraflara kazanç ve kar sağlayacaktır. Buna göre dünya siyasetindeki karşılıklı bağımlılık durumunun demokratik barış teorisinin doğruluğunu kanıtlar nitelikte olduğu söylenebilir. Bu bakış açısıyla, kabul edilebilir bir vizyon oluşturmasa da, aşırı enerji bağımlılığının daha barışçıl bir dünya oluşturabileceği söylenebilir (Bailes, 2009: 241).

⁸ Yumuşak güç; hedeflerine ulaşmak için devletlerin askeri ya da zorlama olmayan tedbirler dışında ekonomik tedbirler gibi araçlar kullanmasıdır. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Utku Yapıcı, "Yumuşak Güç Ölçülebilir mi?", Uluslararası İlişkiler, Cilt 12, Sayı 47, 2015, ss. 5-25.

⁹ Demokratik barış teorisi hakkında daha ayrıntılı bilgi almak için bkz. Can Kakışım, "Liberalizm Çağında Barış Çalışmaları ve Demokratik Barış Vizyonu: Teorik Bir İnceleme", Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı.50, 2017, ss.27-44.

2. BÖLÜM

Türkiye Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu'nun günümüzdeki siyasi ve ekonomik ilişkilerini anlayabilmek için tarihsel ilişkilerini bilmek gerekmektedir. Bu bağlamda ikinci bölümde öncelikle Türkiye ve SSCB'nin siyasi ve ekonomik ilişkileri ve 1984 yılında ilk kez başlayan doğal gaz ticareti açıklanacaktır. Daha sonra bu çalışmanın asıl konusu olan Türkiye ve Rusya Federasyonu'nun doğal gaz ilişkileri incelenecek, iki ülke arasındaki ticaret hacimleri ve doğal gaz boru hatları detaylı bir şekilde açıklanacaktır.

2. TARİHSEL ARKA PLAN

2.1. SSCB-Türkiye Siyasi ve Ekonomik İlişkileri (1919-1991)

1922 yılında kurulan SSCB ile 1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti, 1920'li yıllar boyunca ortak emperyalizm karşıtı tutumlarının da etkisiyle, yakınlaşmışlardır. Bu iki devletin en önemli ortak noktası selefleri olan Osmanlı İmparatorluğu ve Çarlık Rusya'dan batıyı yakalama varoluşsal sorununu devralmış olmalarıdır. Hem Türkiye hem de Rusya, sömürgeleşme yolu ile değil, otonom ögeler olarak modern uluslararası sistemin bir parçası haline gelmiş olmaları nedeniyle geri kalmışlıklarını daha belirgin biçimde hissetmişlerdir (Zarakol, 2017: 26-27). Devlet kurma sürecinde iki taraftan heyetler siyasi, askeri, ekonomik ve kültürel amaçlarla birbirlerini ziyaret etmişlerdir (Benhür, 2008: 278-230). Coğrafi yakınlık ve iki ülkenin ekonomilerinin birbirini tamamlayıcı nitelikte farklı üretim yapılarına sahip olmaları, iki ülke arasında önemli bir ticari potansiyel yaratmıştır (Duman ve Samadov, 2003: 25).

1919-1991 yılları arasında taraflar arasındaki ilişkiler, literatürde Selçuk tarafından sekiz alt döneme ayrılarak incelenmeye çalışılmıştır. 1919 yılı Ankara açısında milli mücadelenin olduğu kadar SSCB ile ilişkilerin de başlangıcı sayılabilir. Bu bağlamda birinci dönem 1919-1922 yılları yani milli mücadelenin başlangıcı ve Kurtuluş Savaşı'nın bitişi arasındaki dönemdir. Bu dönemde her iki taraf da, emperyalist devletlere karşı mücadele içine girmiş, Moskova coğrafi yakınlığı da göz önüne alarak Ankara üzerinde ideolojik yayılmayı hedeflemiştir. Mustafa Kemal Atatürk, 6 Nisan 1920'de V. İ. Lenin'e gönderdiği mektupta milli mücadeleye destek isterken bu mektuba Dış İşleri Bakanı Çiçerin'in cevabı, SSCB ile Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) arasındaki ilk diplomatik teması oluşturmuştur. Böylece Bolşevik yönetim, Ankara Hükümeti'ni ilk tanıyan yönetim olarak

önem kazanmıştır. Taraflar arasındaki ilişkinin temeli ise, 16 Mart 1921 tarihinde imzalanan Türk-Sovyet Dostluk Anlaşması ile atılmıştır (Selçuk,2005: 39).

İkinci dönem, 1922-1938 yılları yani Kurtuluş Savaşı'nın bitişi ve Atatürk'ün ölümü arasındaki dönemdir. Bu dönemde yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti dünya siyasetinde varlığını sürdürmeye çalışırken, Lozan Konferansı'na SSCB'nin de katılımı için çaba göstermiştir. Boğazlar meselesini gerekçe göstererek SSCB'yi konferansa dahil etmeye çalışan Ankara, Batılı devletlerin SSCB'yi tanımak istememesi sonucunda çabasını devam ettirememiştir. Bu meseledeki tavrı, Ankara'nın dengeli bir dış politika eğilimden yana olduğunu göstermektedir(Selçuk,2005: 41-44).

Modern Türk-Rus ilişkilerinin başlangıcı kabul edilebilecek 1920'li yıllarda, iki ülke de kendi iç sorunlarını çözmek ve rejim güvenliklerini sağlamak için güçlü bir merkezi otorite inşa etmeye yönelmişlerdir (Çelikkpala, 2015: 120). Benzer hedeflerle işe koyulan iki hükümet arasında karşılıklı dostluk ve saldırmazlık konulu ilk anlaşma, 17 Aralık 1925 tarihinde Paris'te imzalanmıştır. Bu anlaşma uyarınca taraflardan biri, saldırıya uğradığında diğer taraf yansız kalacak, taraflar birbirlerine saldırmamaya ve birbirlerine karşı ittifaklara girmeyeceklerdir (Topsakal, 2016: 46). Bu anlaşmanın ardından taraflar arasında ekonomik ve ticari ilişkileri geliştirmek için 11 Mart 1927'de Ankara'da Ticaret ve Seyrisefain Anlaşması imzalanmıştır (Benhür, 2008: 301). 7 Aralık 1927 tarihinde ise SSCB Dış İşleri Bakanı Çiçerin ile Türkiye Moskova Büyükelçisi Tevfik Bıyıkoglu, Milletler Cemiyeti, Polonya-Litvanya gerginliği, Türkiye-İngiltere-İtalya ilişkileri, Anadolu'daki Bolşevik karşıtları, Türkiye demiryolları konusu ve iki ülke arasındaki ticari ilişkileri ele alan bir görüşme gerçekleştirmişlerdir¹⁰.

1930'lu yılların başında iki ülke arasındaki ilişkiler daha da yakınlaşmıştır. Bu dönemde Moskova'dan Ankara'ya teknik yardımlar yapılmıştır. Bu yardımlardan en bilineni, 21 Ocak 1934 tarihinde imzalanan 1934-1938 yılları arası Birinci Beş Yıllık Plandır ve bu plan Sovyet uzmanlarının hazırladıkları raporlara göre şekillendirilmiş ve daha da önemlisi planın gerçekleşmesi için SSCB kredileri kullanılmıştır. Bu kredi ile 1934'te Kayseri ve 1935'te Nazilli dokuma fabrikaları açılmıştır (Oran, 2010: 320).

¹⁰ Bu görüşmedeki en önemli nokta, SSCB'nin Türkiye'den yiyecek maddeleri ithal etmek istediklerinin açıklanması ve Türk demiryollarının yabancı ülkelere verilecek imtiyazlarının sorulmasıdır. Türkiye bu konuda açık bir şekilde Türk demiryollarının milli olacağını ve yabancı ülkelere imtiyaz değil ancak müteahhitlik gibi görevler verilebileceği cevabını vermiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Çağatay Benhür (2008), 1920'li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, (24), s.302.

Akabinde 8 Ekim 1937 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti ile SSCB arasında Ticari ve Tediye Anlaşması imzalanmıştır (Osmanov, 2006: 15). 1930'lu yıllar boyunca resmi ziyaretler karşılıklı olarak devam etmiş fakat Türkiye'nin İngiltere, Yunanistan, Fransa ile sorunlarını halledip yakın ilişkiler kurmaya başlaması, örneğin Boğazlar Sözleşmesi sonrasında Moskova'nın talepleri buna karşın Ankara'nın İngiltere'ye danışarak reddetmesi, SSCB tarafından endişeli bir şekilde karşılanmıştır (Selçuk, 2005: 41-44).

Üçüncü dönem 1939-1945 yılları arasındaki dönemdir ve “bozulma dönemi” olarak adlandırılır. Bu dönemde Avrupa'daki artan silahlanma yarışından tedirgin olan Ankara savaştan zarar görmemek için İngiltere ve SSCB arasında bir denge politikası izlemiştir. Savaş patlak verdikten sonra ise Ankara, “aktif tarafsızlık”¹¹ olarak adlandırılan bir politikayı takip etmiştir (Özkan, 2017: 59). Bu doğrultuda Ankara'nın Almanya ile SSCB saldırısından dört gün önce 18 Haziran 1941 tarihinde Dostluk Anlaşması imzalaması, SSCB ile ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. 24 Mart 1941'de Sovyetler ile de Saldırmazlık Anlaşması imzalanmış ve bu anlaşma ile 17 Aralık 1925 tarihli Türk Sovyet Saldırmazlık ve Tarafsızlık Anlaşması teyit edilmiş ve savaş durumunda tarafsızlık sözü vermiştir. Fakat SSCB Türkiye'den beklediği desteği savaş sırasında bulamadığını ileri sürerek 1925 tarihli Anlaşmayı ve buna bağlı tüm protokolleri 19 Mart 1945 tarihinde feshetmiştir (Selçuk, 2005: 45-46).

Dördüncü dönem 1945-1953 yılları arasındaki “gergin dönem” olarak adlandırılan dönemdir. İkinci Dünya Savaşı sırasında Ankara'nın kendilerine destek vermediğini ileri süren Moskova'nın Türkiye yönetimine yönelik talepkar ve gergin tutumu, Ankara'nın Batı Bloğu'na yönelimini hızlandırmıştır. Bu dönemde Rusya boğazlar sözleşmesini yeniden gündeme getirerek söz sahibi olmak istemiş ayrıca Kars ve Ardahan'da hak iddia etmiştir(Oran, 2010: 502). Türkiye'nin bu tehdide karşılık 18 Şubat 1952'de Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü (NATO)'ne katılması, SSCB'nin Türkiye'ye karşı olan tutumunu daha da olumsuz etkilemiştir. İlişkilerdeki bu soğuk atmosfer 5 Mart 1953'te Stalin'in ölümüne kadar devam etmiştir (Selçuk, 2005: 46-47).

¹¹ Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı döneminde yürüttüğü dış politikanın temel amaç ve stratejisi savaşa girmektir fakat bununla beraber savaşan her iki tarafla da ticaret ilişkilerine devam etmiştir. Bu yüzden bu dönemde yürütülmüş olan dış politika “aktif tarafsızlık” olarak adlandırılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Baskın Oran (2009), Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I: 1919-1980 (On beşinci baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, ss.385-476.

Beşinci dönem 1953-1960 tarihleri arasındaki “durgunluk dönemi”dir. Stalin’in ölümünden sonra Moskova, Türkiye ile olan ekonomik ve siyasi ilişkilerini geliştirme çabasıdır (Kurban, 2014: 257). Nitekim 1954 yılında bir adım atarak ilk kez İzmir Uluslararası Fuarı’na katılmaya başlamıştır. Fakat bu dönemde Türkiye ve SSCB Orta Doğu’da zıt iki kutupta bulunan iki rakip ülke konumundadır; dolayısıyla mevcut durum ilişkilerinin gelişmesine ve ilerlemesine engel olmuştur. Küba Krizi’nin arifesini de oluşturan bu dönemde Washington’un Türkiye’ye füze yerleştirme planları ve Moskova ile Washington arasında yaşanan, Ankara’nın da dahil olduğu U-2 Uçak Krizi¹² ilişkileri durma noktasına getirmiştir (Selçuk, 2005: 47-49).

Altıncı dönem 1960-1965 yılları arasındaki “normalleşme dönemi” olarak adlandırılan dönemdir. 1960larda dünya siyasetinde meydana gelen yumuşama havası, taraflar arasındaki ilişkilerde de kendini belli etmiştir. Türkiye’de 27 Mayıs 1960 tarihinde meydana gelen askeri darbeden sonra Moskova, bu gelişmeyi fırsat bilerek ilişkileri geliştirme çabasına girişmiş ve bu çabaları Cumhurbaşkanı Cemal Gürsoy tarafından olumlu karşılanmıştır. Bu dönemde Ankara’yı NATO’dan uzaklaştırma hedefindeki Moskova, Türkiye Hükümeti’ne ekonomik yardım teklifinde bulunmuştur. Moskova’nın girişim ve çabalarının da sonucu olarak taraflar arasında 1960 Mart’ında ticaret anlaşması¹³, 1961 Nisanı’nda Demiryolu Sözleşmesi ve 1962 Haziranı’nda Telli Telefon İrtibatı Tesisine ilişkin anlaşma imzalanmıştır. Ayrıca Arpaçay’da ortak bir baraj inşası ve sınır bölgesindeki akarsuların paylaşımı üzerine de görüşmeler yürütülmüştür.

1963 yılının sonlarında Kıbrıs’ta meydana gelen sorunlar ve bu sorunlar üzerine ABD Başkanı Johnson’ın Ankara’ya gönderdiği hayal kırıcı mektup¹⁴, ve ABD ile arasında daha dengeli bir dış politika geliştirmesi gerekliliğini ortaya koymuştur. Nitekim bu

¹² Soğuk Savaş’ın en yüksek tansiyonlu seyrettiği zamanlarda 28 Ekim 1959 tarihinde ABD’nin Türkiye topraklarına orta menzilli nükleer Jüpiter füzelerini yerleştirme sonucunda 1962 yılında, Sovyetler Birliği’nin Küba’ya Amerika’nın Washington ve Panama şehirlerini vurabilecek bin millik menzile sahip füzeler yerleştirilmesi ile dört ülkenin de içinde bulunduğu bir kriz durumu yaşanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bahar İzmir, İki Müttefik, Bir Kriz: Türk-Amerikan İlişkilerinde Jüpiter Füzeleri Krizi. Humanitas, 5(10), 2017, ss.177-192.

¹³ Bu anlaşmaya göre, yıl içinde SSCB ile 21, Polonya ile 22 milyon dolarlık mal mübadele edilerek, Türkiye’den her iki ülkeye yün, pamuk, deri, meyve, üzüm satılacak; karşılığında makine, maden, kimyasal maddeler, kağıt hamuru ve cam alınacaktır (Kurban, 2014: 269).

¹⁴ 1963 yılında Kıbrıs’ta Rum tarafının Türk tarafına saldırması sonucunda Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel’in ABD Başkanı Lyndon Johnson’dan Rum tarafına baskı yaparak olayların durdurulmasını istemiş bunun sonucunda Başkan Johnson yaşanan olaylarla ilgili büyük üzüntü duyduğunu, Kıbrıs’taki Başkan Makarios ve Başkan Yardımcısı Küçük’e birer mektup gönderdiğini, üç garantör devlet tarafından gelecek barışçıl bir çözümü destekleyeceğini belirtmiştir. Ayrıca mektubun dili itibarıyla Başkan iki tarafın da birbirini öldürdüğünü belirtmiştir ve Türk tarafının da suçlu olduğu yönünde bir yaklaşım içinde olması Türkiye için bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Oran, a.g.e. s.685.

gelişmelerden sonra SSCB ile Türkiye arasında diplomatik ziyaretler tekrar başlamıştır. Taraflar arasında Moskova’da Nisan 1965-Mart 1966 arasındaki dönemi kapsayan ticari protokol imzalanmıştır.

Yedinci dönem 1965-1984 yılları arasındaki “gelişme dönemi” dir. 1965 yılında taraflar, bedeli Türkiye’den ihraç ürünleriyle ödenmek üzere Türkiye’de bazı sanayi tesislerinin kurulmasına karar vermişlerdir. Bu karar 1967 tarihli Bazı Sınai Tesisleri Kurulması için SSCB’den Türkiye’ye Teçhizat ve Malzeme yardımına Dair Anlaşma ile resmiyete dökülmüştür(Selçuk, 2005: 49-52). Bu anlaşma uyarınca Moskova’dan düşük faiz oranlarıyla kredi ve teknik destek sağlanmış, bu sayede Türk ağır sanayinin temellerini oluşturan sanayi tesisleri inşa edilebilmiştir. Bu tesislerin en önemlileri; İskenderun Demir-Çelik Fabrikası, Oymapınar Hidroelektrik Santrali, Aliağa Petrol Rafinerisi, Bandırma Sülfürik Asit Tesisi, Artvin Levha Fabrikası ve Çayırova Cam Fabrikası’dır. Soğuk Savaş döneminin zirvesinde, Türkiye SSCB’den cömert krediler alıp çeşitli endüstriyel projelere imza atan tek ülke değildir; bununla birlikte gelişmekte olan ülkeler arasında SSCB yardımları alan en önemli alıcılarından bir tanesi olmuştur (Yanık, 2007: 359).

Fakat 1970’lere gelindiğinde iki ülke arasındaki ilişkiler tekrar durma noktasına gelmiştir. Bunun sebebi Türkiye’nin içinde bulunduğu siyasi çatışma ortamı, diğer bir deyişle sağ-sol çatışması ve Marksist-Sosyalist görüşe sahip sol kesim ile siyasi alanda komünizm tehlikesinin belirmiş olmasıdır. 1974 yılında Washington’un Kıbrıs Barış Harekatı’na tepki olarak uyguladığı silah ambargosuna Moskova’nın destek vermesi, ardından 1979 yılında SSCB’nin Afganistan’a asker sevk etmesi ve Türkiye’nin yeniden hızlanan Soğuk Savaş rekabetinde Batı Bloğu’nun Afganistan siyasetine destek vermesi iki ülke arasındaki ilişkileri tekrar olumsuz duruma getirmiştir (Selçuk, 2005: 52-53).

Sekizinci dönem 1984-1991 yılları arasındaki “ilerleme dönemi” dir. Bu dönemde iki ülke arasında üst düzey ziyaretler yeniden yoğunluk kazanmış, ilk doğal gaz boru hattı ve alım anlaşması imzalanmış, Türkiye SSCB’ye kredi açmış, Türk müteahhitlerin Rusya’da yatırım yapmalarının önü açılmıştır. İki ülke arasındaki ticaret hacmi 1985’te 410 milyon dolar iken 1989 yılında 1,7 milyar doları aşmıştır. Nitekim bu dönemde iki ülkenin ekonomik ilişkileri açısından bu zamana kadarki en önemli gelişme olarak kabul edilebilecek olan 1984 tarihli doğal gaz anlaşmasıdır çünkü bu anlaşma sayesinde inşaat gibi yeni yatırım alanları ortaya çıkmış ve ticaret hacmi önceki dönemlere kıyasla büyük bir yükseliş gerçekleştirmiştir.

2.1.1. 1984 Türkiye SSCB Doğal Gaz Anlaşması

Dünyanın en zengin doğal gaz rezervlerine sahip olan devleti SSCB ile Türkiye arasındaki 18 Eylül 1984 tarihli Doğal Gaz Anlaşması ticaret ve enerji ilişkileri açısından büyük önem taşımaktadır. Bu anlaşma ile Türkiye ilk kez SSCB'den doğal gaz alımına başlamıştır. SSCB 1987 yılında başlayarak, 25 yıl süre ile Türkiye'ye doğal gaz sevk edeceğini garanti etmiş ve Türkiye de bu süre içinde doğal gaz ithalatı yapacağını taahhüt etmiştir.

SSCB, kendinde bulunan enerji kaynaklarına Ankara'nın ilgisini arttırabilmek amacıyla, Türkiye'ye ihraç ettiği doğal gazın gelirini, yine ihtiyaç duyduğu ürünlerin Türkiye'den ithal edilmesi amacıyla kullanacağını Anlaşmanın beşinci maddesinde taahhüt etmiştir ve bu madde SSCB'nin dağılmasına kadar uygulanmıştır (Aydın ve Hodaloğulları, 2016: 746). Fakat takip eden dönemde Rusya bu şartları yerine getirmemiştir (Osmanov, 2006: 19). Anlaşmanın ödeme şekli olarak kabul edilen, doğal gaz karşılığında mal ihracı uygulamasında geleneksel ihraç ürünleri yerine sınai ürünlerini tercih eden Ankara, bu uygulama ile sınai üretimini geliştirmeyi de umut etmiştir (Zengin, 2015: 88).

Söz konusu Doğal Gaz Anlaşması'nda SSCB'nin yetkili kurumu Soyuzgazexport, doğal gaz sevkiyatının ayrıntıları ve fiyatını belirlemek ve ticari sözleşme yapmak amacıyla görevlendirilmiştir. Türkiye tarafında ise, bu süreç Boru Hatları ile Petrol Taşıma Şirketi (BOTAŞ) tarafından yürütülmüş, 1985 yılında kurulan Doğal gaz Kullanım Etüdü ile doğal gaz boru hattı güzergâhı ve olası tüketim miktarı belirlenmiştir. Bu çalışma sonucunda, Türkiye'de boru hattı inşası için Kuzey Batı Anadolu en elverişli bölge olarak belirlenmiştir (Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (ETKB)). Böylece inşa edilen hat ile birlikte 1987 yılından itibaren, yılda 6 milyar metreküp doğal gaz ithal edilmeye başlanmıştır. Batı Hattı olarak adlandırılan bu doğal gaz hattı ile yılda 5-6 milyar metreküp Rus doğal gazı Ukrayna, Moldova, Romanya ve Bulgaristan üzerinden Tekirdağ'a ulaşarak Türkiye'ye taşınmıştır.

1986 yılında, 9. Karma Ekonomik Komisyon (KEK) Protokolü ile Rusya'daki Türk müteahhitleri tarafından üstlenilen projelerin de doğal gaz bedeli karşılığı olarak kabulüne karar verilmiştir. 1987'de yürürlüğe giren bu Protokol sayesinde Türk müteahhitlik firmaları Rus pazarına girmeye başlamışlardır (Aydın ve Hodaloğulları, 2016: 746). Taraflar arasındaki ilişkiler bu dönemde çok büyük gelişme göstermiştir. 1985 yılında iki ülke arasındaki ticaret hacmi 410 milyon dolar iken 1989 yılına gelindiğinde bu oran 1,7 milyar

dolara ulaşmıştır. Bu yükselişte inşaat şirketlerinin katkısı oldukça büyüktür (Selçuk, 2005: 53-54). Diğer taraftan Moskova'dan Ankara'ya 1987 ile 1994 yılları arasında 1,9 milyar dolar değerinde doğal gaz ithalatı gerçekleştirilmiştir. Buna karşın, anlaşmada belirlenen ödeme şartlarına ve mal listelerine göre, Ankara'dan Moskova'ya 271 milyon dolar kayıtlı ihracat ve 609 milyon dolar değerinde müteahhitlik hizmetleri gerçekleştirilmiştir (Aydın ve Hodoğlu, 2016: 746) (Zengin, 2015: 88).

2.1.2. Rusya Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı (Batı Hattı)

1985 yılında Türkiye'de Doğal Gaz Kullanım Etüdü aracılığıyla gerçekleştirilen araştırmalar sonucunda 14 Şubat 1986 tarihinde, Ankara'da BOTAŞ ile Soyuzgazexport arasında 25 yıl süre ile doğal gaz alım-satım anlaşması imzalanmıştır. 1984 tarihli anlaşmanın uzantısı niteliğindeki bu anlaşma ile 1987 yılı itibariyle, Ankara giderek artan miktarlarda doğal gaz alımına başlamıştır ve bu alım, 1993 yılında en yüksek seviyeye, yılda 6 milyar metreküpe ulaşmıştır (ETKB).

Kaynak: NTV

Harita 2.1. Rusya Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı

Anlaşma sonucunda, Bulgaristan sınırından, Malkoçlar'dan Türkiye'ye giren Rus doğal gazı, Hamitabat, Ambarlı, İstanbul, İzmit, Bursa, Eskişehir güzergâhından Ankara'ya uzanan 845 km uzunluğundaki boru hattı ile taşınmıştır. Harita 2.1.'de Rusya Türkiye Doğal

Gaz Boru Hattı'nın güzergâhı yer almaktadır. Boru hattının inşasına 26 Ekim 1986 tarihinde başlanmış ve 27 Haziran 1987 tarihinde inşaat çalışmaları Hamitabat'a ulaşmıştır. Böylece bu tarih itibariyle, yerli doğal gazın yanı sıra, Rusya'dan ithal edilen doğal gaz da Hamitabat'taki Trakya Kombine Çevrim Santrali'nde elektrik üretimi için kullanılmaya başlamıştır. Rusya-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı, 1988 Ağustos'unda ise Ankara'ya ulaşmıştır. Böylece Rus gazı 1987 Temmuz'da İstanbul Gübre Sanayii A.Ş. (İGSAŞ)'de, Ağustos ayında, Ambarlı Santrali'nde ve Ekim ayında Ankara'da konutlarda ve ticari sektörde kullanılmaya başlanmıştır (ETKB).

2.2. 1990'larda Türkiye Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu Arasındaki Ekonomik İlişkiler

1991 Aralık'ında SSCB'nin dağılması ile birlikte Rusya Federasyonu, yeni Rus devleti olarak uluslararası sistemdeki yerini almıştır. Soğuk Savaş'ın sona erdiği bu yeni dönemde Rusya Federasyonu ve Türkiye; Balkanlar, Kafkasya ve Karadeniz havzasını içine alan bölgede ekonomik ve politik açıdan en önemli iki ülke olarak belirmişlerdir. 1990'lı yılların başlarında bu iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerde önemli ilerlemeler meydana gelmiş, fakat siyasi ilişkilerde aynı gelişim gözlenememiştir(Sandıklı, 2006: 10).

1990'lı yıllar boyunca kuruluş sürecini henüz tamamlayamayan ve SSCB'den arda kalan sorunlarla uğraşan Moskova, Batılı kurumlar ve devletlerle işbirliği doğrultusunda bir dış politika izlemiştir. Özellikle 1990'ların başlarında petrol fiyatlarının dünya genelinde düşük seyretmesi ve ülkedeki ekonomik değişime odaklanması, enerji merkezli bir dış politika çizgisinin izlenmesini zorlaştırmıştır.

Bu dönemde Rusya-Türkiye ilişkilerinde göze çarpan iki değişiklik, Rusya'nın Türkiye'ye karşı ekonomik ve askeri üstünlüğündeki radikal düşüş ve Gürcistan'ın bağımsızlığı nedeniyle iki ülke arasındaki ortak sınırın ortadan kalkmasıdır (Aktürk, 2013: 2). İlişkilerin çekişme ve rekabete dayalı olduğu bu dönem 1990'ların sonlarına gelindiğinde ticari ve ekonomik ilişkiler, Avrasya'daki çıkarlar ve terörle mücadele konuları çerçevesinde ilişkilerin farklılaştığı yeni bir dönem ile sonlanmıştır (Çelikpala, 2015: 126).

1990'lı yılların ilk yarısı, taraflar arasındaki ilişkilerde geçmişte gelen rekabetin devam ettiği, ikinci yarısı ise yeni bir vizyon ile şekillenen işbirliğinin ön plana çıktığı bir dönem olmuştur(Çelikpala, 2015: 122). 1990'ların başında SSCB'nin dağılmasının ardından Ankara'nın Kafkasya başta olmak üzere, eski SSCB coğrafyasında etkili olma çabaları iki

ülke arasında rekabete neden olmuştur. Bu dönemde Türkiye'nin sahip olduğu imkan ve kabiliyetlerin gerçekçi biçimde hesaplanamaması, yeni bağımsız ülkelerde ve Türk kamuoyunda gerçekleştirilebileceklerin çok ötesinde beklentilerin yaratılması ve Rusya'yı dengeleyecek kadar önemli bir Batı desteğinin sağlanamaması Ankara'nın bu çabalarının bir süre sonra sonlanmasına yol açmıştır (Çelikpala, 2015: 125).

Türkiye ile Rusya arasındaki işbirliğinin önünü açan SSCB döneminde olduğu gibi ekonomik ve ticari ilişkileridir (Tellal, 2017: 199). 1990'ların başlarında taraflar arasındaki ekonomik ilişkiler, 8 Ekim 1937 tarihli Ticaret ve Seyrisefain Anlaşması ile 25 Şubat 1991 tarihli Ticari ve Ekonomik İşbirliğine Dair Anlaşma çerçevesinde yürütülmektedir (Selçuk, 2005: 55). 1992 yılına gelindiğinde yeni Rusya yönetimi, SSCB döneminde yapılan tüm anlaşma yükümlülüklerini üstleneceğini beyan ederek, 25 Mayıs'ta Türkiye ile İlişkilerin Esasları Hakkında Anlaşma'yı imzalamıştır. İki ülke arasında, hükümetler arası seviyede ticari ve ekonomik işbirliği konularını takip etmek amacı ile 14 Mayıs 1992'de "yeni bir KEK" kurulmuştur ve bu komisyon ilişkilerin gelişimini hızlandırmıştır. Komisyon çerçevesinde enerji, sanayi, teknolojik yatırım, taahhüt işleri, ulaştırma, standardizasyon ve metroloji konularında ortak çalışma grupları faaliyet göstermiştir (Osmanov, 2006: 15). Bu sayede taraflar arasındaki ticaret hacmi 1991 sonrasında hızla artmaya başlamıştır. Ticari ilişkilerdeki bu artış, politik alana da yansımış ancak bu dönemde politik gelişmeler ekonomik ilişkilerin gölgesinde kalarak, hiçbir zaman onun seviyesine ulaşamamıştır (Özbay, 2011: 37)

Tablo 2.1. 1990'lı yıllar Türkiye ve Rusya Federasyonu Dış Ticaret Değerleri (Bin Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
1992	441.886	1.040.816	1.482.702	-598.930
1993	504.665	1.542.330	2.046.995	-1.037.665
1994	820.230	1.045.389	1.865.619	-225.159
1995	1.238.245	2.082.377	3.320.622	-844.132
1996	1.510.005	1.921.139	3.431.144	-411.134
1997	2.056.547	2.174.258	4.230.805	-117.711
1998	1.348.002	2.155.006	3.503.008	-767.004
1999	588.664	2.374.133	2.962.797	-1.785.469

Kaynak: TÜİK

1992-1999 yılları arasındaki dönemde Türkiye ile Rusya arasındaki dış ticaret rakamlarına bakıldığında, Tablo 2.1'de görüleceği üzere Türkiye'nin yapmış olduğu ihracatın 1997 yılına kadar sürekli arttığı, ancak 1998 yılında düşüşe geçtiği görülebilir. İhracattaki bu düşüşün sebebi ise, 1998 yılında Rusya'da meydana gelen ekonomik krizdir.

1998 yılının Ağustos ayında Asya'da başlayan ekonomik kriz Rus ekonomisini derinden sarsmıştır. Aslında bu kriz, 1990'ların başlarından itibaren ülkede oluşturulmaya çalışılan liberal ekonominin kırılganlığını gözler önüne sermiştir (Sağlam, 2014: 118). Nitekim uygulanan vergi politikaları ve alınan dış borçlara rağmen, bütçe açığının kapatılamaması ve ödemelerin yapılamaması sonucunda Moskova, 17 Ağustos 1998 tarihinde rublenin devalüasyonuna yönelmek zorunda kalmıştır. Devalüasyon sonucunda iç borçların silinmesi ve dış borçlarda 90 günlük moratoryuma gidilmesi kararı alınmıştır (Yapıcı, 2010: 70).

1998 yılındaki krizde Rus rublesinin %75 oranında devalüasyona uğraması sonucunda, Rus halkının satın alma gücünün düşmesi ve Rusya'nın Türkiye'den yapmış olduğu ithalatın pahalıya gelmesi Türkiye'nin yapmış olduğu ihracatta büyük bir düşüşe neden olmuştur. Kriz sebebiyle ülke içinde üretimin ithal etmekten daha cazip hale gelmesi, ithal yolla karşılanan gıda ve tekstil ürünlerinin ülke içinde üretilmesini hızlandırmıştır. Ayrıca 1990'ların sonlarına doğru uluslararası piyasalarda enerji fiyatlarında meydana gelen artış da, Türkiye'nin aleyhinde oluşan bu durumu daha da pekiştirmiştir (Duman ve Samadov, 2003: 35-36). 1998 Krizi'nden sonra Türkiye'nin Rusya'ya gerçekleştirdiği ihracat % 34,44, 1999'da ise %56 oranında azalmış ve 1998'de ikili ticaret hacmi toplamda %17 oranında düşmüştür. 1998'de Türkiye'nin Rusya'dan gerçekleştirdiği ithalatı %1 oranında azalmıştır. 1999'da bu eğilim benzer şekilde devam etmiş ve ihracat düşerken ithalat bir önceki yıla göre %10 oranında artış göstermiştir. Böylece iki ülke arasındaki ticaret açığı Türkiye aleyhine büyümüştür (Osmanov, 2006: 19).

Buna karşın Türkiye'nin 1998 yılı sonrasında Rusya'dan yaptığı ithalata artarak devam etmesi, iki ülke arasındaki ticaret dengesinin Türkiye'nin aleyhine artmasına neden olmuştur. Bu bağlamda ticarete dikkat çeken en önemli nokta, Rusya'ya yönelik ihracatın istikrarsız, Rusya'dan ithalatın ise nispeten istikrarlı olmasıdır. Bunun temel nedeni ise tarafların ihtiyaç duydukları malların farklılaşmasıdır. Zira Türkiye ithalatta petrol ürünleri ve doğal gaz gibi enerji kaynaklarına yönelirken, Rusya esnekliği yüksek gıda ve tekstil ürünlerine ihtiyaç duymaktadır (Osmanov, 2006: 21).

Krizden birkaç sene sonra iki ülke arasındaki ticari ilişkiler tekrar yükselişe geçmiş fakat Türkiye'nin sahip olduğu dış ticaret açığı varlığını devam ettirmiştir. Söz konusu ticaretin doğasına bakıldığında da Türkiye'nin aleyhine olan bu açığın devam edeceği kolaylıkla söylenebilir. Bunun sebebi, Türkiye Rusya'ya daha çok gıda türü ürünler ihraç ederken, Rusya'nın Türkiye'ye enerji hammaddeleri satmasıdır.

1999 yılında, Türkiye ekonomisinde toplam ihracatın %2.2'si, ithalatın ise %5,8'i Rusya ile gerçekleştirilmiştir. Ancak iki ülke arasında resmi ticaretin yanı sıra hacmi giderek büyüyen gayri resmi ticaret (bavul ticareti) de söz konusudur. Bu sebeple de resmi verilere göre Türkiye Rusya'nın ticaret ortakları arasında ilk ona girememiştir. Yine de doğal gaz ihracatı ve Boğazlardan geçen deniz taşımacılığı konuları Türkiye ile ilişkilerin Moskova açısından geri plana itilmesini zorlaştırmaktadır (Osmanov, 2006: 17). Öte yandan 1990'lı yılların başlarında Türkiye'nin ticaret açığı; gerçekleştirilen gayri resmi bavul ticareti, inşaat ve turizm hizmetleri ile bir ölçüde dengelenmiştir. Buna rağmen Türkiye'nin artan doğal gaz ihtiyacı sebebiyle Rusya'dan daha fazla ithalat yapacağı ve bavul ticareti şeklindeki gayri resmi ticaretin zamanla azalacağı gerçeği Ankara'nın bu ticaretteki dezavantajlı konumunun devam edeceğine ilişkin yorumları kuvvetlendirmiştir. 1990'lı yıllarda taraflar arasında yapılan enerji anlaşmalarına, enerji karşılığı mal ve hizmet şeklinde ödemeye ilişkin herhangi bir maddenin konmayışı da, Ankara'nın bu dezavantajlı konumu aşmasını zorlaştırmıştır

2.2.1. Bavul Ticareti

Günlük tüketim mallarının diğer ülkelerden ucuza alınması ve anavatana gümrüksüz getirilerek burada satılması, bavul ticaretinin en basit tanımıdır. 1980'li yılların sonlarında yoğunlaşan ve Türkiye'de ilk kez ülkeye gelen Yugoslav vatandaşlarının alışveriş yapması şeklinde ortaya çıkan bu ticaret biçimi, Polonya, Bulgaristan ve SSCB'den gelen vatandaşlar aracılığıyla sürdürülmüştür. Daha çok eski sosyalist blok ülkelerinin, Türkiye'ye giriş-çıkış koşullarının serbestleşmesi sürecine paralel olarak bu ticari faaliyete yöneldikleri gözlenmiştir. Bu süreçte belirli ağırlık ve değerdeki malların gümrükten vergisiz bir şekilde ülkelere sokulması, kişileri bu ticarete motive etmiştir. Öte yandan 1990'larda Rusya'daki ekonomik koşullar da bavul ticaretinin genişlemesini kolaylaştırmıştır (Osmanov, 2006: 23).

1990'lı yılların ortalarında Rusya'da geçimini bavul ticaretinden sağlayan 2-3 milyon kişi bulunmaktadır. Buna dolaylı yoldan ya da ikincil faaliyet olarak bu ticarete başvuranları eklediğimizde toplam sayının 10 milyona ulaştığı düşünülmektedir. Bavul ticareti doğası gereği kayıt dışı bir ticaret şeklidir ve bu sebeple istatistiki bilgiler mevcut değildir. Buna rağmen bavul ticaretinin yıllık hacminin 1991-1996 yılları arasında 6 ile 10 milyar dolar civarında olduğu tahmin edilmektedir (Sezer, 2000: 73). Ayrıca bu ticaret yolu ile Türkiye'nin 1992 ile 2005 yılları arasında 60-70 milyar dolar kazanç elde ettiği belirtilmektedir (Özbay, 2011: 40). Dolayısıyla bu kayıt dışı ticaret, Türkiye'ye önemli

miktarda döviz, ekonomik canlılık ve istihdam sağlamıştır. Bavul ticaretinde iki ülkenin yaklaşımları farklı olmuştur. Rusya bu ticareti kısıtlamaya çalışırken, Türkiye ise teşvik etmeye çalışmıştır. 1998 krizi ise bavul ticaretinin azalmasının nedenlerinden bir diğeri olmuştur. Rublenin değer kaybetmesi sonucunda, Rus vatandaşları bavul ticareti yapmak için Türkiye'nin yerine, Polonya, Birleşik Arap Emirlikleri(BAE), Çin, Yunanistan'ı tercih etmeye başlamışlardır (Osmanov, 2006: 26-27). Tüm bu gelişmeler sonucunda ilk yıllarda 10 milyon doları bulan bavul ticareti 1995 yılından itibaren 2 milyon dolara düşmüştür (Osmanov, 2006: 24-25). 1995'ten itibaren iki ülke arasındaki bavul ticaretinde düşüş meydana gelmiştir. Bunun nedenini, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)'nün Rusya ile yapılan görüşme sonucunda bavul ticaretine kısıtlama getirmiş olmasıdır. Kısıtlamanın amacı yerli üreticiyi ve Batılı ihracatçıyı korumaktır.

2002 yılında Rusya vergi kayıplarının önüne geçebilmek için bavul ticaretini yasal çerçevede yürütülmesi yönünde yeni politikalar yürütüleceğini açıklamış ve bavul ticaretinin ortadan kaldırılacağını duyurmuştur. Aynı yılın Aralık ayında Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan Rusya'ya yaptığı ziyarette Rus lider Putin'e bavul ticaretine verilen izin süresinin uzatılması konusundaki görüşlerini bildirmiştir. Yapılan görüşme sonucunda Rusya tarafı "Bavul Ticaretine İlişkin Kısıtlamalar Hakkında" konulu kararnamenin uygulanmasına karar vermiş ve bavul ticaretine getirilen yasak altı aylık süre ile ertelemiştir. Rusya'da 2005 yılında yürürlüğe giren Federal Gümrük Servisi'nin yönetmeliği doğrultusunda bavul ticaretine resmi miktar ve paketlenme sınırlamaları getirilmiştir. Türkiye bu durumu artık kabullenmiş ve Rusya ile gerçekleştirilen ticaretin resmi yollarda yürütülebilmesi için Rusya'da hazırlanan Özel Ekonomik Bölgeler ve Serbest Bölgeler Kurulması ile ilgili bir yasanın yasalaşmasıyla Moskova'da Türkiye'ye ait bir ticaret ve yatırım bölgesinin kurulacağını duyurmuştur. Bu durumda Rus vatandaşları Türkiye'ye seyahat etmeden alışveriş edebileceklerdir. Bavul ticaretinin bir geçiş dönemi ürünü olduğu gerçeği bu ticaret şeklinin uzun dönem devam edemeyeceğinin kanıtıdır. Geçiş sürecinin sona ermesi ile iki ülke arasındaki ticari faaliyetler artık resmi olarak sürdürülmüştür (Osmanov, 2006: 29-30).

2.2.2. Turizm Sektörü

Turizm sektörü, Türkiye ekonomisinin önemli yapı taşlarından biridir. 1980'li yıllarda gelişmeye başlayan bu sektörde, gelen turist miktarına bağlı olarak kazanılan döviz, ülke ekonomisine önemli katkı sağlamaktadır. Bu katkının çarpıcı bir kısmı Türkiye'ye gelen

Rus turistler tarafından sağlanmaktadır. Türkiye 1993 yılında Rusların en çok tercih ettiği ikinci ülke iken 1995 yılında birinci ülke konumuna yükselmiştir. 1995 öncesi bavul ticareti için gelenler, bu tarihten sonra tatil amacıyla gelmeye başlamışlardır. Vize kolaylıkları ve yol masraflarının nispeten düşük olması, Türkiye'yi Rus turistler için cazip kılan en önemli faktörlerdendir. Rus turistlerin en çok tercih ettikleri şehir ise Antalya'dır (Osmanov, 2006: 30-33).

11 Eylül 2001 tarihide Amerika'da gerçekleştirilen terör saldırılarından sonra Batılı ülkelerden Türkiye'ye tatil rezervasyonu yapanlar rezervasyonlarını iptal etmiş fakat 1990'lı yıllarda Türkiye ve Rusya arasında Kürt ve Çeçen Sorunları gibi bazı problemler¹⁵ yaşanmış olmasına karşın Rus halkı politik gelişmelere fazla tepki göstermemiş ve daha rahat ve sakin davranmışlardır. İki ülke arasında turizm ilişkileri ikili anlaşmalar çerçevesinde gelişmiştir. 25 Mart 1995 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Rusya Federasyonu Hükümeti arasında Turizm Alanında İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre iki ülke arasındaki turizm ilişkilerinde işbirliğinin güçlendirilmesi ve teşvik edilmesi amaçlanmıştır. 1995 yılından itibaren her sene Türkiye'ye gelen Rus turist miktarında bir artış meydana gelmiş sadece 1998 yılında yaşanan ekonomik krizin etkisiyle 1999 yılında bir düşüş gerçekleşmiştir (Osmanov, 2006: 32-34). Buna rağmen bir sonraki sene yine turist miktarı artışa geçmiştir. İki ülke arasında 1990'larda başlayan ve artarak devam eden turizm ilişkileri 2000'li yıllarda da sürekli artan bir ivme ile devam etmiş, 2004 yılında Türkiye'ye gelen Rus turist sayısı 1 milyon 605 bine ulaşmıştır. 2005 yılında ise Türkiye'ye gelen turist sayısında Almanya birinci sırada iken Rusya ikinci sıradadır ve 2014 yılında Türkiye'ye gelen Rus turist sayısı 4,5 milyona ulaşmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı).

¹⁵ 1996 yılında Çeçen asıllı bir Türk vatandaşı Muhammed Emin Toçan ve adamları Avrasya feribotunu kaçırmış ve 226 yolcuyla 4 gün rehin almışlardır. Terörist grup Rus ordusunun Pevomayiskoe köyünden çıkmasını talep etmiş, Rusya Türkiye'yi teröristlere yumuşak davranmakla suçlamış siyasi ilişkiler gerilmiş fakat olay kansız bir şekilde sonlanmıştır. Olaydan sonra Toçan yakalanmış ve eylemi gerçekleştiren on kişi hapse atılmıştır. Bunun ardından Rus hükümeti Türkiye'ye teşekkür etmiştir. Fakat hapse atılan teröristlerden dördü iki yıl sonra af ile hapisten çıkmış, yine Toçan'ın önderliğinde bir grup 23 Nisan 2001 tarihinde İstanbul Swisotel'i silahla basarak içerdeki 60 kişiyi rehin almışlardır. Çeçenistan'daki devam eden savaşta protesto etmek amacıyla yapılan eylemde rehinelere büyük çoğunluğu batılı ülkelerin vatandaşlarıdır ve hiç Rus vatandaşı yoktur. Bu olay Türk yetkililerin Toçan'ı teslim olmaya ikna etmesiyle kansız bir şekilde sonuçlanmış, Rusya bu sonuç için Türkiye'ye teşekkürlerini iletmış fakat af ile hapisten çıkmış olmalarından dolayı duydukları rahatsızlığı da belirtmiştir. Bir diğer olay 16 Mart 2003 tarihinde İstanbul Atatürk Havaalanı'ndan kalkan ve Moskova'ya gidecek olan Rus uçağının Çeçen teröristlerce kaçırılıp Suudi Arabistan'a kaçırılmasıdır. Yirmi üç saat Medine'de rehin tutulan uçak Suudi yetkililerce düzenlenen operasyon ile kurtarılmış olayda bir Rus hostes ile bir Türk vatandaşı hayatını kaybetmiştir. Oleg A. Kolobov, Aleksandr A. Kornilov ve Fatih Özbay (2006). Çağdaş Türk-Rus İlişkileri Sorunlar ve İşbirliği Alanları (1992-2005) (Çev. Elnur Osmanov, Vügar İmanov, Ramil Memmedov). İstanbul: Tasarım Yayınları, ss.303-304.

24 Kasım 2015 tarihinde Türkiye'nin sınır ihlali yapan Rus jetini düşürmesi ile patlak veren uçak krizi¹⁶ ardından yaşanan gelişmelere bakıldığında turizm sektörünün önemi daha iyi anlaşılabilir. Zira kriz sonrasında Rusya'nın Türkiye'ye karşı uyguladığı yaptırımlar en çok bu sektörde kendini göstermiş ve 2016 yazında Türkiye'ye gelen Rus turist sayısında ciddi bir azalma meydana gelmiştir. Rus Hükümeti'nin, Rus tur operatörlerinden Türkiye'ye tur satmaktan kaçınmalarını istemesi ve vizesiz seyahat uygulamasının askıya alınması 2016 yılında Türkiye'ye gelen Rus turist miktarında düşüşe yol açmıştır (Çelikpala, 2017: 216). Ancak kısa süre içerisinde iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleşmesiyle, Türkiye'ye gelen Rus turist miktarında yeniden artış gerçekleşmiştir (Koçak, 2017: 11-12). 2017 yılında Türkiye'ye gelen Rus turist miktarı 4,7 milyonluk bir rakama ulaşarak rekor kırmış ve bu rekor 2018 yılında 5,9 milyon ile yenilenmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı).

2.2.3. İnşaat Sektörü

Son otuz yıldır Türk ekonomisinde önemli bir yer tutan inşaat sektörü, taraflar arasındaki ilişkilerin gelişmesinde de etkilidir. İki ülke arasında ticari ilişkilerde hizmet sektörü söz konusu olduğunda müteahhitlik hizmetleri ilk sırada yer almaktadır. Türk müteahhitlik firmalarının Rusya'daki faaliyetleri ikili ekonomik ilişkilerin önemli kısımlarından birini oluşturmaktadır. SSCB ve Türkiye arasındaki müteahhitlik ilişkisi 1935 yılında Kayseri'de SSCB uzmanlarının yardımı ile Türkiye'nin en büyük tekstil fabrikasının kurulmasıyla başlamıştır.

Rusya Federasyonu ve diğer Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkelerinde Türk müteahhitleri önemli projeler sürdürmektedir. Türk kayıtlarına göre, Rusya'da 1996 yılında faaliyet gösteren Türk inşaat sektörünün yıllık hacmi 6,1 milyar dolardır (Sezer, 2000: 74). Türkiye Cumhuriyeti Moskova Ticaret Müşavirliği verilerine göre, 1998 yılından 2005'e kadar 145 firma 12,8 milyar dolar değerinde 712 proje üstlenmiştir (Selçuk, 2005: 67).

¹⁶ 24 Kasım 2015 tarihinde Türk Hava Kuvvetleri'nin Hatay üzerinde Türkiye'nin hava sahasını ihlal etmiş olan Rus bombardıman uçağını düşürmesi sonucunda iki ülke ilişkileri yeniden çatışmanın eşiğine gelmiştir. Uçak krizi nedeniyle iki ülke arasındaki siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkiler yaklaşık olarak yedi ay boyunca Rusya tarafından dondurulmuştur. 27 Haziran 2016 tarihinde Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Putin'e ithafen yazmış olduğu mektup sonrasında tekrar iletişim seviyesinde ulaşılmış, iki liderin 9 Ağustos 2016'da St. Petersburg'da görüşmesi sonucunda ilişkiler düzelme seyrine girmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kuşku ile Komşuluk Türkiye'nin Rusya ile İlişkilerinde Değişen Dinamikler içinde (147-161). İstanbul: İletişim Yayınları Emre Erşen ve Şener Aktürk, ss. 129-130 ve 147-148.

1990’larda, Türk inşaat şirketlerinin yurtdışı pazar paylarında Rusya Federasyonu %33,9 ile ilk sırada yer almaktadır. 1990-1999 yılları arasında Rusya’daki müteahhitlik projelerinin % 27’si konut; %13,48’i yol, köprü, tünel; %10,77’si endüstriyel tesis yapımına ayrılmıştır (Duman ve Samadov, 2003: 45). Rusya’da Türk müteahhitleri tarafından 2018 sonu itibariyle 68 milyar doların üzerinde 1.946 adet proje hayata geçirilmiştir ve Rusya Türk müteahhitlik firmalarının en fazla iş yaptığı ülke konumundadır (T.C. Moskova Büyükelçiliği).

2.2.4. Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) Örgütü

Soğuk Savaş döneminde, Türkiye jeopolitik konumu sebebiyle, SSCB ve Doğu Bloğuna karşı olarak oluşturulan Batı güvenlik sisteminin önemli bir parçasını oluşturmaktaydı. Fakat 1980’den itibaren uluslararası arenada değişen güç dengelerinin bir sonucu olarak Ankara ve Moskova, bazı bölgesel konularda işbirliği yapma gereğini hissetmeye başladılar (Aydın ve Hodaloğulları, 2016: 746). Nitekim 1980’li yıllardan itibaren Karadeniz’de bir ekonomik örgüt kurulması yönünde adımlar atıldılar. Tarafların ortak iradeleri sonucunda 1990 Aralık’ında Ankara’da düzenlenen bir konferansta bölgede bir ekonomik örgüt kurma konusunda karara varılmış ve 1991 yılında hazırlık safhasına girilmiştir. Bu hazırlık sürecinin ardından 3 Haziran 1992 tarihinde Türkiye’nin ev sahipliğinde gerçekleştirilen toplantıda, kurucu ülkeler Türkiye, Rusya Federasyonu, Azerbaycan, Romanya, Ermenistan, Gürcistan, Moldova, Ukrayna ve Bulgaristan örgütün kuruluşu ile ilgili temel belgeyi parafe etmişlerdir. Bu belge 25 Haziran 1992 tarihinde İstanbul’da gerçekleştirilen zirvede üye devletlerin devlet ve hükümet başkanları tarafından onaylanarak İstanbul Zirvesi Bildirisi adı altında işlerlik kazanmıştır.

Kurulan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü’nün amacı, üye ülkelerin potansiyellerini ve coğrafi yakınlıklarını göz önüne alarak ekonomilerin birbirlerini tamamlayıcı özelliklerinden faydalanmak; ülkeler arasındaki ikili ve çok taraflı ilişkileri ekonomik, teknolojik ve sosyal alanlarda geliştirmek ve çeşitlendirmektir. Böylelikle Karadeniz havzasının barış, istikrar ve refah bölgesi haline getirilmesi amaçlanmaktadır. Bu amaca ulaşmak için seçilen araç, ekonomik işbirliğidir (T.C. Dışişleri Bakanlığı).

Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü’nün kurucu ortakları olan Ankara ve Moskova, bu sayede küresel ve bölgesel öneme sahip konularda karar verme sürecine daha fazla katılabilme imkanına sahip olmuşlardır (Aktürk, 2013: 3). Ayrıca örgüt, tarafların ticari

ilişkilerini de olumlu yönde etkilemiştir. Örgüt içerisinde Türkiye'nin en fazla ticaret yaptığı ülke Rusya'dır. Türkiye'nin örgüt üyesi ülkelerle yaptığı dış ticaretin % 47,9'u yani yaklaşık yarısı Rusya ile yapılmaktadır. Bunu Bulgaristan ve Romanya ile yapılan ticaret takip etmektedir. (Aydın ve Hodaloğulları, 2016: 746). Ancak hızlı bir ivme ile kurulan örgüt 1990'lı yılların ikinci yarısı itibari ile önemli ölçüde etkinliğini kaybetmiştir. Bunun nedeni üye ülkelerin örgütü kalıcı bir çözüm olarak görmekten ziyade konjonktürel ihtiyaçlara cevap vermek amacıyla değerlendirmiş olmalarıdır (Davutoğlu, 2003: 277).

2.3. 2000'li Yıllarda Türkiye Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu Ekonomik İlişkileri

Türkiye ve Rusya ilişkilerinde 1990'lı yıllara hakim olan rekabet ortamı, 2000'li yıllarda iki tarafın kullandığı işbirliği ve stratejik ortaklık söylemleri ile birlikte ortadan kalkmaya başlamıştır (Çelikpala, 2015: 117). Nitekim bu yeni dönemde taraflar, işbirliği için daha dengeli ve sürdürülebilir, çok boyutlu ortaklığı hedef alan bir vizyon belirlemişlerdir. Böylelikle 2000'ler iki ülke için yeni liderler, yeni vizyon, yeni politikalar ve Avrasya'da işbirliği anlamına gelmektedir. Bu dönem, popülist liderlerin kontrolündeki tek partili iktidarlar tarafından şekillenen dengeli ve sürdürülebilir ikili ilişkilerin kurulduğu yeni bir dönemi ifade etmektedir.

2000'li yılların başlarından itibaren, iki ülke arasındaki ilişkilerde yaşanan bu yakınlaşmada, yeni iktidarların yeni yönelimleri kadar uluslararası arenada yaşanan gelişmeler de etkili olmuştur. Nitekim kimi akademisyenlere göre iki tarafın bir araya gelmesini sağlayan asıl neden, bu dönemde bölgenin Batı'ya yabancılaşmış olmasıdır (Çelikpala, 2015: 128-129). Özellikle 2003 yılında ABD'nin Irak işgali sonrasında iki ülke arasındaki ilişkilerde belirgin bir artış gözlenmiştir (Aydın ve Hodaoglu, 2016: 747). Bu işgale karşıtlık noktasında sergilenen ortak tutum, iki ülkenin küresel ve bölgesel ölçekte gerçekleştirdikleri nadir işbirliği örneklerinden biridir (Aktürk, 2017: 129).

Mart 2000'de Rusya Federasyonu'nda yapılan devlet başkanlığı seçimlerini Vladimir Putin'in kazanması ve 2002 yılında Türkiye'de AKP'nin iktidara gelmesiyle iki ülke arasındaki ilişkilerde yeni bir dönem başlamıştır. AKP'nin iktidara gelmesi ile birlikte Ankara, komşu ülkeler ile ilişkilerinde işbirliği hedefli yeni bir düzenlemeye gitmiş, bu sayede bölgesel ve küresel çapta etkili bir aktör haline gelmeyi amaç edinmiştir. (Arafat ve Alnuaimy, 2011: 110). AKP'nin iktidara geldiği ilk yıllarda dönemin dış politika danışmanı

ilerleyen dönemlerde ise Dış İşleri Bakanlığı ve Başbakanlık görevleri yapmış olan Ahmet Davutoğlu tarafından savunulan çok boyutlu ve çok kulvarlı dış politika, komşularla sıfır sorun ve ritmik diplomasi gibi ilkeleri ile Rusya'ya da en az AB ve ABD kadar önem verilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Erşen, 2017: 150). Benzer bir değişim Rusya Federasyonu'nda da yaşanmıştır. Putin dönemi Rus dış politikasının 1990'lı yıllardaki Yeltsin döneminden farkı, ülkeyi kendisine daha fazla güvenen bir enerji devi ve bölgesel güç haline getirmeyi amaçlamasıdır (Sağlam, 2014: 177-178). Bu amaç doğrultusunda daha aktif bir dış politika çizgisi takip edilmiştir. Böylece Moskova, dış politikada ekonomik yaklaşımlar doğrultusunda ilerlemeye odaklanmış ve bu yaklaşım, Ankara ile ekonomik ilişkilerini de kaçınılmaz olarak etkilemiştir (Aydın ve Hodoğlu, 2016: 746).

2004-2005 yılları arasında ilişkilerde hedeflenen seviyeye ulaşılmaya başlanmış ve iki ülke tarihinde liderlerin hiç olmadığı kadar bir araya geldiği gözlenmiştir. Nitekim bu dönem, iki tarafın da tehdit algısından kurtulduğu ve ilişkilerin bahar havasında seyrettiği bir dönem haline gelmiştir. Soğuk Savaş döneminde SSCB'den Türkiye'ye yapılmış en üst düzey ziyaret 1972 yılında Yüksek Sovyet Başkanı Nikolay Padgarniy tarafından gerçekleşmiştir. 5 Aralık 2004 tarihinde Putin'in gerçekleştirmiş olduğu Türkiye ziyareti 30 yıl aradan sonra Moskova'dan Türkiye'ye yapılmış olan en üst düzey ziyaret olması bakımından önem taşımaktadır (Yapıcı, 2007: 41). Bu ziyarette yoğunlukla ele alınan konular, enerji ve ticarete ilişkin konulardır.

2010 sonrasında ise, iki ülke arasındaki ilişkileri tanımlamak için kullanılan yeni söylem, "çok boyutlu ortaklık" tır. 2000'li yılların başlarında, SSCB döneminin 1920-1930'lardaki olumlu havasını tekrar yaşamak hedeflenirken, 2010 sonrası dönemde bu hedefin bir adım ötesine geçilmiş ve iki ülke arasında yeni kurumların kurulması ve vizelerin kaldırılması ile siyasi sorunlara karşın stratejik işbirliğinin hakim olabileceği yeni bir durum oluşturulmuştur. Bu durum, ikili ilişkilerde hedeflenen 1930'ların da ötesinde yeni bir seviye oluşturmuştur (Çelikpala, 2015: 131). Bu dönem Türkiye ve Rusya arasında işbirliği dönemi olarak nitelendirilmektedir (Aydın ve Hodoğlu, 2016: 747).

2000'li yıllarda iki ülkenin de çabaları sonucunda ilişkiler sıfır toplamlı oyun olmaktan çıkıp, her iki tarafın da fayda sağlayacağı kazan-kazan durumuna gelmiştir (Yılmaz ve Bahrevskiy, 2017: 225). Bu durum, 2000 yılından itibaren Türkiye'nin Rusya'ya yapmış olduğu ihracat miktarlarında kendini göstermiş ve iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerde iyileşme eğilimi sonraki on yılda da devam etmiştir (Alizade, 2015: 56).

Türkiye'nin yeni bir Rusya algısının oluşmasında ekonomik olarak hızla büyüyen ve ticari ilişkilerin dış politika yapım sürecinde merkeze alındığı bir ticaret devleti algısı etkili olmuştur (Çelikpala, 2015: 131).

Ekonomik ve ticari ilişkiler iki ülke arasındaki ilişkilerin itici gücünü oluşturmaktadır. 2000lerden itibaren sürekli artan dış ticaret rakamları, karşılıklı yatırımlar ve ortak projeler ilişkilerdeki yakınlaşmanın en açık göstergesini oluşturmaktadır. Öyle ki ekonomik ilişkilerde yaşanan bu canlanma ile birlikte iki ülke arasında stratejik ortaklıktan bile söz edilmeye başlanmıştır.

Tablo 2.2. 2000'li yıllar Türkiye-Rusya Federasyonu Dış Ticaret Değerleri (Bin Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
2000	643.903	3.886.583	4.530.486	-3.242.600
2001	924.107	3.435.673	4.359.780	-2.511.566
2002	1.172.039	3.891.721	5.063.760	-2.719.682
2003	1.367.591	5.451.315	6.818.906	-4.083.724
2004	1.859.187	9.033.139	10.892.326	-7.173.952
2005	2.377.050	12.905.620	15.282.640	-10.528.570
2006	3.237.611	17.806.239	21.043.850	-14.568.628
2007	4.726.853	23.508.494	28.235.347	-18.781.641
2008	6.483.004	31.364.477	37.847.481	-24.881.473
2009	3.202.398	19.450.085	22.652.483	-16.247.687
2010	4.628.153	21.600.641	26.228.794	-16.972.488
2011	5.992.633	23.952.914	29.945.548	-17.960.281
2012	6.680.586	26.625.286	33.305.872	-19.944.700
2013	6.964.209	25.064.214	32.028.423	-18.100.004
2014	5.943.014	25.293.392	31.239.105	-19.347.679
2015	3.588.657	20.401.756	23.990.413	-16.813.099
2016	1.732.954	15.162.386	16.895.340	-13.429.432
2017	2.735.484	19.513.833	22.249.317	-16.778.349
2018	3.401.194	21.989.590	25.390.784	-18.588.394

Kaynak: TÜİK

Tablo 2.2.'de de görüldüğü üzere Türkiye ve Rusya arasındaki ticari ilişkiler, 2000'li yıllardan itibaren hem ithalat hem de ihracat alanında artarak devam ettirilmiştir. İki ülke arasındaki ticaret hacminde Türkiye'nin aleyhine ortaya çıkan açığın nedeni ise tarafların ticaretine konu olan kalemlerin farklılığıdır. Türkiye genellikle tekstil ve gıda ürünleri ihraç ederken Rusya'dan başta doğal gaz olmak üzere enerji ham maddeleri ithal etmektedir. Fakat Türkiye'nin turizm sektörü ile hizmet sektöründen elde ettiği gelirleri de göz önüne alınmalıdır. Rusya'da faaliyet gösteren Türk şirketleri yoğunlukla inşaat, elektronik, cam, enerji ve tekstil sektörlerine odaklanmaktadır. Bu bağlamda ülkedeki en büyük Türk şirketleri Zorlu Enerji, Enka, Ramenka, Sise Cam, BEKO ve Vestel'dir. Ayrıca anlaşmalı

Türk müteahhitlik şirketleri, Rus inşaat sektöründeki en aktif oyuncular konumundadırlar (Arafat ve Alnuaimy, 2011: 120).

Türkiye’de 2001 yılında patlak veren finansal kriz, taraflar arasındaki ticari ilişkilerin seyrini değiştirmiştir. Türkiye'deki devalüasyon, ihracatçı firmalar açısından rekabetçi bir ortam yaratmış; bu nedenle 2000 yılından itibaren Türkiye'nin Rusya Federasyonu'na ihracatı yeniden artmaya başladı. Bu artış 2000 yılında % 9,3, 2001 yılında ise % 43,3 oranında gerçekleşti. Bununla birlikte, Rusya Federasyonu'ndan yapılan ithalat, 2001 yılında % 10,6 azalma göstermiştir (Arafat ve Alnuaimy, 2011: 118). 2002 yılında Rusya Federasyonu, Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkeler arasında altıncı, Türkiye'nin ithalat yaptığı ülkeler arasında üçüncü sırada yer almıştır. 2003 yılında Türkiye'nin Rusya Federasyonu'na yapmış olduğu ihracatın %19,7'si demir-çelik ürünleri, %12,5'i giyim ve tekstil ürünleri, %6,3'ü kara taşımacılığı araçları oluşturmuştur. Türkiye'nin ihraç ettiği ürünlerin çoğunun mamul madde olması ve bu nedenle demir çelik ürünleri dışında yüksek esnekliğe sahip olması, Rusya Federasyonu ile ekonomik ilişkilerde Türkiye'yi daha savunmasız hale getirmektedir. Moskova'daki Türkiye Büyükelçiliği için Ticaret Müsteşarlığı tarafından sağlanan verilere göre, Türkiye'nin Rusya ile olan ticaret hacmi 2006 itibariyle 20 milyar doları aşmış ve Rusya, Almanya'dan sonra Türkiye'nin en büyük ikinci ticaret ortağı haline gelmiştir (Arafat ve Alnuaimy, 2011: 117-120).

Ticaret hacmindeki artış 2007 yılının ilk yedi ayında artmaya devam etmiş ve 28 milyar dolara ulaşmıştır. Tablo 2.2.'de görüldüğü üzere 2008 yılına gelindiğinde ise, iki ülke arasındaki ticaret hacmi 37,8 milyar dolara ulaşmış ve Rusya Federasyonu Türkiye'nin en önemli ticaret ortağı haline gelmiştir Bu oran 2013 yılında yaklaşık 32 milyardır ve Rusya Türkiye'nin 25 milyar dolar ile en fazla ithalat yaptığı ülke konumuna gelmiştir. Türk ve Rus ekonomileri 1990'ların sonlarında eşitlendiği halde enerji sektöründeki fiyat artışlarının da etkisiyle 2008 yılında Rus ekonomisi Türkiye ekonomisinin iki katı büyüklüğe ulaşmıştır (Aktürk, 2017: 144). İki ülke arasındaki ilişkiler ekonomi temeline oturtulduğu için siyasi olaylardan çok fazla etki görmemesi yönünde hareket edilmiştir. Öyle ki Türk-Rus ilişkileri 2008 Rusya-Gürcistan Savaşı'na rağmen 2010 yılında kurulan Üst Düzeyli İşbirliği Konseyi ile üst düzey stratejik ortaklık düzeyinde devam etmiştir (Çelikpala, 2017: 206).

Bu durumda Ankara'nın Moskova ile yürüttüğü ticari ilişkilerden fayda sağladığını söylemek mümkündür. Ancak iki ülke arasındaki ilişkiler 24 Kasım 2015 tarihinde yaşanan

Uçak Krizi sonrasında, Putin'in yaşanan bu olayın iki ülke arasındaki ilişkilerde ciddi sonuçlar meydana getireceğini açıklaması ile yeni bir boyut kazanmıştır. Uçak Krizi Türkiye'nin gerek turizm gerekse hizmet sektörü gelirlerini olumsuz yönde etkilemiştir. Ancak 2015 yılından itibaren Türkiye'nin Rusya'ya yapmış olduğu ihracatta gözle görülür bir düşüş yaşanmış olsa da, sonraki yıllarda tekrar artış eğilimi göze çarpmaktadır. Bu durumun sebebi ise iki ülke arasındaki siyasi sorunun aşılması yönünde adımların atılmış ve ilişkilerin tekrar normalleşme dönemine girmiş olmasıdır. Ekonomik ilişkilerde yaşanan düzelme sonucunda 2018 yılı itibari ile Rusya, Türkiye'nin en fazla ithalat yaptığı ülkeler arasında %9,9 pay ile birinci sıraya yükselmiştir (T.C. Ticaret Bakanlığı).

Türkiye ve Rusya Federasyonu arasındaki 2000'lerde ivme kazanan ekonomik ilişkiler aynı zamanda siyasi ilişkilerle de desteklenmiştir. Vladimir Putin'in 2009 yılındaki Türkiye ziyareti, taraflar arasında 20 farklı protokolün imzalanması ile sonuçlanarak ilişkilerde önemli bir dönemeci oluşturmuştur. Enerji, kültür ve ticaret gibi farklı alanlarda imzalanan bu protokollerin yanı sıra ziyarette Türkiye'nin Güney Akım Projesi'ne destek vermesi ve İtalya Başbakanı Silvio Berlusconi'nin görüşmelere katılması, ziyareti daha da dikkat çekici hale getirmiştir (Aydın ve Hodoğlu, 2016: 747). 3 Aralık 2012 tarihinde ise Türkiye'de düzenlenen Üst Düzey İşbirliği Konseyi'nin üçüncü toplantısında taraflar arasında ekonomi, finans, güvenlik, ticaret ve kültür gibi alanlarda dokuz farklı anlaşmaya imza atılmıştır (Yılmaz ve Bahrevskiy, 2017: 225).

Vladimir Putin'in 1 Aralık 2014 tarihli Türkiye ziyareti de iki ülke arasındaki doğal gaz ilişkileri açısından önemli adımları içermekteydi. Ukrayna'da yaşanan politik olaylar sonrası AB ile ilişkileri gerilimli bir hal alan Moskova, bu gerilimi Türkiye ile kazançlı bağlantılar kurarak dengelemeye çalışmıştır. Nitekim bu ziyaret sonucunda, Rusya Türkiye'ye sattığı doğal gazda %6'lık bir indirimle giderek toplam ithalatın 3 milyar metreküp oranında artmasını sağlamıştır. Böylece Türkiye doğal gaz ithalatından yıllık 700 milyon dolarlık bir tasarruf elde etmiştir. Ayrıca bu ziyaret sırasında Putin, daha önce planlanan Güney Akım Projesi'ni iptal ettiklerini, onun yerine Türkiye üzerinden geçmesi öngörülen başka bir boru hattı projesinin planlandığını açıklamıştır. Fakat 2015 yılında yaşanan Uçak Krizi sonrasında bu proje de bir süre askıya alınmıştır (Aydın ve Hodoğlu, 2016: 747).

2.3.1. Türkiye ve Rusya Federasyonu Arasındaki Doğal Gaz Boru Hatları

Türkiye, Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) ülkeleri içerisinde enerji talebi en hızla yükselen ülkeler arasındadır (Karagöl, Kaya ve Koç, 2016: 6). Türkiye enerji talebini karşılamak için yüksek miktarda doğal gaz kullanmaktadır. 2018 yılında tüketilen doğal gazın %99,26'sı ithalat %0,84'ü yurtiçi üretimden karşılanmıştır. Doğal gaz ihtiyacının yaklaşık 50,3 milyar metreküplük kısmı ithalat ile sağlanmaktadır; çünkü yerli gaz üretimi yeterli değildir. 2017'ten 2018'e, Türkiye'nin doğal gaz ithalatı yaklaşık %8,85 oranında azalmıştır. İthal edilen doğal gazın %77,51'si BOTAŞ tarafından boru hatları ile %22,49'i LNG ile sağlanmıştır. 2018 yılındaki toplam doğal gaz ithalatının %46,95'lik kısmı ise Rusya'dan gerçekleştirilmiştir (ETKB, 2019: VII). 2018 yılında Türkiye'de tüketilen doğal gazın %27,43'ü elektrik üretiminde, %24,86'sı sanayi sektöründe kullanılmıştır (Enerji Piyasaları Düzenleme Kurulu (EPDK), 2019: 55-56). 2016 Elektrik Üretim Sektör Raporu istatistiklerine göre, 2014-2020 yılları arasındaki dönemde Türkiye'de elektrik üretiminde doğal gaz ve kömür önemli olan doğal kaynaklar olmaya devam edecek ve bu üretimde doğal gazın payı %21,6'dan %24,4'e yükseleceği öngörülmüş fakat bu hedef 2018 itibarıyla aşılmıştır.

Tablo 2.3. Türkiye'nin Yıllara Göre Toplam Doğal Gaz İthalat Miktarları (Milyar Metreküp)

Yıl	Miktar
2010	38.036
2011	43.874
2012	45.922
2013	45.269
2014	49.262
2015	48.427
2016	46.352
2017	55.250
2018	47,361

Kaynak: EPDK

Enerji, Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkilerde en önemli unsurlardan biridir. Nitekim Rusya, Türk doğal gaz pazarında hakim duruma gelebilmek için 1995'ten itibaren üst düzey girişimlerde bulunmaya başlamıştır. Bu girişimlerle beraber iki tarafın da enerji arz-talebine bağlı olarak yeni işbirliği ve ticaret olanakları meydana gelmiştir. Ve Ankara 2000'li yıllara gelindiğinde, enerji ihtiyacının büyük bir bölümünü sağlama konusunda Rusya'yı tercih etmiştir. Bu tercihin sebeplerinden biri hiç şüphesiz iki ülke arasındaki coğrafi yakınlıktır. Bu tercih sonucunda, aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere 2008'den

2017'ye kadar geçen süreçte Türkiye, Rusya'dan yıllık ortalama 24 milyar metreküp doğal gaz ithal etmiştir.

Tablo 2.4. 2008-2017 Yılları Arası Türkiye'nin Rusya'dan Doğal Gaz İthalat Miktarları (Milyar Metreküp)

Yıllar	Miktar	Doğal Gaz İthalatındaki Payı (%)
2008	23.159	62,01
2009	19.473	54,31
2010	17.576	46,21
2011	25.406	57,91
2012	26.491	57,69
2013	26.212	57,9
2014	26.975	54,76
2015	26.783	55,31
2016	24.540	52,94
2017	22.890	46,5

Kaynak: EPDK, 2018

Rus doğal gazının önemli bir alıcısı konumundaki Türkiye, bu doğal gazı Mavi Akım Doğal Gaz Boru Hattı, Batı Hattı ve Türk Akım Doğal Gaz Boru Hattı aracılığı ile almaktadır (Gazprom). 2000'li yıllarda Türkiye'nin enerji ihtiyacının hızla artması ve Putin yönetiminin doğal gaz başta olmak üzere, enerji kaynaklarını ekonomi ve dış politikasının öncelik alanı olarak belirlemesi iki ülkenin çıkarlarını örtüşür hale getirmiştir. Dolayısıyla bu dönemde Türk-Rus ilişkileri enerji merkezinde yürütülmüştür. Türkiye, Rusya için güvenilir bir müşteri, Rusya da Türkiye için güvenilir bir kaynak ülke olarak değerlendirilmiştir. Başlarda bu ilişki, enerji bağımlılığının ve asimetrik ticaret hacminin oluşumu olarak yorumlansa da, taraflar arasında karşılıklı bağımlılık söylemi giderek hakim hale gelmiştir (Abbasgil,2016: 55-56).

2.3.1.1. Mavi Akım doğal gaz boru hattı

1990'lı yıllarda Hazar bölgesindeki petrolün uluslararası piyasalara ulaştırılması konusunda birbirleriyle rakip konumda olan Ankara ve Moskova, bu rekabeti doğal gaz transferi söz konusu olduğunda sergilememişlerdir. Doğal gaz transferi konusundaki işbirliğinin en açık örneği Mavi Akım Doğal Gaz Boru Hattı'dır (İmanov, 2006: 190).

1990'larda Türkiye'de artan doğal gaz ihtiyacı ile birlikte, ithalatın artırılması gündeme gelmiştir. Bu bağlamda 1994 yılında Rusya ile imzalanan bir protokol ile 1984 tarihli anlaşmada belirlenen 6 milyar metreküplük doğal gaz alımının 1995 yılından itibaren giderek artırılması ve 1998 yılında 10,5 milyar metreküpe ulaştırılması öngörülmüştür.

1996 yılında imzalanan başka bir protokol ile Batı Hattı'ndan ulaştırılacak doğal gaz miktarının 8 milyar metreküpe çıkartılmasına karar verilmiştir (Zengin, 2015: 70). 23 yıl yürürlükte kalması planlanan bu protokol, 1998 yılında yürürlüğe girmiştir.

Bu dönemde bir taraftan Batı Hattı aracılığıyla aktarılacak doğal gaz miktarında süreç içerisinde yılda 8 milyar metreküpten 10 milyara yükseltilirken, öte yandan yeni boru hattı projeleri gündeme getirilmiştir. Nitekim mevcut Batı Hattı'na ek olarak, 15 Aralık 1997 tarihinde imzalanan anlaşma ile Mavi Akım Doğal Gaz Boru Hattı'nın inşasına karar verilmiştir. Rusya Başbakanı Viktor Çernomırdin'in Türkiye'ye yaptığı ziyaret sırasında imzalanan bu anlaşma ile 2007 yılına kadar Karadeniz'in altından Türkiye'ye 30 milyar metreküp Rus doğal gazının taşınmasına karar verilmiştir. Anlaşma doğrultusunda, Türkiye Samsun'dan Ankara'ya bir boru hattının ve Ankara'da dağıtım merkezinin kurulmasından sorumlu tutulmuştur. Gazprom ve BOTAS, Türkiye'ye Mavi Akım Hattı üzerinden gönderilecek 365 milyar metreküp gaz için 25 yıllık ticari sözleşmeye imza atmışlardır (Gazprom). Mavi Akım projesi ile Türkiye, Rusya'nın doğal gaz ihracatında Almanya'dan sonra ikinci konuma yükselmiştir (Arafat ve Alnuaimy, 2011: 122).

1999 yılının Şubat ayında, Gazprom ile İtalyan ENİ Şirketi arasında bu projenin işletilmesine dair bir anlaşma imzalanmıştır. Bu proje ile birlikte Rus doğal gazının herhangi bir ülkeden geçmeden doğrudan Türkiye'ye ulaşması Türkiye açısından avantajlı bir durum oluşturmuştur. Zira bu sayede, Mavi Akım üzerinden alınacak olan doğal gazın Batı Hattı'ndan gelen gaza oranla %12 daha ucuza temin edilebileceği belirtilmiştir. Hükümetler arasında imzalanan doğal gaz anlaşmasına göre, Mavi Akım Hattı'nın Rusya ve Karadeniz'in altından geçen kısmının yapım işletim ve finansmanı Gazprom'un, Türkiye'deki kısmı ise BOTAS'ın sorumluluğuna verilmiştir (Alizade, 2015: 58-59).

Anlaşmada, doğal gazın Türkiye'ye geliş tarihi olarak 2000 yılı hedeflenmiştir. Fakat daha sonra projenin belirlenen tarihte bitirilmesinin mümkün olmayacağı tespit edilmiş ve yeni bir protokol ile tarafların yükümlülüklerinin 15 Ekim 2001 tarihinde başlaması öngörülmüştür. Bu tarihten sonra Türkiye kaynaklı bir gecikmede her altı ay için 133 milyon dolar ceza ödenmesi, Rusya kaynaklı bir gecikmede ise Rusya'nın Türkiye'ye doğal gaz satışında kış aylarında %8, yaz aylarında %4 indirim yapması kararlaştırılmıştır (Oğan, 2003: 2). Bu şartlar altında boru hattı projesi 2001 Eylülünde başlamış ve 2002 Mayıs'ında tamamlanmıştır. Hattın toplam uzunluğu 1.213 km'dir. Rus kara ülkesi içinde 373 km ve Karadeniz'in altında 396 km uzunluğa sahip olan hat, Samsun'a 60 km

uzaklıktaki Durusu Terminali'ne ulaşmaktadır. Buradan da Ankara'ya 444 km uzunluğunda bir boru hattı mevcuttur (Doğan, 2018: 21). Mavi Akım projesi; Rus topraklarında İzobilnoye-Djubga arasında, Karadeniz geçişinde Djubga-Samsun arasında, Türkiye topraklarında ise Samsun-Ankara arasında olmak üzere üç ana bölümden oluşan bir boru hattı sistemidir (ETKB).Gönderilen doğal gazın fiyatı ise tartışmalı bir konudur. Nitekim doğal gazın bin metreküpünün birim fiyatının Rus basınına göre 126 dolar, Türk basınına göre ise 153 dolar olacağı belirtilmiştir (Oğan, 2003: 2).

Kaynak: Gazprom

Harita 2.2. Mavi Akım Doğal Gaz Boru Hattı

Mavi Akım projesi Karadeniz aracılığıyla Türkiye'ye Rus doğal gazını doğrudan taşıyan ilk hat olması nedeniyle önemlidir. Bu projenin hayata geçirilmesi ile Türkiye Rusya'nın en büyük enerji ortaklarından biri haline gelmiştir. Ayrıca bu tarihten önce Rus gazı Avrupa'ya Ukrayna üzerinden gelen bir hat ile ulaşmaktaydı. Mavi Akım, Ukrayna üzerinden geçen hatta bir alternatif oluşturarak, Rusya-Avrupa ilişkilerinde de ön plana çıkmıştır (Doğan, 2018: 20-21).

Projenin son aşaması olan Samsun Durusu'daki Basınç Düşürme ve Ölçüm ve İstasyonu'nun yapımı 15 Ekim 2002 tarihinde tamamlanmış ve Mavi Akım Hattı üzerinden doğal gaz nakli 2003 Şubat'ında başlamıştır. Hattın remi açılış töreni ise 17 Kasım 2005 tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayip Erdoğan, Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin ve İtalya Devlet Başkanı Silvio Berlusconi tarafından Samsun Durusu Terminali'nde gerçekleştirilmiştir. Yıllık 16 milyar metreküp kapasitesi bulunan boru hattından Mart 2014 itibariyle toplam 100 milyar metreküp doğal gaz nakli gerçekleştirilmiştir. Bu hattın Türkiye'yi enerjide Rus gazına bağımlı hale getireceği hatta yönelik en temel eleştiri konusudur. Fakat bu proje iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinde önemli bir dönüm noktasını da oluşturmuştur (Doğan, 2018: 21).

Mavi Akım projesi, hem Türkiye'deki iş lobisinin gücünü göstermiş, hem de siyasi karar vericilerin ülkeyi bir enerji merkezi haline dönüştürme konusundaki kararlılıklarını ortaya çıkarmıştır. Mavi Akım Boru Hattı o döneme kadar Rusya'nın Türkiye'ye yapmış olduğu en büyük yatırımdır. Bu hattın inşası sonrasında doğal gaz artık taraflar arasındaki ticaretin anahtarı haline gelmiştir. Ayrıca bu boru hattı iki ülke arasında enerji alanında daha fazla işbirliği planını da beraberinde getirmiştir. 2004 ve 2005 yıllarındaki karşılıklı ziyaretler sırasında, Rus ve Türk yetkililer, Türkiye'de Tuz Gölü'nün altında bir doğal gaz deposunun¹⁷ inşası buradan Rus gazının İsrail'e ve Güney Avrupa'ya gönderilmesi konusunda görüşmelerde bulunmuşlardır. Ancak Rus doğal gazı, yalnızca Türkiye ile Rusya arasındaki ticaret hacmini arttırmakla kalmamış, aynı zamanda yüksek miktarda olması nedeniyle Türkiye aleyhine bir ticaret dengesinin oluşumunu kolaylaştırmıştır (Yanık, 2007: 359-361).

2.3.1.2. Güney Akım doğal gaz boru hattı projesi

Ukrayna'da 2013 yılında başlayan iç savaş sonrasında Kırım'da meydana gelen Rus müdahalesi, Rusya ile Batı dünyası arasındaki gerilimi arttırmış ve ilişkilerinde yeni bir dönemin başlamasına neden olmuştur. Ukrayna Krizi, Soğuk Savaş'ın bitiminden yaklaşık 20 yıl sonra yeni bir bloklaşmanın habercisi olarak değerlendirilmiştir. Ukrayna'da iç savaş henüz bitmemişken, Kırım'da düzenlenen referandum ile Rusya'ya bağlanmanın

¹⁷ Adı geçen Doğal Gaz Yeraltı Depolama Tesisi Tuz Gölü'ne 40 km mesafede bulunmaktadır ve BOTAŞ tarafından inşa edilmiştir. BOTAŞ Tuz Gölü Yeraltı Depolama Tesisi Temel Kullanım Usul ve Esasları 30.12.2017 tarihli ve 30286 sayılı Resmî Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiş ve Silivri'den sonra ikinci depolama tesisi olmuştur (EPDK, 2018: 21). Daha ayrıntılı bilgi için bkz. <https://tuzgoluebt.botas.gov.tr/index.php/tr/>

gerçekleşmesi, başta ABD ve AB olmak üzere birçok aktörün tepkisine neden olmuştur. Rusya'nın Kırım müdahalesini kınamanın ötesine geçen Batı dünyası, Rusya'ya karşı ekonomik ve siyasi yaptırımlar kararı alarak, bu yaptırımları bir an önce uygulamaya geçirmiştir. Söz konusu yaptırımlar kısa sürede Rus ekonomisinde etkisini göstermiş ve Rus para birimi olan rublenin dolar karşısında o güne kadarki en büyük değer kaybını beraberinde getirmiştir. Bunun sonucunda büyük Rus şirketleri kısa süre içinde zarar etmeye başlamıştır. Zarar gören şirketlerin başında Rusya'nın en büyük enerji şirketi Gazprom yer almaktadır. Şirketin 2013 yılında 21 milyar dolara ulaşmış olan karı, 2014 yılında meydana gelen yaptırımlar sonrasında önceki yıla göre %86 azalmış ve 3 milyar dolara düşmüştür. Yaşanılan ekonomik kayıplar Moskova'nın elindeki en önemli koz olan enerji silahını İleri sürmesine neden olmuştur (İlter ve Kınık, 2017: 194). Bunun sonucunda Moskova Ukrayna üzerinden Avrupa'ya iletilen doğal gaz hattından gaz akışını durdurmuş ve bu durum ilişkilerin daha fazla gerilmesine neden olmuştur (Karagöl ve Kızılkaya, 2015: 1). Yaşanan gerilimde hem Avrupa'nın hem de Rusya'nın zararlı çıkması sonucunu doğurduğundan Rus gazının Ukrayna dışında başka bir hattan Avrupa'ya iletilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır.

Güney Akım Doğal Gaz Boru Hattı Projesi Moskova'nın Avrupa'ya gaz sevkiyatını Ukrayna dışında bir hattan ulaştırma hedefi doğrultusunda ortaya çıkmıştır. Bu proje Hazar bölgesi gazının Avrupa'ya ulaştırılmasını ve böylelikle Rusya'ya bağımlılığın sınırlandırılmasını hedefleyen Batı destekli Nabucco Projesi'ne alternatif olarak ortaya atılmıştır. Enerjide en büyük pazarını oluşturan Avrupa'yı kaybetmemek için bu projeyi ortaya atan Moskova, Bulgaristan ve birçok Avrupa ülkesinin de bu projeye katılımını hedeflemiştir. Nitekim Güney Akım Projesi, Rus doğal gazını Karadeniz'in altından geçirilecek bir hat ile Bulgaristan'a oradan da Avrupa'ya ulaştırmayı öngörmektedir. Bu proje, alternatifini oluşturan Nabucco Projesi'nin aksine transfer ülke olarak Türkiye'yi devre dışı bırakmıştır (Yapıcı, 2011: 83-84).

Yukarıda belirtilen hedefler doğrultusunda 2006 yılında Rus doğal gaz devi Gazprom ve İtalyan enerji şirketi ENİ arasında başlayan görüşmeler 23 Haziran 2007 yılında mutabakat zaptı imzalanması ile sonuçlanmıştır. Sonrasında 2008 ile 2010 yılları arasındaki dönemde projeye katılım sağlayacak ülkeler arasında bir dizi hükümetler arası anlaşma imzalanmıştır (Doğan, 2018: 26). Nitekim 29 Aralık 2011 tarihinde Moskova'da Türkiye ve Rusya arasında Güney Akım Hattı için işbirliği anlaşması imzalanmıştır. İmzalanan anlaşmaya göre Güney Akım Hattı'nın 63 milyar metreküp kapasiteye sahip

olması planlanmıştır. Türkiye Güney Akım Boru Hattı'nın Karadeniz'deki münhasır ekonomik bölgesinden geçişine izin vermiş ve karşılığında Rusya'dan alacağı doğal gaz fiyatında indirim elde etmiştir (Çelikipala, 2012: 9-10).

Kaynak: BBC

Harita 2.3. Güney Akım Doğal Gaz Boru Hattı

Yapılan görüşmeler sonucunda Rusya'nın Karadeniz kıyısındaki Beregovaya Gaz Kompresörü'nden çıkarak denizin 200 metre altından geçirilmesi planlanan hattın, deniz altındaki kısmı 900 km olmak üzere toplam uzunluğunun 2000 km olmasına karar verilmiştir. Ayrıca gazın Avrupa'ya ulaştırılabilmesi için hattın Bulgaristan'a ulaştıktan sonra iki ek hat ile desteklenmesi, bu hatlardan birinin Yunanistan ve İtalya'ya diğerinin ise Sırbistan, Macaristan ve Avusturya'ya uzatılması planlanmıştır. Bu doğrultuda Moskova ilk olarak 15 Mayıs 2009 tarihinde Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan ile anlaşmalar imzalamıştır (Yapıcı, 2011: 84).

Güney Akım Projesi'ni hayata geçirme konusundaki kararlılığını dile getiren Putin'in 2009 yılındaki Türkiye ziyaretinde, projeye destek verdiğini açıklayan Ankara da projeye dahil olmuştur (Aydın ve Hodaoglu, 2016: 747). Türkiye'nin Güney Akım Projesi'ne desteğini Rusya'ya verilmiş bir yılbaşı hediyesi olarak değerlendiren Putin, projeye Türkiye'nin katkısına ne denli önem verdiğini böylece kanıtlamıştır(Çelikipala, 2012: 14). Zira aynı dönemde Nabucco Projesi ile Rus gazına bağımlılığını kırmaya çalışan Ankara,

attığı bu adım ile enerji alanında Moskova ile ilişkilerini önelediğini kanıtlamış ve bir anlamda Putin iktidarını projenin başarısı konusunda rahatlatmıştır(Aydın ve Hodaoglu, 2016: 749).

Fakat Batı Rusya'ya uyguladığı yaptırımlar ve petrol fiyatlarında meydana gelen düşüşler sonrasında Rus ekonomisinin olumsuz etkilenmiştir. Buna karşın AB'nin Nabucco gibi yeni projelere destek vermesi Rusya'yı rahatsız etmiş ve AB'nin tedarik çeşitlendirme girişimlerini baltalamak amacıyla Putin 2014 yılında gerçekleştirdiği Türkiye ziyareti sırasında Güney Akım Projesi'nin iptal edildiğini açıklamıştır. Projenin iptali her ne kadar maddi sebeplere dayandırılrsa da, Rusya'nın Ukrayna ve Kırım'da gerçekleşen gelişmeler sonrasında karşılaştığı AB yaptırımlarına bir cevabı olarak da değerlendirilmiştir (Akgül-Açıkmeşe ve Hisarlıoğlu, 2017: 261). Özellikle Avrupa'da şaşkınlık yaratan bu karar, yaptırımlara katılmayan Türkiye açısından herhangi bir kayıp oluşturmamış, hatta yeni bir kazanca işaret etmiştir. Zira Putin Güney Akım yerine Rus gazını Karadeniz'in altından Türkiye'ye iletecek yeni bir hat planladıklarını açıklamıştır.

2.3.1.3. Türk Akım doğal gaz boru hattı

ABD ve AB'nin Rusya'ya karşı başlattığı ticari yaptırımlar sonrasında, Rusya Devlet Başkanı Putin'in 2014 yılındaki Türkiye ziyareti hem iki ülke hem de Batı dünyası açısından önem arz etmiştir. Nitekim bu ziyaret sırasında 1 Aralık 2014 tarihinde, Gazprom ve BOTAS, Karadeniz'in altından Türkiye'ye uzanacak bir gaz boru hattı inşa etmek için Mutabakat Muhtırasını imzalamışlardır (Gazprom). İptal edilen Güney Akım Projesi'nin yerine düşünülen bu Rusya-Türkiye-Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı diğer adıyla Türk Akımı, Rus doğal gazının Karadeniz ve Trakya üzerinden Yunanistan'a ulaştırılması böylece Avrupa'nın gaz talebinin karşılanması hedefiyle ortaya atılmıştır (Özev, 2017: 55). Bu süreç içinde Türkiye Kırım'ın ilhakını protesto etmiş ve Ukrayna'nın yanında yer almış olsa bile, Kremlin ile Kiev arasında yaşanan gerilim Rusya'nın Türkiye ile enerji alanında işbirliği sağlamasına engel olamamıştır (Koçak, 2017: 10).

Rusya Güney Akımı hem maliyetli olduğu için hem de Avrupa'nın yaptırımlarına bir cevap olarak kaldırmış ancak bu cezalandırma politikasını ekonomik zorlukları nedeniyle uzun süre devam ettirememiş ve Avrupa'ya gaz tedarikinin getirdiği kazanca bağımlılığından ötürü dört hattan oluşacak olan Türk Akımı'nı yeni bir projeyi gündeme getirmiştir. Bu dört hat; Rusya'nın Anapa şehrinden başlayan Rus toprakları içinde kalan

kısım, Karadeniz'in altından geçerek Kırklareli Kıyıköy'e ulaşan kısım, Türkiye sınırında Kıyıköy'den İpsala Sınır kapısına kadar olan kısım ve İpsala'dan Avrupa'ya iletilecek olan kısımdır.

Daha önce iki ülke arasında kullanımda olan Mavi Akım Doğal Gaz Boru Rus gazını Türkiye'ye iletmeye devam edecek fakat Batı Hattı'ndan alınan yıllık 14 milyar metreküp doğal gaz mevcut sözleşmenin şart ve koşulları değişmeksizin Türk Akımı üzerinden Türkiye'ye iletilecektir. (EPDK). Moskova'nın Ankara'ya duyduğu ihtiyaç ve güvenin bir göstergesi olan bu proje aracılığıyla enerji güzergahında yeni bir alternatif oluşturulması iki ülke arasındaki ilişkileri olumlu etkilemiştir (Karagöl ve Kızılkaya, 2015: 2).

Kaynak: Gazprom

Harita 2.4. Türk Akımı Doğal Gaz Boru Hattı

Türk Akım Projesi için BOTAŞ ve Gazprom'un imzalamış olduğu anlaşmaya göre, Rusya'dan 15 milyar metreküpü Türkiye'de, 48 milyar metreküpü Yunanistan'da depolanacak şekilde, toplam 63 milyar metreküp gaz akışı sağlanması hedeflenmiştir. Bu hat sayesinde, Türkiye ve bazı Güney Avrupa devletlerinin Ukrayna üzerinden gelen Batı Hattı'na bağımlılıklarının ciddi biçimde azalmış olacağı söylenebilir (Özev, 2017: 55). Rusya ile Ukrayna arasında yaşanan doğal gaz anlaşmazlıkları Batı Hattı'ndan Türkiye'ye

iletilen doğal gazın zaman zaman kesilmesine neden olmakta ve özellikle kış aylarında Türkiye'nin enerji arz güvenliğini de olumsuz etkilemektedir. Tıpkı Mavi Akım gibi bu hat sayesinde de Rus doğal gazı Türkiye'ye üçüncü ülkelerle muhatap olmak zorunda kalınmaksızın ulaşabilecektir (ETKB).

Türk Akımı özünde Rusya ve Türkiye'nin yer aldığı bir proje olarak görünse de, projeden doğrudan veya dolaylı olarak birçok ülkenin etkileneceği düşünülmektedir. Nitekim Yunanistan, Makedonya ve Sırbistan gibi ülkelerin de projeye dahil edilmesi söz konusudur. Bu doğrultuda 8 Nisan 2015 tarihinde Putin ile Yunanistan Başbakanı Tsipras arasında Türk Akımı Projesi hakkında ayrıntılı bir görüşme gerçekleştirilmiştir (Karagöl ve Kızılkaya, 2015: 4). 7 Mayıs 2015 tarihinde Gazprom yetkililerinin Türkiye ziyareti sırasında ise proje kapsamında açık denizde inşa edilecek bölüme ve doğal gaz sevkiyatının 2016 yılının Aralık ayında başlatılacağına dair açıklamalar yapılmıştır. 2015 yılının ilk çeyreğinde Mavi Akım Boru Hattı üzerinden 5,4 milyar metreküp doğal gaz sevkiyatı gerçekleştirilmiş ve bu miktarın bir önceki seneye kıyasla yüzde dört oranında artış göstermiş olması, Türk Akımı Projesi'nin hızlandırılmasına etki etmiştir (Karagöl ve Kızılkaya, 2015: 5).

24 Kasım 2015 tarihinde patlak veren Uçak Krizi iki ülke ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. İki ülke liderlerinin olayın sonrasında yaptıkları açıklamalar Moskova'nın doğrudan kısıtlamaya yönelik politikaları ile sonuçlanmıştır. Bu kısıtlamalar kendini iki ülke arasında yakın zamanda anlaşmaya varılmış olan Türk Akımı Projesi'nde de göstermiş, projenin tamamen iptal edildiği söylenese de görüşmelerin durdurulduğu duyurulmuştur. Uçak Krizi'nden yaklaşık bir sene sonra Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in görüşmesinde kopma noktasına gelmiş olan diplomatik ve ticari ilişkilerin yeni bir döneme gireceğinin sinyalleri verilmiştir. Bu görüşme sonrasında Türk Akımı'nın hayata geçirilmesinin iki ülke arasındaki öncelikli hedef olduğu açıklanmış ve bu hedef doğrultusunda çalışmaların bir an önce başlayacağı belirtilmiştir (İlter ve Kınık, 2017: 196). Projeye dair teknik, ekonomik ve hukuki alanı belirlemek amacıyla iki ülke hükümetleri arasında Türk Akım Gaz Boru Hattı'na ilişkin Hükümetler Arası Anlaşma, 10 Ekim 2016 tarihinde İstanbul'da Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Rus Devlet Başkanı Vladimir Putin huzurunda imzalanmıştır (ETKB). İki ülke arasındaki anlaşmalar, parlamentolarında onaylanmış ve 2017 yılının Mayıs ayından itibaren planlanan dört boru hattından ikisinin inşasına başlanmıştır (Özev, 2017: 55).

Hattın deniz altından geçen kısmı Rusya Federasyonu tarafından, Türkiye’de kalan ve Türkiye’nin gaz talebini karşılayacak olan kısmı BOTAŞ tarafından inşa edilecektir. Avrupa’ya gaz akışını sağlayacak olan kara bölümündeki diğer İpsala-Avrupa hattı ise iki ülkenin ilgili şirketlerinin bir araya gelerek oluşturduğu Türk Akım Gaz Taşıma Anonim Şirketi tarafından inşa edilecektir. İlk iki hattın inşası 19 Kasım 2018 tarihinde tamamlanmış, üçüncü kısım ise 2019 yılında tamamlanarak hat işletmeye alınmıştır. Bu hat üzerinden hem Türkiye’ye hem de Bulgaristan’a Rus gazının aktarımı 1 Ocak 2020 tarihinde başlamıştır (BOTAŞ).

2.3.2. Türkiye ve Rusya Federasyonu Arasındaki Nükleer Enerji Santrali Projesi

Türkiye’de 1990 yılı sonuna kadar uranyum arama çalışmaları devam etmiş ve 5 yatakta toplam 9.129 ton görünür uranyum rezervi olduğu belirlenmiştir. Geçmiş yıllarda Maden Tetkik ve Arama Müdürlüğü tarafınca yapılan çalışmalar sonucunda, Eskişehir-Sivrihisar-Kızılcaören yöresinde 380.000 ton görünür rezerv tespit edilmiş fakat bu sahada toryum zenginleştirilmesi ile ilgili teknolojik sorunlar tam anlamıyla çözülememiştir (ETKB). Türkiye’nin nükleer enerjide dışa bağımlılığı konusunda kıstas sahip olduğu rezervlerdir. OECD Nükleer Enerji Ajansı ve Uluslararası Atom Enerji Ajansı (UAEA)’nın 2.007 yılında hazırladığı “Uranium Resources, Production and Demand” raporuna göre, Türkiye yaklaşık 7400 ton işlenebilir uranyum rezervine sahiptir. Böylece Türkiye’nin uzun vadede uranyum ithalatına bağımlılığının sınırlı olacağı beklenmektedir (İşeri ve Özen, 2012: 177).

ETKB tarafından 2012 yılında yayınlanan “Nükleer Santraller ve Ülkemizde Kurulacak Nükleer Santrale İlişkin Bilgiler” başlıklı raporda, Türkiye’nin nükleer enerjiye duyduğu ihtiyaç vurgulanmıştır. Bu rapora göre, enerjiyi ucuz, kaliteli ve sürdürülebilir olarak elde edebilen ülkeler, küresel ticaret ve kalkınmada ön sıralarda yer alırlar. Enerji ihtiyacının % 90’ını fosil yakıtlardan karşılayan Türkiye’nin nükleer enerji stratejisi, gelişmiş enerji güvenliği, enerjide dışa bağımlılığı azaltma, maliyet azaltma, düşük karbon emisyonu ve teknolojik transfer fırsatlarının argümanlarına dayandırılmıştır. Bu Rapora göre Ankara’nın nükleer enerji hedefleri doğrultusunda, 2023 yılına kadar üç nükleer santralin inşasını ve bu santraller aracılığıyla elektrik üretimini planlamaktadır (ETKB, 2012: 5). Bu santrallerden ilkinin Mersin Akkuyu’da inşa edilmesine karar verilmiş ve santral için Rus devlet şirketi ROSATAM ile anlaşma yapılmıştır. İkinci santralin Sinop’ta, üçüncü santralin ise Trakya bölgesindeki İğneada’da kurulması hedeflenmektedir.

ETKB'nin hedeflerine göre 2023 yılına kadar Akkuyu ve Sinop Santrallerinin işletmeye alınması halinde Türkiye'nin elektrik talebinin %20'si nükleer enerjiden sağlanabilecektir (İşeri ve Özen, 2012: 171).

Türkiye ve Rusya arasında son yıllarda enerji alanındaki artan işbirliği kendini nükleer santral yapımında da göstermiştir. Moskova ile nükleer santral konusunda ısrarlı davranan Ankara, devletlerarası anlaşma yolu ile santralin yapımını Rusya'ya vermiştir. Böylelikle Türkiye'nin 1950'li yıllarda başlayan nükleer santral hedefi ancak Türkiye ile Rusya Federasyonu arasındaki Akkuyu Güç Santralinin Tesisine ve İşletimine Dair İşbirliğine İlişkin Anlaşma'nın 12 Mayıs 2010 tarihinde imzalanması ile gerçekleştirilebilmiştir. İmzalanan anlaşma 15 Temmuz 2010 tarihinde TBMM tarafından onaylanarak yürürlüğe geçirilmiş ve 6 Ekim 2010 tarihinde ise 27721 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanmıştır. Bu doğrultuda Akkuyu Nükleer A.Ş. kurulmuş ve olumlu Çevre Etki Değerlendirmesi (ÇED) raporu alındıktan sonra Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK)'ndan otuz altı aylık elektrik üretim ön lisansı alınmıştır. Türkiye Atom Enerjisi Kurumu (TAEK) tarafından 9 Şubat 2017 tarihinde Saha Parametreleri Raporu onaylanmış, Mart ayında TAEK'e Ön Güvenlik Analiz Raporu ve İnşaat Lisansı başvurusu yapılmıştır. Yapılan incelemeler sonucunda 19 Ekim 2017 tarihinde Sınırlı Çalışma İzni onaylanmış ve böylece birinci ünitenin temel altı betonu atılarak nükleer güvenlik ile ilgili olmayan kısımların inşasına başlanmıştır. İnşaat Lisansının 2 Nisan 2018'de onaylanması ile Akkuyu Nükleer Santralının ilk ünitesinin temel atma töreni 3 Nisan 2018'de Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Rus devlet Başkanı Putin'in katılımıyla gerçekleştirilmiştir. İkinci proje olarak çalışmaları devam eden Sinop Nükleer Santrali için 3 Mayıs 2013 tarihinde Japonya ile anlaşma imzalanmış ve projenin 2025 yılında tamamlanması planlanmıştır. (ETKB).

İki ülke arasında imzalanmış olan anlaşmaya göre, Rus devletine ait atom enerji şirketi ROSATOM, Akkuyu nükleer santralini inşa edecek ve işletecektir. Proje yap-işlet modeli üzerine kurulmuş ve tesisin sahibi Türk –Rus ortaklığı tarafından kurulacak olan Akkuyu Nükleer A.Ş. şirkettir. İnşa edilecek olan reaktör üçüncü nesil basınçlı su reaktörüdür ve yaklaşık ömrü 60 yıl olarak belirlenmiştir (İşeri ve Özen, 2012: 173). Akkuyu Nükleer Santrali'ne ilişkin olarak imzalanan 2010 tarihli anlaşma uyarınca, tesisin inşaatı için yaklaşık 20 milyar dolarlık bütçe belirlenmiş ve inşaatın 2013 yılında başlanmasına ve reaktörün en erken 2019 yılında faaliyete geçirilmesine karar verilmiştir.

Bu arada Sinop'ta inşa edilmesi düşünülen ikinci nükleer santral konusunda somut adımlar atılamaması nedeniyle Rus projesi Türkiye için daha da önemli hale gelmiştir (Aktürk, 2013: 4). Proje çerçevesinde, Akkuyu Nükleer Santrali'nde görev alacak olan 245 Türk mühendis adayı Rusya'ya eğitime gönderilmiş ve 88'i mezun olarak Akkuyu Nükleer Güç Santrali Projesi kapsamında çalışmaya başlamıştır. Ayrıca Türkiye'de de nükleer tesis için gereken hukuki alt yapı çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

Türkiye'nin artan enerji talebine karşılık verecek doğal kaynaklarının bulunmaması Türkiye'yi yeni kaynak arayışına sokmaktadır. Elektrik üretiminde ithal edilen doğal gazın kullanılması Türkiye'nin hem enerji güvenliği hem de ekonomik güvenliğinde tehlike yaratmaktadır. Bu sebeplerle nükleer enerjiye yönelmiş olan Türkiye'nin, Akkuyu Nükleer Enerji Santrali Projesi'nin Rusya'ya olan enerji bağımlılığını daha da arttıracığı yönünde eleştiriler mevcuttur. Doğal gaz ihracatının neredeyse yarısını Rusya'dan karşılayan Türkiye için enerji kaynak çeşitlendirmesi amacıyla Rusya'nın işbirliği ile nükleer tesis inşa etmesi bu eleştirilere neden olmaktadır. Fakat iki ülkenin nükleer enerji alanındaki işbirliği aynı zamanda enerji alanında da işbirliğini sürdürdüklerine bir işarettir. Bu işbirliği sayesinde iki ülkenin karşılıklı olarak doğal gaz arz ve talep güvenliklerinin sağlanabileceği de düşünülebilir. 2016 yılında Rusya ile Türkiye arasında yaşanan ve ilişkilerde gerilime yol açan Uçak Krizi dahi Akkuyu Nükleer Güç Santrali projesini engelleyememiştir (Koçak, 2017: 10). Bu olay enerji alanında işbirliğinin iki ülke ilişkilerinde yapıcı bir unsur olduğunun örneği olarak değerlendirilebilir.

3. BÖLÜM

3. TÜRKİYE VE RUSYA FEDERASYONU'NUN ALTERNATİF DOĞAL GAZ PROJELERİ

Devletler, herhangi bir devlete bağımlılıklarını azaltmak amacıyla kaynak ya da pazar çeşitlendirmesine gitmektedirler. Bu durum yakın enerji ilişkilerine sahip Türkiye ve Rusya Federasyonu için de söz konusudur. Bu sebeple çalışmanın konusu çerçevesinde Türkiye ve Rusya Federasyonu'nun birbirleri dışındaki diğer ülkeler ile sürdürdükleri enerji ilişkileri, iki ülke arasındaki enerji bağımlılığının ya da karşılıklı bağımlılığının anlaşılması için ele alınmak zorundadır. Bu bölümün amacı, bu zorunluluğu yerine getirerek, tarafların birbirlerine alternatif enerji girişimlerini açıklayabilmektir.

3.1. Türkiye'nin Alternatif Doğal Gaz Projeleri

Enerji ihtiyacı, devletlerin dış politika yönelimlerini zorlayıcı olarak ya da olmaksızın etkileyebilmektedir. Örneğin yüksek miktarda doğal gaza ihtiyaç duyması, çevresindeki doğal gaz zengini ülkeler ile olan ilişkilerini önemli ölçüde şekillendirmiştir. Üstelik Türkiye, ihtiyaç duyduğu enerji kaynaklarının büyük bir kısmını ithalat yolu ile karşılayan bir ülkedir. 2019 itibarıyla doğal gaz ithalatının yaklaşık olarak yarısını Rusya Federasyonu'ndan karşılayan Türkiye, jeopolitik konumunun avantajı ile diğer büyük doğal gaz ihracatçısı devletlerle de ilişki kurabilmiştir. Türkiye ETKB tarafından hazırlanan 2015-2019 Stratejik Planı, küresel enerji oyunu kurallarının yeniden yazıldığını vurgulamakta ve farklı ülkeler ile doğal gaz ticaretinin geliştirilmesini amaçlamaktadır.

Kaynak: T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı

Harita 3.1. Türkiye Cumhuriyeti Doğal Gaz Boru Hatları ve Projeleri

Türkiye’de doğal gaz transferi alanında faaliyet gösteren BOTAŞ’ın 2019 itibariyle Rusya, İran, Azerbaycan ve Türkmenistan ile yıllık toplam 58,3 milyar metreküplük yedi doğal gaz anlaşması mevcuttur. Türkmenistan ile 1999 yılında yapılan anlaşma 2019 yılı itibariyle henüz yürürlüğe girmemiş ve doğal gaz alımı başlamamıştır. Boru hattı üzerinden gelen doğal gaza ek olarak, Türkiye’nin Cezayir ve Nijerya ile 2019’da yıllık toplam 5,7 milyar metreküp LNG anlaşmaları da mevcuttur (Bilgin, 2009: 67). Tablo 3.1.’de görüldüğü üzere Türkiye, 2018 yılında Rusya’dan 22,8, İran’dan 7,6 ve Azerbaycan’dan 7,2 milyar metreküp doğal gaz ithal etmiştir. (BP)

Tablo 3.1. Türkiye’nin Doğal Gaz İthalatı (Milyar Metreküp)

	Rusya	İran	Azerbaycan	Cezayir LNG	Nijerya LNG	Spot LNG	Toplam
2018	22,8	7,6	7,2	4,7	2,2	4,6	49,1
Yüzde(%)	%46,5	%15,5	%14,6	%9,5	%4,5	%9,4	100

Kaynak: BP

3.1.1. Doğal Gaz Boru Hattı Projeleri

Türkiye’nin coğrafi olarak enerji zengini Ortadoğu ve Kafkasya ile enerji fakiri Avrupa arasında yer alması ülkenin enerji hub (enerji koridoru) olma şansını arttırmaktadır. Nitekim Türkiye, yakın zamanlı projeler ile küresel enerji siyasetinde önemli bir pozisyon

elde etmeye başlamıştır. Kırım'ın ilhakıyla beraber Rusya ve AB arasında oluşan kriz ortamında Türkiye, Türk Akımı ve aynı zamanda Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (TANAP) ve Trans Adriyatik Boru Hattı Projesi (TAP) projelerine dahil olarak küresel enerji piyasasında enerji koridoru olarak önemini kanıtlama fırsatı bulmuştur. Rusya ile AB arasındaki gerilimler devam etse de etmese de, Türkiye'nin kazançlı durumunun devam edeceği düşünülmektedir (Karagöl ve Kızılkaya, 2015: 3-4).

Rusya'nın Avrupa'da Almanya'dan sonra en büyük doğal gaz pazarı Türkiye'dir. Türkiye'nin doğal gaz ihtiyacının neredeyse yarısının Rusya'dan karşılanıyor olması, pazarlık gücünü sınırlamaktadır (Aydın ve Hodaoglu, 2016: 744-745). Fakat Türkiye'nin son yıllarda Rusya dışındaki İran ve Azerbaycan gibi ülkelerden de yüksek oranlarda doğal gaz ithalatı gerçekleştirmeye başlaması, ayrıca LNG alımları yapması Rusya karşısından pazarlık gücünü artırıcı niteliktedir.

3.1.1.1. Türkiye ile İran arasındaki doğal gaz ilişkileri

İran dünyanın dördüncü en büyük petrol rezervlerine sahip ülkesidir. Aynı zamanda Rusya'dan sonra dünyanın ikinci en geniş doğal gaz rezervlerine sahiptir. Petrol ve doğal gaz sektörü İran ekonomisinin başlıca gelir kaynağını oluşturmakta, ülkedeki kamu gelirlerinin yarısı enerji sektöründen sağlanmaktadır. Ancak, ülkenin doğal gaz sektörü henüz petrol sektörü kadar gelişmemiştir (Özdemir, 2018: 14-15).

2018 yılı verileri ile yapılan çalışmalara göre İran dünya doğal gaz kaynaklarının %16,2'sine ve dünyanın kanıtlanmış en büyük ikinci doğal gaz rezervlerine sahiptir. Dünya doğal gaz üretiminde %6,2'lik bir payla Rusya ve Amerika'nın ardından üçüncü sırada bulunmakta ve küresel doğal gaz ticaretinin ancak %1,5'ini gerçekleştirmektedir (BP, 2019). Büyük rezervlerine rağmen, uluslararası yaptırımların¹⁸ etkisi ve altyapı yetersizliği

¹⁸ İran ilk defa 1979 yılında Tahran'daki ABD büyükelçiliğine yönelik saldırı gerekçe gösterilerek ABD tarafından uygulanan yaptırımlarla karşılaşmıştır. İran petrol ve doğal gaz sektörüne yönelik olan ilk yaptırımlar ise 1996 yılında uygulamaya konmuştur. "Iran and Libya Sanction Act" olarak anılan bu yaptırımlar İran'ın terörist eylemlere ve kitle imha silahlarına finans sağladığı gerekçe gösterilerek uygulamaya konmuştur. Bu yaptırımların asıl amacının ülke petrol ve doğal gaz sektörünün gelişmesini önlemeye çalışmak olduğu kabul edilen bir gerçektir. Daha sonra ise 2006 yılında BM tarafından İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetleri gerekçe gösterilerek yaptırım uygulanmaya başlamıştır. Bu tarihten sonra İngiltere, Kanada AB gibi aktörlerin desteği ile İran yaptırımları sürdürülmüş, ülke bankacılık sektörü küresel finans sisteminden izole edilmiş ve enerji kaynaklarının ihracatına sınırlamalar getirilerek enerji sektörüne 20 milyar dolar yatırım yapılmasının önüne geçilmiştir. 2010 yılında ise İran yaptırımlar tarihinin en önemli gelişmelerinden biri meydana gelmiştir. BM Güvenlik Konseyi'nin aldığı 1929 sayılı karar ile İran'ın savunma teçhizatı ve nükleer silah edinmesini sağlayabilecek her türlü faaliyette bulunmasını önlemeye yönelik maddeler içerir. Böylelikle Tahran'ın enerji sektöründen elde ettiği gelirler ile nükleer faaliyetlerini finanse etmesi arasındaki bağlantı resmen uluslararası statüde kabul edilmiştir. Bunun sonucunda BM, İran ile enerji

ile İran dünyadaki doğal gaz ihracatında önemli bir gelişme gösterememektedir. Ayrıca kendi yüksek iç tüketimi de doğal gaz ihracatının seviyesini düşürmektedir. Yaptırımların doğal gaz sektöründeki üretime doğrudan bir etkisi olmasa da, ülkenin üretimini arttırmakta ihtiyaç duyduğu finansal ve teknolojik erişimi engelleyerek dolaylı yoldan etki oluşturduğu söylenebilmektedir (Ünal, 2016, 25).

İran'ın en büyük doğal gaz sahaları Güney ve Kuzey Pars, Kish ve Kang Nar'dır. Dünya'nın en büyük doğal gaz kaynaklarından biri olan Güney Pars bölgesi İran'ın en önemli doğal gaz projelerinden biridir ve bölge Katar ile paylaşılmıştır. 1990 yılında keşfedilen bu alan İran doğal gazının %35'ini sağlamaktadır. İran'da doğal gaz üretim ve dağıtımı Ulusal İran Gaz Şirketi tarafından yapılmaktadır. İran'ın gerçekleştirmiş olduğu doğal gaz ihracatı ise, Ermenistan, Azerbaycan, Türkiye ve Türkmenistan üzerinden inşa edilen boru hatları ile yürütülmektedir (Bayraç, 2018: 30).

İran, Batı dünyası ile ilişkileri ve kendisine yönelik yaptırım uygulamaları neticesinde yatırımcılar için riskli bir ülke imajına sahiptir. Daha sonra 2006 yılında İran Yaptırımlar Yasası haline gelen 1996 İran-Libya Yaptırımları'na dayanan ABD, İran'ın petrol kaynaklarına 20 milyon dolardan fazla yatırım yapan ve ülkenin enerjisinin gelişmesine katkıda bulunacak yabancı ve yerli şirketlere 2008 yılına kadar yaptırımlar uygulamıştır. Ayrıca İran'ın nükleer program konusundaki ısrarı da ülke üzerindeki uluslararası baskıyı arttırmıştır. Bu ortamda Batılı şirketlerin ülkedeki yatırımları giderek azalmıştır. Örneğin İran'da artan siyasi riskler sebebiyle Güney Pars bölgesinde, Total, Statoil Hydro, Shell ve Repsol gibi bölgeye daha önce yatırım yapmış olan yabancı şirketler 2008 yılından itibaren daha fazla yatırım yapmayacaklarını açıklamışlardır (Yılmaz ve Sever-Mehmetoğlu, 2016: 122).

14 Temmuz 2015 tarihi, İran ile uluslararası toplum arasındaki ilişkilerde kritik bir dönüm noktasını oluşturmuştur. Çok sayıda başarısız girişimin ardından BM Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesi, Almanya, AB ve İran nihayet İran nükleer programı, yani Ortak Kapsamlı Eylem Planı (JCPOA) ile ilgili bir anlaşma yapmayı başarmış ve bunun

sektöründe işbirliği yapan tüm şirketleri engellemek için çağrıda bulunmuş ve iş birliğini sürdüren şirketlere yaptırım uygulanacağı belirtilmiştir. Bu dönemde İran'a uygulanan yaptırımlar tüm süreç boyunca uygulanmış en ağır yaptırımlar olarak görülmektedir. Bu dönemde petrol sektörüne ek olarak doğal gaz sektörüne de yaptırımlar ağırlaştırılmış ve bugün ülkenin doğal gaz sektörünün gelişmemiş olmasının asıl nedeni doğal gazın altın çağını yaşamaya başladığı 2000'li yıllarda İran'ın yaptırımlara çarptırılmış olması olarak görülebilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Büşra Zeynep Özdemir (2018), İran Yaptırımları ve Türkiye-İran Enerji İlişkilerine Muhtemel Etkileri, SETA, (260), 8-24.

sonucunda İran 7 milyar dolara yakın bir yaptırım yardımından faydalanmıştır. Yaptırımlar sonrası oluşan bu ortamda İran'dan Türkiye'ye doğal gaz arzının artması beklenmiştir. Bu durumda İran'ın Hazar ve Ortadoğu doğal gaz kaynaklarına Avrupa'ya taşınmasını hedefleyen Güney Gaz Koridoru Projesi'ne dahil edilmesi dahi gündeme gelmiştir. Ancak Türkiye ve İran, Sünni-Şii eksenini boyunca Suriye Krizi'nde farklı tarafları desteklediklerinden, Türkiye'nin bu uyumsuzluktan kaynaklanan zorlukları da yönetmesi gerekmektedir (Yılmaz ve Sever-Mehmetoğlu, 2016: 122).

2015 yılında Tahran'ın nükleer programını durdurmayı taahhüt ederek JCPOA üzerinden Batı ile anlaşmaya varması, İran ekonomisi için dönüm noktası niteliğindedir; çünkü Tahran, sahip olduğu petrol ve doğal gaz kaynaklarını artık dünyaya açma fırsatını yakalamıştır. Ne var ki ABD Başkanı Donald Trump göreve geldiği andan itibaren 2015 tarihli anlaşmanın ABD'nin çıkarlarına ters olduğunu sıklıkla dile getirmiş ve İran'ı nükleer faaliyetlere devam etmek ve Suriye'deki istikrarsızlığı desteklemekle suçlamıştır. Nitekim Trump yönetimi Mayıs 2018'de anlaşmadan tek taraflı olarak çekildiğini duyurmuştur. Bu kararın hemen ardından JCPOA ile kaldırılan yaptırımların iki aşamalı olarak yeniden uygulamaya konacağı açıklanmış ve Ağustos 2018'de ilk aşama devreye sokulmuştur. Bu aşamada İran'ın ABD doları, altın, gümüş ve diğer değerli madenlere ulaşmasının engellenmesi ayrıca otomotiv ve havacılık sektörlerinde uluslararası sistemden izole edilmesi öngörülmüştür. İkinci aşamanın ise 5 Kasım 2018'de devreye alınması planlanmış ve yaptırımların hedefi büyük ölçüde İran petrol endüstrisi olarak belirlenmiştir (Özdemir, 2018, 10).

Bu dönemde, Türkiye sınırının hemen ötesinde yeni bir istikrarsızlığı daha istemeyerek ABD yaptırımlarına karşı çıkmıştır. Bu yaptırımlardan İran'ın en çok petrol ihraç ettiği, aralarında Hindistan, Japonya ve Güney Kore'nin de bulunduğu sekiz ülke muaf tutulmuştur. Türkiye de bu sekiz ülke arasındadır. Ayrıca Tahran yönetimi Trump'ı yaptırımlardan vazgeçirebilmek için güneydoğusunda bulunan Hürmüz Boğazı'nı tanker trafiğine kapatmakla tehdit etmektedir. Hürmüz Boğazı, deniz ticareti ile taşınan petrolün %30'unun geçtiği ve LNG ticaretinin 1/3'lük kısmının gerçekleştiği çok önemli bir noktadır. Bu bağlamda Boğaz, Körfez bölgesindeki tüm petrol ve doğal gaz ihracatçısı ülkeler ve dünya enerji pazarı için oldukça önemlidir (Özdemir, 2018, 18).

Türkiye ve İran arasında 8 Ağustos 1996 tarihinde imzalanmış olan anlaşma çevresinde inşa edilmiş olan Doğu Anadolu Doğal Gaz Ana İletim Hattı harita 3.1.'de de

görüldüğü üzere iki ülke arasındaki tek doğal gaz boru hattıdır ve doğal gaz ticareti bu hat ile sağlanmaktadır. Söz konusu anlaşma çerçevesinde yıllık 10 milyar metreküp İran doğal gazının Türkiye'ye gönderilmesine karar verilmiştir. Bu kapsamda 1791 km olarak inşa edilen hat, Doğubayazıt'tan başlayarak, Erzurum, Sivas ve Kayseri üzerinden Ankara'ya ulaşmakta diğer bir ayağı ise Kayseri ve Konya üzerinden Seydişehir'e uzanmaktadır. 2001 yılının Haziran ayı itibari ile hat kullanılabilir duruma gelmiş, İran Bazargan'daki Ölçüm İstasyonu'nun da tamamlanması ile 10 Aralık 2001 tarihinden itibaren gaz sevkiyatına başlanmıştır (ETKB).

İran Türkiye'nin en büyük ikinci doğal gaz tedarikçisi ülke konumundadır. Türkiye ise İran'ın en büyük doğal gaz pazarıdır. Uluslararası yaptırımlara maruz kalan İran, doğal gaz ihracatının %90'a yakını Türkiye'ye gerçekleştirmektedir ve bu yönüyle Tahran'ın Türkiye'ye ciddi anlamda bir bağımlılığı olduğu söylenebilir (İnat, 2015, 22). Türkiye açısından İran gazı Rusya'ya olan tehlikeli bağımlılığın dengelenmesini sağlayan önemli bir alternatiftir. İki ülke arasındaki mevcut ilişkilere bakıldığında, 2018 itibariyle İran doğal gazının, Türkiye'nin aldığı en pahalı doğal gaz olmasına rağmen, yıllık ortalama 7,6 milyar metreküp ile Türkiye'nin doğal gaz ithalatının % 15,5'ini oluşturduğu görülmektedir. 1996 tarihli anlaşmaya göre, 25 yıl süre ile alım garantisi sağlayan “al ya da öde” (take or pay) prensibi gereğince, Türkiye çeşitli nedenlerden dolayı İran'dan doğal gaz ithal edemediği durumlarda dahi ödeme yapmak zorundadır (Özdemir, 2018, 21). Başka bir ülkeden boru hatları ile gaz almak ise gerek projelendirme aşaması gerek anlaşma gerekse inşaat aşaması gibi süreçler sebebiyle uzun zamana yayılabilir. Bu sebeplerden dolayı Türkiye'nin İran'dan doğal gaz alımını sürdürmesi kısa vadede en mantıklı seçenek olarak görülmektedir (Özdemir, 2018, 22). İleriye dönük olarak değerlendirildiğinde ise, Türkiye doğal gazının Batı pazarlarına ulaştırılması açısından İran nezdinde coğrafi bir avantaj ve öneme sahiptir (Ünal, 2016, 35).

ABD İran'ı dolar trafiğinden dışlama çabasını birinci aşama yaptırımlarla ortaya koymuştur. İran'ın birçok ülkeyle olan ilişkilerini gözden geçiren ABD yönetiminin İran doğal gazını büyük ölçüde Türkiye'ye ithal eden BOTAŞ'ı da kara listeye alması mümkündür. Bu durumda Türkiye'nin iki seçeneği olacaktır: ya İran'a almadığı halde anlaşma gereği doğal gazın parasını ödemek ya da İran'dan doğal gaz alımına devam ederek ABD ile ilişkilerinin bozulmasına göz yummak. Fakat Türkiye'nin 2016 yılından bu yana Avrupa'da ABD'den en çok LNG ithal eden ülkelerden biri olduğu gerçeği ABD'nin

BOTAŞ'a yönelik olumsuz karar alma ihtimalini zayıflatmaktadır. Ayrıca Türkiye'nin ABD'nin tek taraflı yaptırımlarına rağmen İran'dan doğal gaz alımını sürdürdüğünü de unutmamak gerekir (Özdemir, 2018, 22).

İran'a karşı uluslararası yaptırımların yoğunlaştığı dönemde Türkiye İran'dan ithal ettiği petrol miktarını ciddi oranda azaltmasına rağmen doğal gaz miktarını azaltmamıştır. Hatta 2011 yılında İran'dan ithal edilen doğal gaz miktarı 8,2 milyar metreküp iken 2013 yılında bu miktar 8,7 milyar metreküpe yükselmiştir. Bu dönemde, İran'dan alınan doğal gazın fiyatının Azerbaycan ve Rusya'dan alınana göre fazla olmasına rağmen Türkiye İran ile olan doğal gaz ticaretine devam etmiştir. Bunun nedeni de doğal gaz anlaşmasındaki "al ya da öde" prensibidir. Bu, sadece İran'a yönelik bir durum da değildir; Ankara'nın Rusya ve Azerbaycan ile yapmış olduğu doğal gaz anlaşmalarında da aynı prensip bulunmaktadır (İnat, 2015, 22).

2014 yılı itibariyle Türkiye 1000 metreküp doğal gaza karşılık olarak Rusya'ya 425, Azerbaycan'a 335 İran'a ise 490 dolar ödemiştir. Uluslararası piyasalarda doğal gaz fiyatının düşüşe geçtiği dönemlerde Türkiye'nin ödediği miktarlar yeniden sorgulanmaya başlamıştır. 2014 Ocağı'nda Başbakan Erdoğan'ın İran ziyaretinde de doğal gaz fiyatı konuşulan konuların başında gelmiştir. Daha sonra tahkime taşınan bu anlaşmazlığın iki bileşeni bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Türkiye'nin aldığı doğal gazın fiyatının düşürülmesi ve Türkiye'nin zararının karşılanması, ikincisi ise İran'ın zaman zaman taahhüt ettiği miktarda gaz sevk etmemesidir. Türkiye 2004 yılında da İran'a karşı tahkime gitmiş ve BOTAŞ'ın fiyatlardaki revizyon isteği haklı bulunarak İran Ulusal Doğal Gaz Şirketi'nin (NIGC) fiyatta yüzde 16,5 indirimine gitmesi ve geçmiş dönemlere dair yaklaşık 971 milyon dolar ödeme yapması kabul edilmiştir. İkinci tahkim başvurusu 17 Şubat 2014 tarihinde Uluslararası Tahkim Divanı'nda (UTD) görüşülmeye başlanmıştır (İnat, 2015, 23). Kabul edilen başvuru sonucunda Kasım ayında Divan eksik gaz sevkiyatı yönündeki şikayeti haksız bulmuştur. 7 Nisan 2015 tarihinde Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın gerçekleştirmiş olduğu İran ziyaretinde bu konu yeniden gündeme gelmiş, fakat çözüm mümkün olmamıştır. Ziyaretin ardından, İran Petrol Bakanı Bijen Namdar Zengene, alınan doğal gaz miktarının iki katına çıkarılması durumunda doğal gaz fiyatında indirim gidilebileceklerini ancak Ankara'nın bu teklifi kabul etmediğini belirtmiştir. Aslında Türkiye prensipte, indirim yapılması durumunda daha fazla gaz almayı kabul etmekte, fakat taraflar indirim konusunda anlaşmamaktadır.

14 Temmuz 2007 tarihinde kabul edilen mutabakat belgesi ile Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'nın (TPAO) Basra Körfezi'nde bulunan zengin doğal gaz yataklarına sahip Güney Pars bölgesindeki bazı parsellerde üretim yapması kararı alınmıştır. Fakat bu durum ABD'yi oldukça rahatsız etmiş ve Washington, Türkiye'yi BM Güvenlik Konseyi ve Uluslararası Atom Enerji Ajansı(IAEA) kararlarını ihlal etmekle suçlamıştır. Tepkilere rağmen Türkiye geri adım atmamış ve 17 Kasım 2008 tarihinde bir önceki mutabakatı genişleterek yeni bir mutabakat zaptı imzalamıştır. Bu mutabakata göre Türkiye Güney Pars bölgesindeki doğal gaz havzasındaki 22, 23 ve 24. fazların işletim haklarını elde etmiştir. Buradan çıkartılan günlük 46 milyar metreküp gazın yarısı Türkiye'nin yarısı ise İran'ın olacaktır. Bu alandan çıkartılan gazın bir kısmının da Türkiye üzerinden Avrupa'ya satılması düşünülmüştür. Fakat bu proje iki ülkenin karşılıklı güven sorunları, Arap Baharı ve 2010 yılında İran'a tekrar ambargo uygulanması gibi nedenlerle hayata geçirilememiştir (İnat, 2015, 23-25).

3.1.1.2. Türkiye ile Azerbaycan arasındaki doğal gaz ilişkileri

Azerbaycan, 1991 yılında SSCB'nin dağılması ile bağımsızlığına kavuşan ve uluslararası sisteme adapte olmaya çalışan bir cumhuriyettir. Zengin fosil yakıt kaynaklarına sahip olan Azerbaycan bulunduğu konum itibari ile doğal gaz iletiminde doğu-batı ekseninde köprü konumundadır. Ülke ekonomisinde petrol ve doğal gaz gelirleri önemli bir paya sahiptir. İki komşu ülke olan ve aralarında kültürel yakınlık bulunan Türkiye ve Azerbaycan, Türkiye'nin yüksek orandaki enerji ihtiyacına bağlı olarak enerji alanında iş birliği içindedirler.

Günümüzde enerji ihtiyacına bağlı olarak ABD ve Batı dünyasının temel amacı Kafkasya ve Orta Asya'daki enerji kaynaklarına ulaşabilmektir. Doğu-Batı doğrultusundaki enerji akışı, bu bölgelerde bulunan enerji rezervlerinin Avrupa'ya ulaştırılması hususundaki rekabeti arttırmıştır. Rusya'nın elinde bulundurduğu boru hatları ile etkili olduğu uluslararası arenada, Türkiye coğrafi konumu ile Avrupa açısından en mühim güzergah alternatifini oluşturmaktadır. Dolayısıyla, Türkiye uluslararası enerji pazarına Azerbaycan'dan farklı olarak enerji tedarikçisi konumunda bir ülke olarak değil bir transfer ülkesi olarak katılmaktadır (İlter ve Kınık, 2017: 191).

Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) Doğal Gaz Boru Hattı

Tarih boyunca Rusya ile gerilimli ilişkilere sahip Batı dünyası, enerjide Moskova'ya bağımlılığı kırabilmek amacıyla alternatif kaynak arayışındadır. Bu doğrultuda Orta Asya devletleri Avrupa açısından önem arz etmekte, Türkiye ise bu bölgedeki zengin kaynakların Batıya taşınması noktasında değer kazanmaktadır. Bu durum, Bakü-Tiflis-Erzurum Boru Hattı'nda olduğu gibi Türkiye ile Azerbaycan arasındaki işbirliğini arttırmaktadır. Bu hat Azeri enerji kaynaklarının uluslararası pazara çıktığı en güvenilir güzergâh olarak değerlendirilebilir. Ayrıca hat ile ilerleyen dönemlerde Kazakistan'dan da doğal gaz akışı yapılması planlanmıştır. Bu hat sayesinde hem Batı ihtiyaç duyduğu enerji kaynaklarına ulaşabilmiş, hem de Azerbaycan'ın bölgesel politikalara daha fazla dahil olabilmesi hedeflenmiştir. Avrasya bölgesindeki hidrokarbon kaynakların küresel piyasaya çıkarılması açısından Bakü-Tiflis-Erzurum(Uluslararası Güney Kafkasya Doğal Gaz Boru Hattı) Doğal Gaz Boru hattı önemli bir konuma sahiptir (Ener ve Ahmedov, 2007: 126).

Azerbaycan'ın 2,1 trilyon metreküp kanıtlanmış doğal gaz kaynağına sahip olduğu bilinmektedir. Bu rezervlerin yaklaşık 1,15 trilyon metreküpü Şahdeniz yatağında bulunmaktadır. Şahdeniz sahası Hazar Denizi'nin Azerbaycan'a ait olan bölümünde, 12 km genişliğinde ve 30 km uzunluğunda bir alanı oluşturmaktadır. Şahdeniz yatağındaki gazın Türkiye'ye taşınmasına ilişkin ilk anlaşma 4 Temmuz 1996 tarihinde imzalanmış ve 17 Ekim 1997 tarihinde yürürlüğe girmiştir. İmzalanan anlaşmaya göre proje 30 yıllık bir zamanı kapsamaktadır. Projenin yürütülmesinde sorumluluk, kurulacak olan "Şahdeniz Konsorsiyumu"na bırakılmış ve hattın işletilmesi için kurulan şirketin pay sahipleri; BP, Statoil, Azerbaycan SCP Ltd., LUKoil, NGKO, Total ve TPAO olmuştur (Alizade, 2015: 84-85).

BTE doğal gaz boru hattı Azerbaycan ve Gürcistan toprakları üzerinde Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı(BTC) ile aynı koridoru kullanmaktadır ve 442 kilometresi Azerbaycan'da, 248 kilometresi Gürcistan'da, 280 kilometresi ise Türkiye sınırları içinde yaklaşık 980 km uzunluğundadır. Hattın inşası 16 Ekim 2004 tarihinde başlamış ve 2007 tarihinde boru hattından gaz akışına başlanmıştır (ETKB). Hattın yıllık kapasitesi 30 milyar metreküptür. 13 Mart 2007 tarihinde hattın ilk gaz akışı başlamış ve Erzurum'a ulaşan gaz ülke içindeki boru hatları ile ülkenin batısına ve buradan da Avrupa ülkelerine taşınması amaçlanmıştır. Türkiye 2007 yılı sonu itibariyle bu hattın 1,279 milyar metreküp, 2008

yılında ise 8 milyar metreküp doğal gaz alımı sağlanmıştır (Ener ve Ahmedov, 2007: 126). Türkiye bu hat sayesinde Rusya'dan daha ucuza doğal gaz almaya başlamıştır

Türkiye, Azerbaycan'dan aldığı doğal gazı kendisi Avrupa'ya ithal etmeyi planlarken 2008 yılında Azerbaycan ile anlaşmazlığa düşmüşlerdir. Bu anlaşmazlık neticesinde Şahdeniz yatağının ikinci aşamasının işletilmesi birkaç kez ertelenmiş ve Azerbaycan alternatif nakil yolları arayışına girmiştir. BTE hattının açılması ile Azeri gazını Avrupa'ya taşımaya hedefleyen küresel Nabucco projesi ortaya çıkmıştır. Azeri gazını Avrupa pazarını taşımaya hedefleyen Nabucco projesi AB ve ABD tarafından da desteklenmiş fakat proje hayata geçirilememiştir.

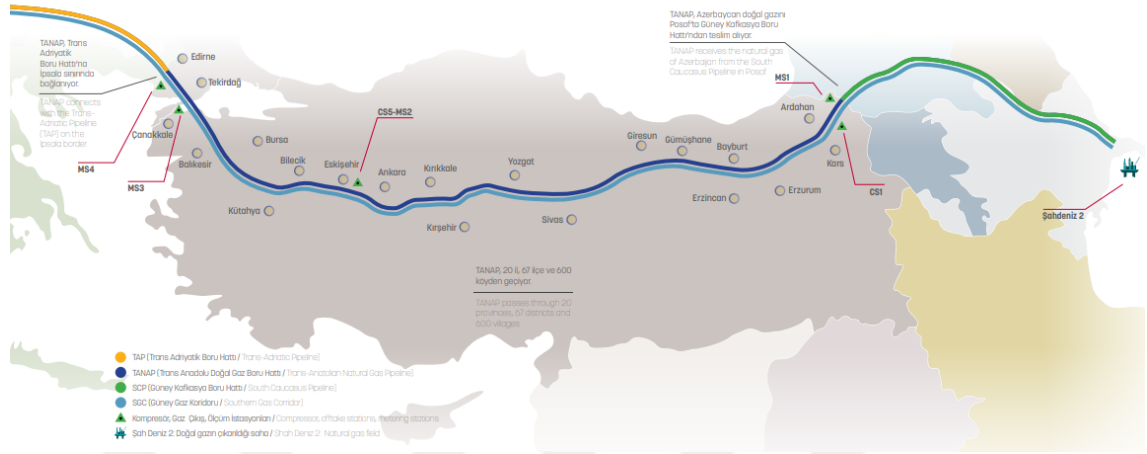
Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi(TANAP)

Türkiye ve Azerbaycan arasında 2011 yılında gerçekleştirilen Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi toplantısında TANAP kararlaştırılmış ve Nabucco Projesinin yerini almıştır. Azerbaycan'ın Hazar bölgesinden çıkartılacak olan doğal gazı Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşımaya amaçlayan TANAP inşasına ilişkin mutabakat zaptı 25 Ekim 2011 tarihinde imzalanmış ve bu mutabakata göre TANAP'ın beş yıl içinde tamamlanması öngörülmüştür. Hat üzerinden taşınacak olan yaklaşık 16 milyar metreküp doğal gazın 6 milyar metreküpü Türkiye tarafından kullanılırken geri kalan kısmı Avrupa ülkelerine ulaştırılacaktır (Çelikpala, 2012: 9). Toplam miktarın ilerleyen dönemlerde yılda 32 milyar metreküpe çıkarılması öngörülmüştür.

26 Haziran 2012 tarihinde Projesi'nin resmi imzaları dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan ile Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev şahitliğinde iki ülkenin enerji bakanlarınca imzalanmış bu anlaşma ile TANAP'ın hukuki alt yapısı oluşturulmuştur. Proje Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi SOCAR ve Türkiye'de BOTAŞ'ın öz kaynakları ile yürütülecek, Azerbaycan Şah Deniz Konsorsiyumu'nun çıkartacağı gazın Türkiye üzerinden Güneydoğu Avrupa'ya iletilmesi sağlanacaktır. Yaklaşık olarak 12 milyar dolara mal olacak olan projenin %30'u BOTAŞ'a, %58'i SOCAR'a ve %12'si ise BP'ye ait olacağı bildirilmiştir (ETKB).

Türkiye'nin Gürcistan sınırından başlayacak olan doğal gaz boru hattı, Bulgaristan ve Yunanistan üzerinden Avrupa'ya ulaştırılacaktır. Türkiye'de yirmi bir şehirden geçirilmesi planlanan doğal gaz hattının ülkeye giriş noktası sınırdaki Türkgözü Sınır Kapısı olacak; Ardahan, Kars, Erzurum, Erzincan, Bayburt, Gümüşhane, Giresun, Sivas, Yozgat,

Kırşehir, Kırıkkale, Ankara, Eskişehir, Bilecik, Kütahya, Bursa, Balıkesir, Çanakkale, Tekirdağ, Kırklareli üzerinden Edirne il sınırına taşınacaktır (İlter ve Kınık, 2017: 191). Kurulan hattın Türkiye sınırları içindeki uzunluğu yaklaşık olarak 1850 kilometredir.

Kaynak: TANAP

Harita 3.2. Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi(TANAP)

Hattın inşasına 17 Mart 2015’de Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın ev sahipliğinde cumhurbaşkanları, başbakanların ve bakanların katılımıyla Kars’ta temel atma töreni ile başlanmış ve 12 Haziran 2018’de ise Eskişehir Seyitgazi’de açılış töreni gerçekleştirilmiştir. Hattan Türkiye’ye ilk gaz akışı 2018 yılı Haziran ayı sonunda başlamıştır (ETKB). Yedi buçuk senelik bir inşa sürecinin ardından, 30 Kasım 2019 tarihinde hattın Avrupa bağlantısının açılış töreni gerçekleştirilmiş ve Azeri gazı Yunanistan sınırından geçerek TAP ile Avrupa’ya iletimi sağlanmıştır. Açılış töreni Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Azerbaycan devlet başkanı Aliyev tarafından gerçekleştirilmiştir.

TANAP Türkiye ile Azerbaycan’ın enerji alanında yürüttükleri en önemli ve başarılı örneklerinden biridir. TANAP Azerbaycan ve Türkiye için büyük önem taşımakla birlikte Avrupa devletleri için de oldukça önemlidir ve AB tarafından desteklenen bir projedir. Güney Gaz Koridoru faaliyete geçmesiyle, hem Türkiye hem de Azerbaycan’ın Avrupa ile ilişkilerinin güçlenmesi muhtemeldir. Azerbaycan, Türkiye’nin gazını yeniden ihraç etmesine ve bu teşvikten yararlanmasına izin verirken, Rusya ve İran vermemektedir. Proje, Azerbaycan açısından Azeri gazının Avrupa pazarına ulaştırılacak olması ile önemliyken, Türkiye açısından transit ülke gücünü kullanabileceği önemli bir ülke konum kazanmakta aynı zamanda enerji arz güvenliği sağlamaktadır. Ayrıca Türkiye’nin doğal gaz talep

artışının ve İran ve Rusya'dan aldığı doğal gaz fiyatlarının düşünülmesi ile projenin Türkiye için ne kadar önemli olduğu bir kez daha anlaşılacaktır.

Rus doğal gazına adeta bağımlı bulunan Avrupa için Azeri gazı bir alternatif oluşturmakta ve Rusya'nın doğal gaz pazarındaki tekeli kırılmaktadır. Bu sebeple Rusya'nın projeye olan tutumu olumsuz olmuştur. TANAP ile Azerbaycan'ın Şah Deniz 2 bölgesindeki gazın yanı sıra, gelecekte oluşturulabilecek muhtemel anlaşmalar ile Türkmen, Kazak ve hatta İran gazının Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşıyacak olan altyapının sağlanması hattın önemini arttırmaktadır (Çelikkpala, 2012: 9). Bu sayede Avrupa'nın Rus doğal gazına olan bağımlılığını ortadan kaldırarak alternatif hatlar ile rekabetin ortaya çıkacağı düşünülmektedir.

3.1.2. Türkiye'nin LNG Ticareti

Türkiye'nin enerji kaynak çeşitlendirmesinde başvurduğu bir diğer kaynak ise LNG'dir. Doğal gazın boru hatları ile iletiminin mümkün olmadığı durumlarda, doğal gaz -162 dereceye kadar soğutularak sıvılaştırılmasına LNG denmektedir ve özel tankerler ile taşınır (EPDK, 2018: 8). LNG, spot piyasası üzerinden alım satım gerçekleştirme kolaylığı uzun vadeli kontratlara gerek duyulmaması arz halinde kısa sürede tedarik edilebilmesi sebepleriyle doğal gaz ithalatçısı ülkeler için oldukça kolaylık sağlamaktadır. Mevsimsel farklılıklara sebep olan talep artışlarına cevap verme konusunda avantaj sağlayan LNG ülkelerin enerji çeşitlendirmelerine de önemli katkı sağlamaktadır (Karagöl ve diğerleri 2017: 248). Uluslararası Enerji Ajansı (International Energy Agency (IEA)) 2040 yılında küresel doğal gaz ticaretinin %90'ının LNG olarak sağlanacağını öngörmektedir (TMMOB, 2018: 206).

Boru hatlarının hakim olduğu doğal gaz piyasasında LNG'nin yükselişi, arz ve talepte yeni aktörlerin piyasaya girmesine neden olmaktadır. Ülkelerin LNG'ye yönelmesiyle birlikte bölgesel görünümlü doğal gaz piyasasının küreselleşme sürecini hızlandırmıştır. Öyle ki LNG'nin sağladığı esneklik en büyük boru hattı doğal gaz ithalatçısı ülke konumundaki Rusya'nın bile LNG yatırımlarına yönelmesine neden olmuştur. Doğal gaz piyasasındaki jeopolitik krizlerin hassasiyetini azaltacağı öngörülen LNG piyasası, Türkiye gibi doğal gaz ithalatçısı ülkelerin elini güçlendirecektir (Telli, 2017: 5-6).

2006 yılında, Rusya ve Ukrayna arasında yaşanmış olan doğal gaz krizi Batı Hattı'ndan gelen doğal gaz miktarını azalmasına neden olmuş aynı yıl İran'ın da teknik

sorunlar ve iç tüketim gerekçeleriyle Türkiye'ye iletilen gazı kesmesi Türkiye'nin doğal gaz arz güvenliğini su yüzüne çıkarmıştır. Türkiye doğal gaz arz güvenliğinde yaşadığı bu krizin ardından yeni doğal gaz politikaları geliştirmiş ve LNG alanında girişimlerde bulunmuştur. 2008 yılında LNG ithalatının özel şirketlerin de yapılabilmesi amacıyla kanun ile önu açılarak şirketlere lisanslar verilmiş, böylelikle kaynak çeşitliliği ve arz güvenliğinin sağlanması amaçlanmıştır (EPDK, 2018: 8).

Tedarikçi ülke sayısını arttırmayı hedefleyen Türkiye için Rusya, İran ve Azerbaycan gibi ülkelerin yanına yeni kaynak sağlayıcılar eklemek ve pazar çeşitliliğini geliştirmek adına LNG yatırımlarına ağırlık vermektedir. Son yıllarda Cezayir ve Nijerya'dan uzun vadeli LNG anlaşmalarına ek olarak özellikle Katar ve ABD'den de spot LNG ithalatları gerçekleştirilmeye başlanmıştır. (Karagöl ve diğerleri 2017: 254). Türkiye Körfez bölgesi ve özellikle de Katar ile enerji işbirliğini geliştirmeye çalışmaktadır. Rusya ile yaşanan krizin ardından, Ankara hükümeti Katar ile olan enerji ilişkilerini, enerjide kaynak çeşitlendirme strateji açısından arttırmıştır. Katar dünyadaki en büyük LNG ithalatçısı ülke konumundadır bu sebeple de Türkiye ile enerji alanındaki işbirliğini geliştirmek istemektedir. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 2 Aralık 2015 tarihinde Katar'a yapmış olduğu ziyarette, Türkiye'nin enerji kaynak çeşitliliğini sağlamak amacıyla ikili bir anlaşma imzalamıştır. Bu tarihten önce Türkiye Katar'dan spot piyasadan LNG ithalatı yapmaktayken, uzun vadeli bir anlaşma ile uzun vadeli bir ortaklığa ve Türkiye'nin enerji güvenliğine geçiş sağlanacaktır (Yılmaz ve Sever-Mehmetoğlu, 2016: 120).

Türkiye'nin LNG ithalatı 2018 yılında %6,1 artarak 11,5 milyar metreküpe ulaşmıştır ve Tablo 3.1.'de görüleceği üzere LNG ithalatı toplam doğal gaz ithalatının %23,4'ünü oluşturmuştur. LNG ithalatının %40'lık kısmı spot LNG ithalatı iken, geri kalan kısmı ise BOTAŞ'ın Cezayir ve Nijerya'dan uzun dönemli sözleşmeli ithalatı oluşturmaktadır (BP). Spot LNG ithalatının büyük bir kısmı BOTAŞ tarafından yapılmış bunun yanında EGEGAZ da cüzi miktarda spot ithalatı gerçekleştirmiştir. Ülkemizde 42 şirketin LNG İthalat Lisansına sahip olmasına karşın özel sektör LNG ticaretinin BOTAŞ'ın satış fiyatına karşı rekabetçi bir fiyat oluşturulamadığı gerekçesiyle yeterince gelişmediği belirtilmektedir (TMMOB, 2018: 186).

İthal edilen LNG'nin depolanması, gazlaştırılması ve iletilmesi için ülkemizde dört adet LNG terminali mevcuttur. Bunlardan ilki 1994 yılında işletilmeye başlanan BOTAŞ'ın mülkiyet ve işletmesindeki Marmara Ereğlisi LNG Terminali, ikincisi 2001 yılında Ege Gaz

AŞ. Tarafında Aliğa'da kurulan Egegaz A.Ş. LNG Terminali, üçüncüsü 2016 yılında faaliyete başlayan Etki Liman İşletmeleri Doğal Gaz İthalat ve Ticaret A.Ş.'ye ait olan ve Türkiye'nin ilk Yüzen LNG Terminali(FSRU), sonuncusu ise 2017 yılında lisans alan Hatay Dörtüol LNG(FSRU) terminalidir (EPDK, 2018: 8-9).

BOTAŞ Marmara Ereğlisi LNG Terminali 1994 yılında faaliyete girmiş ve günümüzde hala kullanılmaktadır. Terminalde 85 bin metreküplük LNG depolama kapasitesine sahip üç adet depolama tankı bulunmaktadır. Terminal yıllık 8,2 milyar metreküp gazlaştırma kapasitesine sahiptir. BOTAŞ bu tesise Cezayir(Sonatrach) ve Nijerya(Shell) firmaları ile uzun dönemli alım sözleşmeleri çerçevesinde gaz temini gerçekleştirmektedir (TMMOB, 2018: 189). Bunun dışında EGEGAZ Aliğa LNG Terminali 2003 yılında inşa edilmiş ve 2008 yılında işlemeye başlamıştır. BOTAŞ'ın spot LNG alımlarında kullanılmakla birlikte uzun dönem alım kontratı bulunmaktadır (TMMOB, 2018: 190).

2016 yılında, Türkiye de dünyadaki gelişmelere ayak uydurarak Aliğa'da bir FSRU Etki Limanı lisansı altında işletmeye başlamıştır. Yüzer Depolama ve Yeniden Gazlaştırma Ünitesi (FSRU) en basit şekilde klasik bir LNG kargo gemisine gazlaştırma teçhizatlarının eklendiği gemilerdir (TMMOB, 2018: 189). Başlangıçta geleneksel LNG terminali projesi iken Rusya ile 2015 yılında yaşanan kriz sonrasında Enerji Bakanlığının enerji arz güvenliği için alternatif politikalar geliştirmesi ile proje FSRU tercihinde dönmüştür. Söz konusu FSRU gemisi 143 bin metreküp LNG depolama kapasitesine ve yıllık 5 milyar metreküp gazlaştırma kapasitesine sahiptir (TMMOB, 2018: 190). Bunun dışında BOTAŞ'ın Dörtüol'da 2018 yılında açılışı yapılan bir FSRU ve Saros'da yapılması planlanan bir FSRU projeleri de mevcuttur.

Türkiye'nin uzun dönemli anlaşma ile LNG ithalatı gerçekleştirdiği iki ülke Cezayir ve Nijerya'dır. Cezayir'in enerji kaynakları ihracatında LNG'nin payı oldukça yüksektir. Türkiye dahil 13 farklı ülkeye LNG ithalatı yapan Cezayir bu sayede ilerleme kaydetmektedir (Karagöl ve Kaya, 2016: 37). Nijerya 5 trilyon metreküp doğal gaz rezervleri ile dünyada onuncu sırada bulunmaktadır. Fakat teknoloji ve altyapı eksikliklerinden dolayı ülkede üretim oldukça sınırlıdır (Karagöl ve Kaya, 2016: 28). Türkiye, ihtiyaç duyduğu doğal gaz kaynaklarını çeşitlendirmek ve arz güvenliğini sağlayabilmek için, 1988 yılında imzalanan anlaşma çerçevesinde 1994 yılından itibaren Cezayir'den, 1995 yılında Nijerya ile imzalanan anlaşma sonucunda 1999 yılında

Nijerya'dan LNG ithalatına başlamıştır (EPDK, 2018: 8). Cezayir ile yıllık 4,4 milyar metreküp, Nijerya ile 1,3 milyar metreküplük uzun dönem LNG anlaşmaları mevcuttur (BOTAŞ, 2016: 23).

Tablo 3.2. 2013-2017 Yılları Arası Uzun Dönemli LNG İthalatı ve Değişim Oranı(Milyar Metreküp)

	2013	2014	2015	2016	2017	Değişim(%) 2016-2017
Cezayir	3.684,16	4.178,53	3.915,87	4.284,31	4.617,10	7,77
Nijerya	1.273,58	1.413,62	1.240,32	1.219,65	1.343,98	10,19
Toplam	4.957,73	5.592,15	5.156,19	5.503,08	5.961,08	8,31

Kaynak: EPDK, “2017 Yılı Doğal Gaz Piyasası Sektör Raporu”, Ankara.2018

Spot LNG, özellikle tüketimin arttığı kış aylarında dönemsel ya da yıllık doğal gaz arz açığının meydana gelmesi ve ithalat yapılan arz kaynaklarında herhangi bir sebeple gaz iletiminin kesintiye giderek aksaması durumlarında mevcut anlaşmalara ek olarak BOTAŞ tarafından uluslararası piyasalarda faaliyet gösteren şirketlerden doğal gaz alımı yapılmasıdır. Spot LNG ithalatı 2017 yılında toplam doğal gaz ithalatının %8,7'sini oluştururken, 2018 yılında bu oran %17,6'ya yükselmiştir. Türkiye özellikle Katar'dan önemli miktarda spot LNG ithalatı yapmıştır. Spot LNG ithalatı yapılan ülkeler arasında Katar birinci sırada yer alırken onu ABD ve Trinidad ve Tobago takip etmiştir.

Tablo 3.3. 2018 Yılı Spot LNG İthalatı (Milyar Metreküp)

Ülke Adı	Miktar
Katar	3,1
ABD	0,4
Trinidad ve Tobago	0,4
Norveç	0,1
Diğer	0,6
Genel Toplam	4,6

Kaynak: BP

Küresel piyasalarda, doğal gaz iletim alanındaki yeni gelişmeler ve doğal gaz sıvılaştırma maliyetlerindeki düşüşler, LNG piyasasındaki gelişmeler Türkiye için hem olumlu hem de olumsuz sonuçlara neden olabilir. Türkiye için özellikle Rus doğal gazına ihtiyacına karşı yeni alternatiflerin oluşmasını sağlayabilirken ve rekabet gücünü arttırmakla birlikte Türkiye'nin enerjide transit ülke olma planlarını ise riske atabilecek sonuçlara neden olabilecektir (Özev, 2017: 49). Bu bağlamda Türkiye'nin doğal gaz alanındaki gelişmeleri dikkatle takip etmesi ve zamanında gereken adımları atması gerekmektedir.

3.2. Rusya'nın Alternatif Doğal Gaz Projeleri

Rus dış politikası 2000'lerden itibaren artık ülkenin ekonomik çıkarlarının ön planda tutulduğu bir seyir izlemeye başlamıştır. Bu bağlamda Rusya ekonomisinden bahsetmek ile Rus enerji kaynaklarından bahsetmek hemen hemen aynıdır demek çok da yanlış olmayacaktır. Çünkü özellikle fosil enerji kaynakları bakımından oldukça zengin olan Rusya Federasyonu'nun ekonomisi bu doğal kaynaklar üzerine kurulu bir şekilde işlemektedir. Ekonominin enerji kaynaklarına endeksli olması, devletin enerji merkezli bir dış politika yürütmesini de beraberinde getirmiştir.

Doğal gaz başta olmak üzere enerji sektörü, Rus ekonomisinde önemli bir rol oynamaktadır. Enerji ihracatı, Rusya'nın 1990'larda meydana gelen ekonomik çöküşünün ardından itici güçlerinden biri olmuş ve Rusya'nın sahip olduğu enerji kaynakları ülkenin, dünya ekonomisi ile bağlantılı hala gelmesini sağlamıştır. 2000'lerde küresel talep Çin'in enerji tüketimi ile hızlı bir yükseliş gerçekleştirmiş bu yükseliş gaz fiyatlarında da büyük bir artışı beraberinde getirmiştir. Rusya'nın 2000'den 2005'e kadar enerji ihracatı daha önce hiç ulaşmadığı bir seviyede yükselmiş ve %56 oranında bir artış meydana gelmiştir (Mitrova ve Yermakov, 2019: 20). Bu sayede Rusya Federasyonu 2000-2008 yılları arasında yıllık %5'den fazla reel ekonomik büyüme kaydetmiştir. 2010 yılından sonra küresel enerji fiyatlarındaki artış sonucunda 2010-2012 yılları arasında ülke ekonomisinde yıllık %4'lük bir reel büyümeye meydana gelmiştir (Paltsev, 2014: 262). Bu durum ülke ekonomisine önemli katkı sağlayarak, ülkenin uluslararası arenada pozisyonunun güçlenmesine ve Rusya'nın "Enerji Süper gücü" haline gelmesini sağlamıştır. Buna karşın, fosil kaynaklara olan talebin azalması ve enerji fiyatlarında meydana gelen düşüşün neden olduğu 2008-2009 dönemindeki küresel ekonomik kriz sırasında ülkenin enerji ihracatından elde ettiği gelirlere olan aşırı bağımlılığı, Rusya'nın krizden fazla etkilenmesine neden olmuştur.

Rusya'nın ulusal doğal gaz şirketi olan Gazprom ülkenin en büyük şirketi, aynı zamanda da dünyanın en fazla doğal gaz üretim yapan şirketi konumundadır. SSCB döneminde Doğal Gaz Bakanlığı olarak çalışmakta olan Gazprom, SSCB'nin dağılmasının ardından özelleşerek doğal gaz alanındaki çalışmalarına devam etmiştir. SSCB'nin dağılmasından sonra, Rus doğal gaz rezervleri ve çoğu devlete ait olan boru hatları Gazprom şirketinin varlığı haline gelmiş ve şirkete Rus gaz ihracatı için bir monopol statü verilmiştir. Gazprom dışındaki üreticilerin üretim payları zaman içinde artmış olsa da, Gazprom 2014 yılında Rus gazının %75'ini tek başına üretmiştir (Paltsev, 2014: 264). Rus

ekonomisinin enerji kaynaklarına olan bağımlılığı nedeniyle Gazprom Rusya için önemli bir konumda bulunmakta ve her ne kadar özelleşmiş olsa da bu kurum hala gaz bakanlığı gibi işleyişine devam etmektedir. Bu sebeple Gazprom için “Devlet içinde devlet” benzetmesi yapılmakta; Gazprom’un enerji kaynaklarını yönetimi konusunda, ülkede Gazprom’un yararına olan durum Rusya’nın yararınadır şeklinde bir algı mevcuttur(Sağlam: 2014, 215)

Rusya Federasyonu’nun kalan kanıtlanmış doğal gaz rezervi yaklaşık 38,9 trilyon metreküptür ve dünya doğal gaz rezervlerinin yaklaşık %20’sine tek başına sahiptir (BP). Bu oran ile dünyanın en fazla doğal gaz rezervine sahip ülkesi konumunda bulunmaktadır ve dünya rezervlerinin gaz üretimi şu anki seviyede devam ettiği takdirde, Rusya’nın kanıtlanmış doğal gaz rezervleri 50 yıldan daha fazla süre devam edecektir. Ayrıca Rusya 669,5 milyar metreküp doğal gaz üretimi ile küresel gaz üretiminin %17,3’ünü oluşturarak dünyada ikinci sırada yer almaktadır. 2018 yılında doğal gaz ihracatını %5,6 oranında arttıran Rusya, toplam LNG ihracatını ise önceki yıla göre %61,5 oranında arttırarak LNG alanında hızlı bir ilerleme göstermiştir (BP). Rusya’nın sahip olduğu doğal gaz miktarı uzun bir süre daha hem yurtiçi hem de yurtdışı pazarı için yeterli miktardadır. Fakat bu devamlılığın sağlanması açısından altyapı genişlemesi, üretim maliyetleri, küresel piyasa koşulları ve fiyatlandırma politikaları etkili olacaktır.

Rusya Federasyonu dünya nüfusunun %2’sini oluştururken; Amerika’dan sonra dünyanın en büyük ikinci doğal gaz üreticisi konumunda bulunmaktadır. Bununla birlikte Çin, ABD, Hindistan’dan sonra dördüncü en büyük enerji tüketicisi iken, dünya doğal gaz üretiminde ise ikinci sırada yer almaktadır. Rusya’nın 2017’de federal bütçe gelirlerinin %39’u enerji kaynaklarından sağlanmıştır. Bununla birlikte toplam ihracat gelirlerinin %65’i ve Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH)’ sının %25’i enerji kaynaklarından karşılanmaktadır (Mitrova, 2019: 2-3).

Rusya’nın 2035 Enerji Stratejisi Raporu, Rus Enerji Bakanlığı tarafından geliştirilmiş ve en son 2015 yılında güncellenmiştir. Bu rapor 2009 yılında hükümet tarafından yapılmış olan 2030 Enerji Stratejisi Raporunun geliştirilmiş şeklidir. Bu rapora göre Rus hükümeti için enerji ihracatının yükselmesi öncelikli politika hedefi olarak görülmektedir. Rusya’nın 2035 enerji stratejisinin anahtar amaçları; Rusya’nın küresel enerji pazarındaki pozisyonunun devamlılığının sağlanması ve Asya pazarına yapılan enerji ihracatının çeşitlendirilmesidir (Mitrova ve Yermakov, 2019: 13). Belgedeki en önemli

öncelikler arasında doğal gazın fosil kaynaklar arasındaki payının 2018’de %41 oranından 2035’te %46-47’ye ulaşması hedeflenmektedir (Mitrova ve Yermakov, 2019: 16).

Tablo 3.4. Rusya Federasyonu 2011-2018 Yılları Arası Doğal Gaz İhracatı(Milyar Metreküp)

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2018 Artış Oranı	Dünya Doğal Gaz İhracatındaki Oranı
Boru Hattı ihracatı	210.6	201.5	210.7	189.6	194.2	202.0	219.7	223.0	1,5%	%23,6
LNG ihracatı	14.3	14.3	14.5	13.6	14.6	14.6	15.4	24.9	61,5%	%2,6
Toplam İhracat	224.9	215.8	225.2	203.2	208.8	216.7	235.2	247.9	5,4%	%26,3

Kaynak: BP

Rusya için doğal gaz sadece zenginlik anlamına gelmemekte aynı zamanda gücü de temsil etmektedir. Bu yüzden Kremlin ve tatbikî Gazprom yeri geldiğinde doğal gazı Rusya’nın komşularını kontrol altına alabilmek için bir siyasi araç olarak kullanmaktan çekinmemektedir. Böylelikle enerji kaynakları Rusya için yeni altın madeni haline gelmiş ve ekonomik zenginleşme ve kalkınmayı sağlayacak olan unsur olarak görülmüştür. Ayrıca bu kaynakların siyasi görkem sağlayarak Rusya’nın birçok eski SSCB ülkesi üzerindeki kaybetmiş olduğu etkisini, ekonomik entegrasyon ile yeniden kurma planına hizmet edecektir (Arıboğan ve Bilgin, 2009: 125). Rusya yakın ilişkiler içinde olduğu eski SSCB ve Doğu Avrupa’daki stratejik ortaklarına gaz fiyatlarında indirim yaparak, daha bağımlı ve kötü ilişkileri olduğu ülkelerde ise fiyat yükseltmeleri ve gaz kesintileri yaparak gaz ihracatını bir dış politika aracı olarak kullanmaktadır (Vihma ve Turksen, 2015: 39).

Rusya’nın doğal gazı bir dış politika aracı olarak kullanması sonucunda, Rus gazının en büyük ithalatçısı durumunda olan Avrupa; Afrika, Orta Doğu ve Amerika’dan LNG ithalatına geçerek Rusya’ya olan doğal gaz bağımlılığını azaltmaya çalışmaktadır. ABD’de *şeyl gazı* (kaya gazı)’nın gelişimi, Kuzey Amerika ve Avrupa ile Asya doğal gaz piyasaları arasında fiyat farklılığına neden olmuştur (Paltsev, 2014: 263). LNG piyasalarındaki yükselme başlarda Rusya’nın tekel boru hattı ithalatçısı konumunu nasıl etkileyeceği hakkında endişelere neden olmuş; fakat Rusya gelişimi bir şekilde takip etmiş, LNG piyasasına da giriş yaparak LNG gemisi edinmiş ve bu alanda çalışmalara başlamıştır. 2018 yılında Rusya en büyük doğal gaz boru hattı ihracatçısı olmakla birlikte yalnız bir adet LNG terminaline sahiptir. Rusya’nın uzak doğusunda bulunan Sakhalin bölgesinde, 2018’de Yamal LNG terminali tam zamanında ve planlanan bütçe ile tamamlanmış ve Rusya’nın LNG ihracat kapasitesini yükseltmiştir. Rusya şuan LNG yarışında dördüncü sıradadır fakat

2017 yılında başladığı göz önüne alınacak olursa bu oldukça başarılı bir sonuçtur. Bunun dışında Rusya şuan Arktik bölgesinde LNG üretimini destekler yönde politikalar sürdürmekte bu bölgede LNG girişimleri yürüten şirketlere vergi indirimi ve benzeri düzenlemeler politikalar uygulanmaktadır (Mitrova ve Yermakov, 2019: 35; Mitrova, 2019: 9).

Gazprom ulusal boru hattı işletmeciliğinde lider konumda bulunurken, Novatek ise küresel LNG piyasasında Katar, Avusturalya ve Amerika'dan sonra önemli bir aktör konumuna gelmiştir (Mitrova ve Yermakov, 2019: 11). 2035 enerji hedefleri doğrultusunda Rusya 2018'de 121,6 milyar metreküp olan boru hattı doğal gaz üretiminin, 2035 yılında en az 907 milyar metreküp en fazla ise 983 milyar metreküpe ulaşmasını hedeflemektedir. Bu büyüme öncelikle ihracat olarak sağlanacaktır. 2018'de 220,6 milyar metreküp olarak gerçekleştirilen ihracatın 2035 yılında en az 284 en fazla 320 milyar metreküp olması hedeflenmektedir. Bu sırada 2018 yılında LGN ihracatı 26,9 milyar metreküp olarak gerçekleşirken bu oranın 2035 yılında çok büyük bir artış ile en düşük 120 en fazla ise 127 milyar metreküpe ulaşması hedeflenmektedir (Mitrova ve Yermakov, 2019: 31).

3.2.1. Rusya Federasyonu Avrupa İlişkileri

Avrupa pazarı, Rus gazının en fazla doğal gaz satışı yaptığı pazarların başında gelmektedir. AB 2018 yılında Rusya'dan 193,8 milyar metreküp doğal gazı, boru yolları ile ithal etmiştir. Bu miktar Avrupa'nın toplam doğal gaz ithalatının yaklaşık %60'ını oluşturmaktadır. Almanya, Rus gazının en büyük alıcısı konumundadır ve 2018 yılında Rusya'dan 58,5 milyar metreküp doğal gaz alarak rekor kırmıştır (Gazprom). Ticaret rakamlarına bakılarak Avrupa'da ilerleyen dönemlerde doğal gaz piyasasının artması ve 2030 yılında Rusya'dan gaz ithalatının %84'e ulaşması beklenmektedir. (Kısacık ve Erenel: 2019, 53-54).

Rusya ve Avrupa arasındaki doğal gaz ilişkileri ilk olarak 1970'lerin yumuşama (détente) döneminde başlamıştır. Avrupa 1973 yılında meydana gelen Petrol Krizi sonrasında OPEC üyesi ülkeler dışında alternatif enerji kaynakları arayışına girişmişler ve coğrafi olarak da kendileri yakın konumdaki SSCB'nin zengin enerji kaynakları o dönemde oldukça uygun bir seçenek olarak görülmüştür. 1979 yılında Sibiry'a'dan Batı Avrupa'ya uzanan bir doğal gaz boru hattı projesi gündeme gelmiş ve daha sonra Batı Avrupa Boru Hattı olarak adlandırılacak olan bu hat Avusturya'nın OVM, Batı Almanya'nın Ruhrgas,

İtalya'nın ENİ şirketlerinin de projeye teknik ve teçhizat yardımlarında bulunması ile tamamlanmıştır. İnşa edilen bu hattın Avrupa'ya ilk gaz akışı 1983 yılında başlamıştır. Rusya'dan Avrupa'ya ilk gaz akışı Ukrayna üzerinden Batı Avrupa Boru Hattı ile tek hat üzerinden 1994'e kadar devam etmiştir. Fakat SSCB'nin dağılmasının ardından Rusya Federasyonu'nun Ukrayna ile 1994 yılında yaşadığı anlaşmazlıklar sonrasında Avrupa'ya gaz akışının sekteye uğramaması için AB teşvikleri ile Beyaz Rusya üzerinden Yamal-Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı inşası başlamış ve bu hat 1997 yılında faaliyete geçmiştir. 2006 yılında Rusya ve Ukrayna arasında tekrar bir doğal gaz krizi yaşanmıştır ve buna benzer başka bir kriz 2009 yılında tekrar meydana gelmiştir. Rusya'nın eski Sovyet ülkeleri ile yaşamış olduğu krizler bir sonraki bölüm olan "Rusya Federasyonu ve Yakın Çevre Ülkeleri Doğal Gaz İlişkileri" bölümünde detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Daha sonra Rusya Federasyonu'nun Beyaz Rusya ile gerilim yaşaması Avrupa'nın Gazprom'a olan güveni azaltmış, gaz ithalatının %60'ını Rusya'dan sağlayan Avrupa için doğal gaz arz güvenliğini yeniden düşünmesine ve yeni stratejilere yönelmesine neden olmuştur (Sağlam: 2014: 226-232).

Rusya ve AB'nin derin bir simetrik bağımlılık içinde bulunduğu gaz ilişkileri oldukça sorunludur. Bunun temel sebeplerinden biri iki taraf arasındaki gelişen kurumsal değişikliklerin çok yönlü ve asimetrik yapısıdır. Rusya'da başlangıçta yerli doğal gaz sektörü devlet kapitalizmi normları doğrultusunda düzenlenirken, AB ise üye devletlerinin enerji politikalarının uyumsallaştırılması ve AB ortak enerji pazarının serbestleştirilmesi konusunda düzenli olarak ilerlemektedir. Bu durumda farklı kurumlar ve enerji politikaları yürüten tarafların ilişkilerinde kendilerini daha rahatsız hissettikleri bir durum meydana getirmektedir. Buna rağmen ikili işbirliği için uygun kurumlar kurma çabaları devam etmekte, Rusya ve AB arasında Modernleşme Ortaklığı, AB-Rusya Enerji İşbirliği 2050 Yol Haritası gibi yeni girişim adımları atılmaktadır (Shadrina, 2014: 56)

Rusya'nın gaz üretimi temel olarak talep doğrultusunda gerçekleşmektedir. Bu sebeple 2012-2014 yılları arasındaki Avrupa talep düşüşünden oldukça etkilenmiştir. Rusya'ya karşı uygulanan uluslararası yaptırımlar Rusya'nın iç politikalarını ekonomi ve market davranışlarını etkilemekte ve politika oluşumuna katkı sağlamaktadır (Mitrova ve Yermakov, 2019: 9). Ukrayna'da meydana gelen kriz, büyük güç politikalarının ön sıralarında yer alan doğal gaz diplomasisini de etkilemiştir. Taraflar arasındaki ardışık

tehditler ve 2013'den 2015'e kadar Rus gaz arzındaki bozulmalar, Moskova'nın Avrupa'yı ikna etmek için Kiev'i bir koz olarak özümsemiğini göstermektedir (Stulbegr, 2017: 71).

Rusya ve Avrupa arasında; Rusya Federasyonu döneminde yapılmış olan Yamal-Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı ve Kuzey Akım Doğal Gaz Boru Hattı olmak üzere iki adet doğal gaz boru hattı mevcuttur. Bunları dışında Türkiye ve Rusya arasındaki doğal gaz ilişkilerini ele aldığımız ikinci bölümde anlatılmış olan Türk Akım ve Mavi Akım projeleri Türkiye'ye doğal gaz arzı sağlarken aynı zamanda Avrupa'ya da arz sağlamayı planlayan projeler olmuştur.

3.2.1.1. Yamal-Avrupa doğal gaz boru hattı

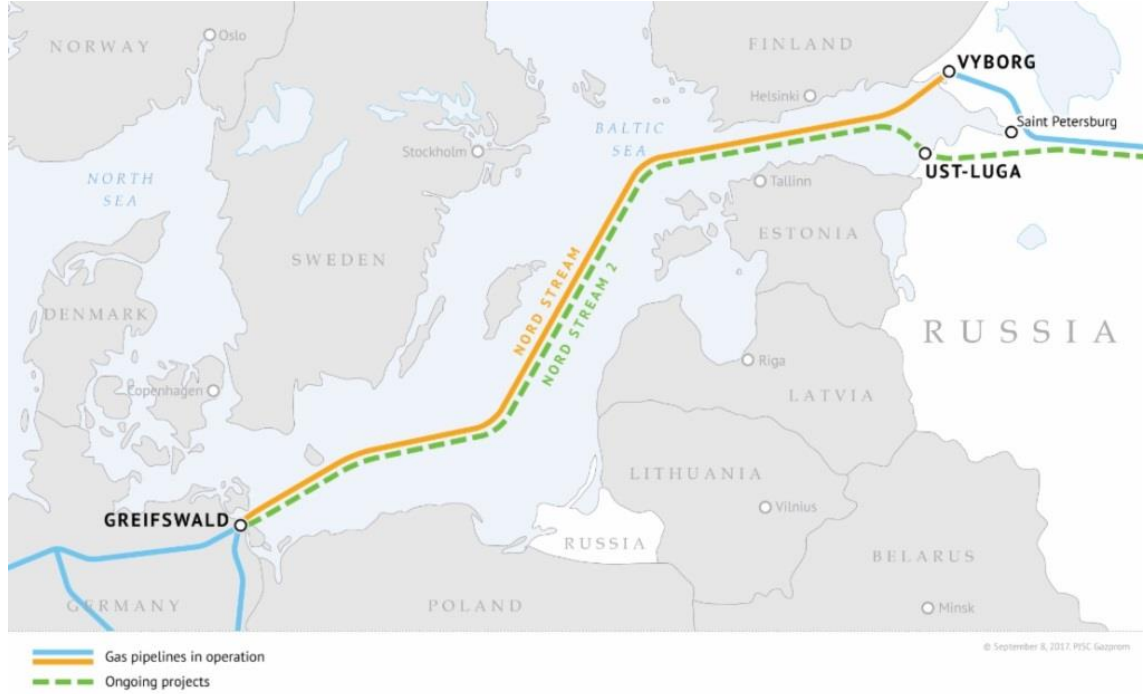
Kaynak: Gazprom

Harita 3.5. Yamal-Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı

Uluslararası Yamal-Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı dört farklı ülkede faaliyet göstermektedir. Boru hattı Rusya'dan çıkarak Beyaz Rusya'ya, oradan da Polonya'ya geçmekte ve son olarak Almanya'ya ulaşmaktadır. AB Yamal-Avrupa projesini Trans-Europe Network (Avrupa Ağı)(TEN)'ün parçası ve öncelikli proje olarak nitelendirmiştir. Boru hattının uzunluğu 2 bin kilometreden fazladır ve yıllık yaklaşık olarak 33 milyar metreküp gaz taşıma kapasitesine sahiptir. Hattın 402 km'lik bölümü Rusya'da, 575 km'si Beyaz Rusya topraklarında bulunmaktadır ve bu iki ülkedeki Boru Hattı'nın sahibi Gazprom'dur. 683 km'lik Polonya'daki bölümünün sahibi Europol Gaz'a Aitken, hat

Almanya'ya Frankfurt yakınlarından giriş yapar ve sahibi Wingas'dır. Hattın inşası 1994 yılında başlamış ve 2006 yılında hat tam kapasiteye ulaşmıştır (Gazprom).

3.2.1.2. Kuzey Akım doğal gaz boru hattı

Kaynak: Gazprom

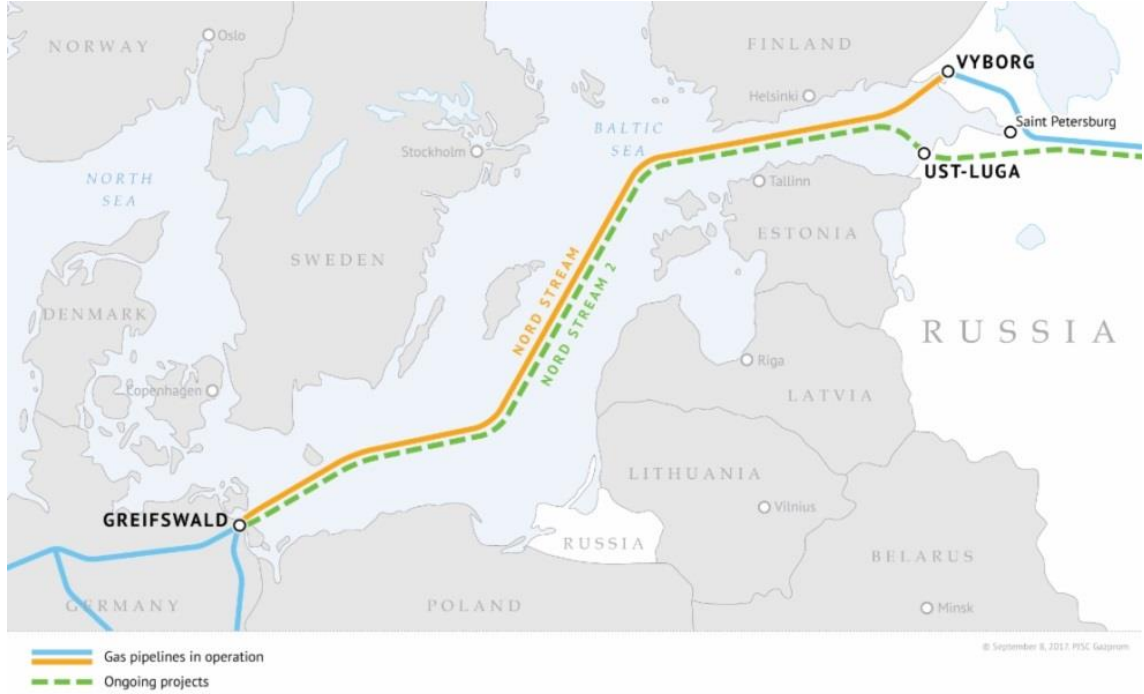
Harita 3.6. Kuzey Akım Doğal Gaz Boru Hattı

Rusya'nın, AB ile yaşamış olduğu doğal gaz krizlerine rağmen Rusya ve Avrupa arasında yeni bir boru hattı inşası gündeme gelmiştir. Bunun asıl nedeninin Rusya'nın Avrupa ile yaşadığı sorunların nedenini transit ülkeler olarak görmesi ve bunun sonucunda Avrupa'ya direk bir hat oluşturulmasının sorunları çözeceği yönünde algı olduğu söylenebilir.

Rusya, Avrupa pazarındaki payını arttırmaya çalışarak transit sorunlardan kaynaklanan olumsuzlukları en aza indirmeyi hedeflemektedir. Rusya'nın transit ülkeler ile yaşadığı krizler sonrasında Avrupa ile transit ülke olmaksızın bağlantı kurduğu bir proje geliştirmesi sonucunda bu proje ortaya çıkmıştır. Kuzey Akım Boru Hattı, Rusya'dan çıkıp; Baltık Denizi'ni geçerek Avrupa topraklarına ulaşmaktadır ve böylece transit ülkeleri devre dışı bırakmaktadır. Aralık 2000 tarihinde Avrupa Komisyonu projeyi öncelikli proje ilan etmiştir. "Trans-Europe Network for Energy" (Trans-Avrupa Enerji Ağı) (TEN-E) Kılavuzunda da bu öncelik belirtmiştir. Nisan 2010'da Baltık Denizi'nde hattın inşası başlamış ve projenin ilk etabı 2011'de, ikinci etabı ise Ekim 2012'de hizmete girmiştir.

Böylelikle Rusya Vyborg'dan çıkan doğal gaz doğrudan Almanya'nın Greifswald şehrine ulaşmaktadır (Gazprom).

3.2.1.3. Kuzey Akım 2 doğal gaz boru hattı projesi

Kaynak: Gazprom

Harita 3.7. Kuzey Akım 2 Doğal Gaz Boru Hattı Projesi

Kuzey Akım Doğal Gaz Boru Hattı'nın başarısından sonra ikinci projenin yapımına karar verilmiştir. Yapılması planlanan proje Leningrad bölgesindeki Ust-Luga'dan Almanya Greifswald'a 1200 kilometrelik bir hat ile doğrudan ulaşım sağlanacaktır. Yılda 55 milyar metreküp gaz akışı sağlanması hedeflenen projede böylelikle Kuzey Akım Hattı ile yılda Rusya'dan Avrupa'ya 110 milyar metreküp doğal gaz akışı sağlanacaktır. Projenin fizibilite çalışmaları Ekim 2012'de başlamış ve Nisan 2017'de Kuzey Akım 2 Boru Hattı Projesi Finansal Anlaşması ENGIE, OMV, Royal Dutch Shell, Uniper ve Wintershall gibi beş büyük Avrupa enerji şirketleri ile imzalanmıştır. Bu beş şirketler aynı zamanda proje maliyetinin %50'nini karşılamayı da taahhüt etmişlerdir. Ekim 2018 tarihinde Baltık Denizi'nde boru döşeme operasyonları başlamıştır ve hattın 2020'de faaliyete girmesi hedeflenmektedir (Gazprom). Kuzey Akımı II Projesi, Ukrayna'yı devre dışı bırakarak Gazprom'un Alman ve Çek pazarına ulaşmasıyla Rusya'nın rekabet avantajını güçlendirecek ve ABD'nin Avrupa'ya gaz dağıtımını karşı bir tehdit oluşturacaktır. (Stulbegr, 2017: 72).

3.2.2. Rusya Federasyonu ve Yakın Çevre Ülkeleri Doğal Gaz İlişkileri

SSCB'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan yeni devletlerin hepsi doğal gaz konusunda Rusya Federasyonu'na bağımlı durumda kalmışlardır. Bu bağımlılık sadece Rusya'dan gaz alımı olarak değerlendirilmemelidir. Çünkü yeni kurulmuş olan Eski Sovyet Cumhuriyetler Birliği (ESCB) ülkeleri Rusya ile gerek gaz ithalatı gerekse gaz ihracatı gerçekleştirmektedirler.

SSCB'nin dağılmasından sonra ESCB ülkelerinin içinde buldukları ekonomik ve politik konjonktür göz önünde bulundurularak 2006 yılına kadar yapılandırılmış fiyatlar üzerinden Rusya'dan gaz arzı sağlanmıştır. Fakat 2000'lerden sonra dünyada gaz piyasasına artan talep doğrultusunda Gazprom gaz fiyatlarında düzenlemelere gitmiştir. Bu düzenlemelerin ardından Rusya ile fiyat düzenlemelerine karşı çıkan ESCB üyeleri arasında sorunlar yaşanmıştır ve süreç 2006 Rusya Gaz Krizi olarak anılmaktadır (Sağlam: 2014, 239-240). Rusya Federasyonu'nun ilişki içinde bulunduğu ülkeleri Kafkasya ve Orta Asya, Baltık ve Doğu Avrupa ülkeleri olarak üç farklı başlık altında değerlendirerek, ikili doğal gaz ilişkilerindeki çatışma ve işbirliği alanları açıklamaya çalışmak uygun olacaktır.

3.2.2.1. Rusya Federasyonu Kafkasya ve Orta Asya ülkeleri doğal gaz ilişkileri: Kazakistan, Özbekistan ve Azerbaycan, Kırgızistan

SSCB'nin dağılmasının ardından Rusya Federasyonu yeni kurulmuş olan Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Azerbaycan ile ekonomik, siyasi ve güvenlik alanlarında yakın ilişkiler içinde olduğu söylenebilir. Bu ülkeler bölgesel istikrarı sağlamak amacıyla terörle mücadele, ekonomik kalkınma ve işbirliği gibi çok boyutlu alanlarda ilişkiler yürütmektedirler.

Gazprom dünya gaz rezervlerinin büyük çoğunluğunu elinde bulundurmasına rağmen iç tüketim ve AB ile BDT'ye yapmış olduğu uzun süreli ihracat, üretiminin ve tüketiminin çok yakın olmasına neden olmaktadır. Fakat Rusya'nın son dönemlerde yeni Pazar arayışları içinde olduğu gerçeği onu yeni kaynak arayışına yöneltmiştir. Bu kapsamda Rusya Yamal Yarımadası'nda kaynak arama çalışmalarına girmiş ve arz güvenliğini sağlamak için 2011 yılından itibaren bazı Orta Asya ülkelerinden gaz alımına yönelik görüşmelere başlamıştır.

Kazakistan Rusya'nın işbirliği içinde bulunduğu Orta Asya ESCB devletlerinden ilkidir. Sahip olduğu 1 trilyon metreküplük gaz rezervi ile Orta Asya'nın zengin rezervlere sahip ülkelerinden biri konumundadır (BP). Bu özelliğinden dolayı Rusya ile doğal gaz alanında ilişkileri olması kaçınılmazdır. Gazprom boru hatları Orta Asya'yı Rusya'ya bağlamaktadır. Bunun en önemli örneklerinden biri olan 2002 yılında inşa edilen Transneft Hattı sayesinde Kazak gazı Rus boru hatları ile Batı'ya taşımaktadır(Sağlam: 2014, 243).

KazMunayGaz Kazakistan'ın devlet tekelindeki doğal gaz şirkettir. Bu şirket 2001 yılında Gazprom ile gaz alanında işbirliğine yönelik anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşma çerçevesinde 2002 yılında KazRosGaz adında ortak girişimli yeni bir şirket kurulmuştur. 2006 yılında ise Gazprom ile KazMunayGaz'a ait olan Intergas birlikte 2015 yılına kadar Rus gazının Orta Asya'ya taşınması amacıyla anlaşma sağlanmıştır.

İki ülke arasındaki işbirliği ile Gazprom, Kazakistan'a ait Tsentralnaya bölgesindeki araştırmaları sonucunda yeni rezervler keşfetmiştir. Tsentralnoye alanı Hazar Denizi'nin kuzeyinde yer alan Rusya ile Kazakistan'ın sahip olduğu ortak hidrokarbon sahasıdır. 2008 yılında keşfedilmiş olan bu alan, Gazprom ve Lukoil'in %50 hisseye sahip olduğu Tsentralnoye Rosneftegaz şirketi tarafından işletilmektedir. Diğer bir alan olan Tomashevskaya sahası Rusya'nın Astrahan bölgesine 60 km kuzeydoğusundaki Kazakistan Kurmangazy bölgesidir. 2010 yılında Rusya ve Kazakistan'ın ortak jeolojik araştırmaları sonucunda sahanın keşfi konusunda bir hükümetler arası anlaşma imzalanmıştır (Gazprom).

Özbekistan konumu ile Rusya Federasyonu için önemli bir ülkedir. Çünkü Özbekistan Orta Asya Merkez Hattı ve Buhara-Ural Hattı'nın merkezinde bulunmaktadır. Rusya'nın Türkmenistan'dan doğal gaz alımında Özbekistan transit ülke konumundadır. Özbekistan'ın sahip olduğu ikinci önem ise, ülkenin sahip olduğu doğal gaz kaynaklarıdır. Özbekistan'da sınırlı bir gaz ihracatı mevcuttur ve yabancı gaz üreticilerinin bölgeye girmesi engellenmiştir. Buna karşın Rusya Federasyonu Taşkent'e asistanlık ederek hem jeopolitik hem de finansal etki alanına almaya ve böylece ülkeyi gelecek gaz tedarikçisi ülke yapabilmeye çalışmaktadır.

Gazprom Aralık 2002 tarihinde National Holding Company Uzbekneftegaz ile gaz endüstrisinde stratejik işbirliği anlaşması imzalamıştır. 2004 yılında Shakhpakhty sahanın geliştirilmesi için Üretim ve Paylaşım Anlaşması imzalanmıştır. 15 yıllık planlanan anlaşma 30 Temmuz 2004 tarihinde yürürlüğe girmiş ve daha sonra 2024 yılına kadar uzatılmıştır.

Gazprom Zarubezhneft Gaz ile Gaz Proje Geliştirme Ortak Asya AG tarafından konsorsiyum tarafından işletilmekte olan proje Ağustos 2004 tarihinde gaz üretim faaliyetine başlamıştır. Bunun dışında Ustyurt platosunda hidrokarbon sahasının araştırma lisansı Gazprom'a Özbekistan Cumhuriyeti tarafından 2006 yılında anlaşması uyarınca verilmiştir. Jeolojik araştırma sonrası Gazprom'un üretim Paylaşım Anlaşması gereği keşfedilen yeni alanlarda münhasır haklara katılma konusunda da yine aynı anlaşmadan kazandığı hakları mevcuttur (Gazprom). Bunun dışında Rusya ülkedeki yeni kaynakların keşfi alanında da asistanlık çalışmaları yürütmektedir. 2009 yılında Dzhel bölgesinde keşfedilen yeni rezervler Gazprom asistanlığında bulunduğu için, Gazprom paylaşım anlaşması gereği kaynaktan pay alacaktır (Sağlam: 2014, 246).

Azerbaycan coğrafi yakınlığı ve sahip olduğu zengin doğal gaz kaynakları ile Rusya Federasyonu için bir diğer önemli ESCB üyesidir. Ülkenin Türkiye ve Gürcistan ile geliştirdiği alternatif boru hatları projeleri Rusya'nın çıkarlarına karşı bir girişim olarak yorumlanmakla birlikte Rusya Federasyon'u projenin geleceğinden kuşku duyduğu ve başarılı olamayacağını düşündüğü için, bu projelere sessiz kalmıştır. 2000'lerin başında doğal gaz ve petrol fiyatlarının yükselmesi Azerbaycan ekonomisini olumlu bir şekilde etkilemiştir. Bunun ardından Rusya ise Azerbaycan odaklı projelere sessiz kalmamış ve bu projelere alternatif projeler üreterek Azerbaycan'ın katılımını engellemeye çalışmıştır (Sağlam: 2014, 247). Bu engelin en net görüldüğü olay küresel Nabucco Projesi'dir. Azeri Gazını Avrupa'ya ulaştırmayı amaçlayan proje, Rusya'nın karşılığında Güney Akım projesini çıkarması ile engele takılmış ve en sonunda iki proje de hayata geçirilememiştir.

2006 yılındaki Rusya'nın doğal gaz fiyatını düzenleme politikasında Azerbaycan'da yer almıştır. Buna karşın Azerbaycan devlet başkanı İlhan Aliev artık Gazprom'a değil düzenlenmiş fiyatlar ile Gürcistan'a gaz satacaklarını açıklamış ve Türkiye ile Gürcistan'a bu dönemde gaz satışı yapılmaya başlanmıştır. 2006-2008 yılları arasında Rusya ile Azerbaycan arasındaki doğal gaz ilişkileri durgun geçmiştir. 2008 yılında Gazprom Azerbaycan'dan Avrupa fiyatlarına göre gaz alımı yapacağını açıklamış ve iki ülke arasında işbirliği zemini oluşmuştur. Bu adım Rusya ile de Azerbaycan'ın Avrupa'ya açılmasının önüne geçebileceğini düşünmüştür (Sağlam: 2014, 249). Fakat bu durum uzun sürememiş, Azeri gazını Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşıyacak olan TANAP 2019 yılında faaliyete girmiştir.

Kırgızistan'ın 6 milyar metreküplük doğal gaz rezervi olduğu tahmin edilmektedir. Gazprom Rusya sınırları dışında üretim tesislerini kullanarak yeni pazarlardaki hidrokarbon kaynaklarının çıkarılmasından ve bu kaynakların yeni pazarlara satılmasından oluşan bir kalkınma stratejisi izlediğinden Kırgızistan'daki kaynaklara da önem vermektedir. Gazprom, Kırgızistan'da Kugart ve Doğu Mailu-Suv IV. bölgelerinde jeolojik araştırmalar yaparak Kırgızistan Cumhuriyeti'ne Gaz Arzı ve Gazlaştırma Genel Planını uygulamaktadır. 2003 yılında Gazprom ile Kırgız Hükümeti arasında 25 yıllık Gaz Endüstrisinde Uzun Vadeli İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. 2006 yılında ise Gazprom, Kırgızistan yakıt pazarındaki en büyük operatör olan ve %70'in üzerinde pay sahibi olan Kırgızistan merkezli Gazprom Neft Asia'yı kurmuş ve 2008 yılında Gazprom Kugart ve Doğu Alailu-Suv IV alanlarının keşif lisansını almıştır. 2013'de iki ülke hükümetleri tarafından Kırgızistan Cumhuriyeti'nde doğal gaz iletimi, dağıtımı ve satışı alanında İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. 2014, Gazprom ve Kyrrgyzgaz Satış ve Alım Sözleşmesine göre Gazprom doğal gaz ithal etmede münhasır haklara ve ulusal gaz iletim ve dağıtım sistemine sahip olmuştur (Gazprom).

3.2.2.2. Rusya Federasyonu ile Baltık Devletleri doğal gaz ilişkileri: Estonya, Letonya ve Litvanya

2004 tarihinde AB üyesi haline gelmiş olan üç ESCB devletleri enerji alanında tamamen Rusya Federasyonu'na bağımlı durumda bulunmaktadır. Estonya Letonya ve Litvanya Gazprom'un kar payı en büyük pazarlarından. Gazprom bu üç Baltık devletinin sadece tedarikçisi olmamakla birlikte aynı zamanda ülkelerdeki gaz dağıtım ve aktarım işlerini yürüten şirketlerin (Eesti Gaas, Latvijgas, Gaze ve Lietuvos Dogas) de ortağı durumundadır. Gazprom Baltık ülkelerine, SSCB'nin dağılmasından sonra 2008 yılına kadar sübvansede edilmiş fiyat politikalarını uygulamış bu tarihten sonra AB ülkelerine uygulanan fiyat politikalarını uygulamaya koymuş ve bu süreç sorunsuz bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Açıklanan üç Baltık devleti ile Rusya'nın son zamanlarda sorunsuz ilişkileri olduğu söylemek mümkündür. Rusya'nın Avrupa'da kalan tek toprak parçası Kaliningrad bölgesindeki boru hatlarının Letonya ve Litvanya topraklarından geçmesi ve Baltık devletleri ile Pskov bölgesi için oluşturulan gaz deposunun Litvanya'da bulunması da Baltık devletlerinin Rusya için önemini göstermektedir (Sağlam: 2014, 250).

Kaynak: Gazprom

Harita 3.8. Minsk-Vilnius-Kaliningrad Doğal Gaz Boru Hattı

Minsk-Vilnius-Kaunas-Kaliningrad Doğal Gaz Boru Hattı, Rusya'nın en batısında bulunan Kaliningrad bölgesinden çıkartılan gazı taşımak için inşa edilmiştir. Kaliningrad bölgesi Rusya ile toprak bütünlüğüne sahip olmayan bir bölgede olduğu için buradan çıkartılan gaz Litvanya topraklarından geçerek Rus topraklarına getirilmektedir. Hattın yapımına 1985 yılında başlanmış ve 2009 yılında ise ikinci etabın yapımına başlanmıştır. 2005 yılında Litvanya'daki 65 km'lik hat tamamlanmış ve işletmeye başlanmıştır. 2009 yılında ikinci boru hattı devreye girmiştir ve hattın kapasitesi böylece 2,5 milyar metreküp kapasiteye ulaşmıştır (Gazprom).

3.2.2.3. Rusya Federasyonu ile Doğu Avrupa Ülkeleri doğal gaz ilişkileri: Ukrayna, Polonya, Beyaz Rusya

Rusya Federasyonu'nun Avrupa'ya gaz akışı sağladığı ana güzergâh olan Ukrayna, Polonya ve Beyaz Rusya en sorunlu ilişkilerin olduğu ESCB ülkeleridir. Rusya 2006'da geçiş yaptığı yeni fiyat politikası değişimi ile en fazla bu bölgede sorun yaşamıştır.

Rusya'nın sınır komşusu olan Ukrayna ikili ilişkilerin en sorunlu olduğu ülkelerden biridir ve %80 oranında Rus gazına bağımlıdır. Ukrayna'ya taşınmakta olan Türkmen gazı da Rus toprakları üzerinden Ukrayna'ya ulaştırılmakta ve Rusya'nın Avrupa'ya gönderdiği gazın %87'si Ukrayna'dan geçmektedir (Sağlam: 2014, 251).

Rusya'nın Ukrayna ile olan doğal gaz ilişkileri 1991 yılından itibaren hep sorunlu bir konjonktürde ilerlemiştir. Ödemediği doğal gaz borçları yüzünden gaz kesintisi uygulanan Ukrayna, 2005'te gaz fiyatlarının yeniden düzenleneceği açıklamasının ardından yeni fiyata karşı çıkmıştır. 1000 trilyon metreküp için 50 dolar olarak belirlenen eski fiyatların 2006 sonrası 230 dolar olmasına karar veren Gazprom'un talebini Ukrayna geri çevirmiş ve bunun sonucunda Rusya 31 Aralık 2006 tarihinde gaz kesintisine gidilmiştir. Gaz Savaşları olarak adlandırılan bu dönemde iki gün süren gaz kesintisinde Ukrayna Avrupa'ya iletilen gazdan kullanmış ve bu durum Avrupa'ya iletilen gazın azalmasına ve uluslararası bir krize neden olmuştur. AB'nin de tepki göstererek müdahil olduğu krizin sonucunda Rus Devlet temsilcisinin Gazprom ve Ukrayna arasında görüşerek Rusukrenergo isimli bir aracı firma üzerinden Orta Asya'dan düşük fiyattan alınan gazın 1000 trilyon metreküp gaz için 95 dolar olması kararı alınmıştır (Sağlam: 2014, 252).

Daha sonra 2008 yılında Orta Asya'dan alınan gazın fiyatındaki artış sonucunda Rusya Ukrayna'ya sattığı gazın fiyatının 179,50 dolara çıkarılmasını talep etmiş fakat Ukrayna yine reddetmiştir. Rusya gazı kesmekle tehdit ederken Ukrayna Avrupa gazını kullanacağını açıklamış ve kriz yine büyümüştür. Bunun üzerine Rusya arzı düşürür ve Avrupa'nın bazı bölgelerine 2 hafta süre ile gaz iletimi sağlanamamıştır ve bu durum Gazprom'un Avrupa'daki imajını kötü etkilemiştir. Ukrayna'nın ödemelerinin gecikmesi sonucunda Gazprom'un attığı bu adımlar aslında siyasi değil ekonomik adımlardı. Çünkü aynı yıl Gazprom 2008 ekonomik krizinin de etkisiyle büyük ekonomik sıkıntılar yaşamıştır. 2010 yılında Ukrayna ve Rus devlet temsilcileri ile Gazprom'un görüşmeleri sonucunda; Rusya'nın Ukrayna'ya transit geçiş ücretinin nakit olarak ödemesine, Ukrayna'ya piyasa fiyatı üzerinden gaz satışı yapılmasına ve Sivastopal limanının kira bedeli olarak Ukrayna'ya doğal gaz fiyatında %30 indirim yapılmasına karar verilmiş ve 25 yıllık bir anlaşma imzalanmıştır (Sağlam: 2014, 252-253).

2014 yılında Rusya ve Ukrayna arasında yaşanan Kırım krizi ve Rusya'nın Kırım ilhakı, doğal gaz konusunda tekrar krizlerin çıkabileceği gerçeğini bir kez daha düşündürmüştür. Gerek Avrupa gerekse Rusya bu olaydan sonra alternatif gaz güzergahları

aramaya yönelmiş, Avrupa Türkiye üzerinden geçen Azeri gazı projelerine yönelirken, Rusya Baltık denizi altından Avrupa'ya Kuzey Akım ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaşan Güney akım projelerine önem vermeye başlamıştır.

Polonya, batı ile yakınlığı ile bilenen bir ESCB ülkesidir. Polonya doğal gazda %95 oranında Rusya'ya bağımlıdır fakat buna karşın Rusya'nın doğal gaz iletiminde transit ülkelerden biri olması Polonya'nın elini güçlendiren bir konudur. Hem ABD ile hem de AB ile yakın ilişkilere sahip olan ülke, aynı zamanda AB içinde Rusya ve Gazprom muhalefeti yapmakla bilinmektedir (Sağlam: 2014, 254). Yamal- Avrupa boru hattının en büyük müşterisi olan Almanya ile sınır komşusu olan Polonya bu konu ile vazgeçilmez konumda bulunduğunu düşünmekle birlikte, Rusya'nın Kuzey Akım projesi Polonya'nın elini oldukça zayıflatacak olan bir durumdur.

Sonuncu Baltık ülkesi Beyaz Rusya ile Rusya 2006 fiyat revizyonları döneminde sorun yaşamıştır. Fakat diğer iki Baltık ülkesine kıyasla nispeten daha olumlu ilişkileri olduğu söylenebilir. İki ülke arasında eski tarifede 1000 trilyon metreküp için 48,48 dolar fiyat uygulanırken 2007 sonrasında 105 dolar olarak belirlenmiş ve Beyaz Rusya 2011 yılında piyasa fiyatlarına geçişi kabul etmiştir. İki ülkenin Gümrük Birliği ve güvenlik gibi alanlarda da işbirliği olması ilişkilerin başarılı diplomasi temelinde yürütülmesine olanak vermiş ve gaz kesintisi yaşanmamıştır (Sağlam: 2014, 255). Kuzey ve Türk Akımı Projeleri, Ukrayna ve Beyaz Rusya'ya transit yollardan çıkacak ve böylece Rusya BDT bağlı olmayan yeni boru hatları ile Avrupa ve Türkiye'ye önemli miktarda gaz tedariki sağlayabilecektir (Paltsev, 2014: 265).

3.2.3. Rusya Federasyonu'nun Alternatif Pazar Arayışları

3.2.3.1. Kuzeydoğu Asya pazarı: Çin, Japonya, Güney Kore

Asya'da küresel ve bölgesel güçlerin içinde bulunduğu önemli bir enerji yarışı söz konusudur. Rusya'nın enerji ihraç ettiği en önemli pazar hiç kuşkusuz Avrupa'dır. Fakat önceki bölümlerde de açıklanmış olan son yıllarda yaşanan siyasi ve ekonomik krizler, Avrupa'nın tedarikçi çeşitliliği arayışına girmesine neden olmuş buna karşın Rusya'da talep güvenliğini sağlayabilmek amacıyla daha önce girmediği pazarlara yönelerek, yeni ülke ve bölgelere doğal gaz tedarikine yönelmeye başlamıştır. Bu yeni pazarlardan en önemlileri Asya'daki Çin ve Japonya gibi yükselen ekonomiler olmuştur.

Neredeyse hiç enerji kaynağına sahip olmayan Kuzeydoğu Asya devletleri enerji ithalatına kritik bir şekilde bağımlı durumdadır ve bunun için de çeşitli politikalar uygulamaktadırlar. Bu politikalar arasında enerji diplomasisi gibi dış politika önlemleri, yenilenebilir enerji ve enerjinin korunması gibi iç politika girişimleri yer almaktadır. Bu ülkeler için zorunlu hedef ulusal enerji güvenliğinin sağlanmasıdır. Rusya'nın kuzeydoğu Asya'ya göstermiş olduğu esneklikler bu pazarda güvenilir bir üne kavuşmasını sağlamıştır. Gaz güvenliği konusunda endişe duyan kuzeydoğu Asya ülkelerinden Japonya ve Kore yüzde yüz, Çin ise %30 oranında enerjide ithalata bağımlı konumdadırlar. Bu durum Rusya'nın gerek spot ticaret gerekse uzun vadeli sözleşmeler ise bu pazardaki dengesizlikten faydalanabilecek konumdadır (Shadrina, 2014: 64). Bu ülkelerin Rusya'ya, Rusya'nın ise bu ülkelere olan bağı, Rusya ve AB'nin tedarikçi-tüketici rolünü hatırlatmakla birlikte; Rusya'nın bu Asya ülkeleri ile enerji bağlarında belirgin bir gerilim söz konusu değildir. Rusya için bu üç devletin artan doğal gaz talebi ve gelişen gaz açığı bir nimet olmuş ve 2009'dan itibaren Rusya bölgenin LNG ihracatçılarından biri konumuna gelmiştir. Asya pazarı doğal gaz için en kazançlı pazarlardan biri olmakla birlikte önemli miktarlardaki ithalat talepleri ve geleneksel olarak diğer pazarlardan daha yüksek fiyat sunuyor olması, dünyanın en büyük LNG ithalatçıları olan Japonya ve Güney Kore ile en hızlı büyüyen doğal gaz pazarı Çin'i Rusya ile buluşturması açısından oldukça önemlidir.

Tablo: 3.3. Kuzeydoğu Asya Ülkelerinin LNG İthalat Oranları(Milyar Metreküp)

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2018 Yılı Artış Oranı	Dünya Yüzdesi
Çin	13.0	16.9	20.1	25.1	27.0	36.8	52.9	73.5	%38.8	%17.0
Japonya	108.6	119.8	120.4	121.8	115.9	113.6	113.9	113.0	%0.9	%26.2
Güney Kore	47.7	49.7	55.3	51.8	45.8	46.3	51.4	60.2	%17.1	%14.0

Kaynak: BP

Tablo 3.3.'de de görüldüğü üzere, Kuzeydoğu Asya ülkelerinin LNG ithalatı son yıllarda ciddi artış göstermiştir. Çin, Japonya ve Güney Kore en fazla Avustralya ve Katar'dan LNG ithalatı gerçekleştirmektedir (BP). Rus hükümeti 2013 yılının sonunda diğer şirketlerin LNG ihraç etmesine izin vermiş fakat Gazprom boru hattı doğal gaz ihracatında hala tekeli korumaktadır (Paltsev, 2014: 264). 2018 yılında dünyada bölgelerarası doğal gaz boru hattı ihracatı ise %1,5 artmıştır. Bununla birlikte dünya LNG ihracatında %61,5 oranında bir artış meydana gelmiştir. Rusya kuşkusuz LNG alanında çok geç kalmıştır fakat şuan en önemli LNG ihracatçılarından biri sayılmaktadır. Rusya dünyadaki en büyük doğal

gaz boru hattı ihracatçısıdır fakat buna rağmen uzak doğusundaki Sakhalin 2 projesi kapsamında sadece bir tane LNG terminaline sahiptir (Mitrov, 2019: 9). 2009 yılında Sakhalin'den gelen LNG başta Japonya ve Güney Kore olmak üzere Asya pazarına hizmet etmeyi hedeflemiştir. Çünkü bu dönemde Asya'daki doğal gaz tüketimindeki hızlı artış Rus doğal gazı için Asya'nın en hızlı büyüme pazarı olacağına düşünülmesine neden olmuştur (Paltsev, 2014: 268).

Çin dışındaki diğer kuzeydoğu Asya ülkeleri olan Japonya ve Güney Kore ile diğer bir sorun bu ülkelerin ABD müttefikleri olmaları ve kendi ekonomik çıkarlarının tehdit edildiği durumlarda bile ortak bir duruşu takip etmeleridir. 2014 Ukrayna Krizinin ardından Rusya, Japonya'nın uygulamış olduğu yaptırımlarla karşı karşıya kalmıştır. 1990'ların başından itibaren Güney Kore ile samimi ilişkiler geliştirmeye başlayan Rusya bu ülke ile daha sonra ciddi bir çıkar çatışması yaşamamıştır. Günümüzde Kore ile enerji bağlantılarının geliştirilmesindeki en büyük engel ise ülkenin Kuzey Kore ile bağlantı kurmayı zorunlu kılan coğrafi konumudur (Shadrina, 2014 :61).

Asya'dan gelen doğal gaz talebinin artması ile birlikte Rusya'nın bölgeye ihracatı da önemli ölçüde artmaktadır. Rusya Federasyonu'nun Asya'ya yaptığı doğal gaz ihracatı 2015 yılında %7 artış göstermiş bu oranın 2025'te %20'ye çıkartılması hedeflenmiştir. Bu artış öngörüsünün en önemli nedeni Çin'in artan doğal gaz talebi ve Sibiry'a'nın Gücü Doğal Gaz Boru Hattının işleyişe girmesidir (Mitrova, 2019: 9). 2030'a gelindiğindeyse Rusya'nın doğal gaz ihracatının üçte birinin Asya pazarına yapılacağı öngörülmektedir, bu pay 2050'de ise %45'e ulaşması hedeflenmektedir (Paltsev, 2014: 268).

Rusya'nın doğal gaz ilişkisi kurduğu Kuzeydoğu Asya devletlerinden birincisi olan Çin, dünyanın en önemli ekonomilerinden biri durumundadır. Rusya dünyanın en büyük ekonomik güçlerinden biri olan Çin ile her alanda gelişen ve iyi ilişkilere sahiptir. Rusya ile Çin'in ikili ilişkileri batıya kıyasla her zaman daha iyi olmuştur ve iki ülke birbirlerini stratejik ortak olarak görmekte, uluslararası arenada da paralel adımlar atmaktadırlar. BM güvenlik konseyinin iki üyesi olan Rusya ve Çin bu platformda her zaman birlikte hareket etmektedirler. Şanghay İşbirliği Örgütü ¹⁹iki ülke ilişkilerinde ve bölgesel işbirliği alanında

¹⁹ Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ), 2001 yılında Kazakistan, Çin, Kırgızistan, Rusya, Özbekistan ve Tacikistan arasında kurulmuş bölgesel bir örgüttür. Örgütün temeli 1991 yılında Özbekistan dışında diğer dört devletin imzalanmış olduğu askeri işbirliği anlaşmasına dayanmaktadır. 2003 yılından önce örgütün amacı daha çok bölgesel güvenlik iken, bu tarihten sonra ekonomik işbirliğini de kapsamaya başlamıştır. Afganistan, Hindistan, İran, Moğolistan ve Pakistan örgütte gözlemci statüsünde yer almakla birlikte Türkiye, Belarus, Sri Lanka ise diyalog ortakları arasında yer almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Salih Yılmaz ve Evgeniy

önemli bir platform sağlamaktadır. Çin, Rusya için Amerika'yı uluslararası sistemde dengeleyebilmek ve büyüyen ekonomisinin iyi bir pazar olmasından dolayı önemini ortaya koymaktadır.

Büyüyen sanayiye dayalı Çin ekonomisinin enerji ihtiyacı güvenilir tedarikçi arayışı içinde bulunmaktayken, Rusya ise Çin için sınır komşusu ve önemli bir enerji ihracatçısı olabilme şansına sahiptir. Büyüyen ekonomisi buna paralel artan enerji ihtiyacına karşın kaynak çeşitliliğine gitmesi bunun yanında hava kirliliğinin üst seviyeye ulaşması Çin'in doğal gazla yönelmesine neden olmuştur. Çin uzun yıllar boyunca kömüre dayalı bir enerji tüketimi sürdürmüştür ve doğal gaz talebinin zaman içinde nasıl evrileceği merak konusu oluşturmuştur. Doğal gaz kömürden daha pahalı bir enerji kaynağıdır fakat buna rağmen Çin konut ve ticari sektörlerde doğal gaz kullanımını teşvik eden adımlar atmıştır. Bunun en büyük nedeni olarak Çin'deki hava kirliliğinin ulaşılmış olduğu tehlikeli durum olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Çin'deki doğal gaz kullanımı 2008 yılında 81,9 milyar metreküpten 2013 yılında 171,9 milyar metreküpe, 2018'de ise 283 milyar metreküpe yükselmiştir. Çin, doğal gazla yönelmesiyle birlikte hem üretimi hem de ithalatı arttırmaya yönelmiştir. IEA, 2013 yılında dünyadaki doğal gaz beklentilerinin artmasının nedeni olarak Çin'i göstermiş ve dünyadaki gaz kullanımındaki artışı Çin'e bağlamıştır. Çin'in 2025'de Rusya'dan sonra dünyada en fazla doğal gaz tüketen ülke olacağı öngörülmektedir (Bayraç, 2018: 29). Bu öngörü doğrultusunda 2035 yılına kadar yaklaşık olarak 560 milyar metreküpe ulaşan hacmin, mevcut AB doğal gaz tüketim hacminden daha fazla olacağı belirtilmiştir (Paltsev, 2014: 268). Çin'in doğal gaz boru hatları ile gerçekleştirmiş olduğu ithalat 2018 yılında %20, LNG ithalatı %38,8 artarak toplam doğal gaz ithalatında %30,7'lik bir artış meydana gelmiştir ve önceki yıla göre doğal gaz tüketimi %17,7 oranında artmıştır (BP).

Çin'in doğal gaz politikalarına yönelmesi ve bu alandaki yatırımlarının son yıllarda artması sonucunda Rusya'ya yabancı yatırımcı olarak 2005-2018 yılları arasında 26,62 milyar dolar yatırım yaparak Rusya'daki yabancı yatırımcılar arasında dördüncü sırada yer almasını sağlamıştır (İstikbal, 2019: 57). Dünyanın fabrikası olarak adlandırılan Çin'in Rusya'dan doğal gaz ithalatı gerçekleştirmesi Rusya'nın talep çeşitliliği konusunda elini güçlendiren bir durum yaratmaktadır. Rusya ve Çin arasında bir doğal gaz boru hattı projesi

Bahrecskiy(2017). Rusya&Türkiye Avrasya Paketi Mümkün mü? Rus Avrasyacılığı mı? & Türk Avrasyacılığı Mı? Rusya/Çin/İran/Türkiye. Ankara: SRT Yayınları, s.96.

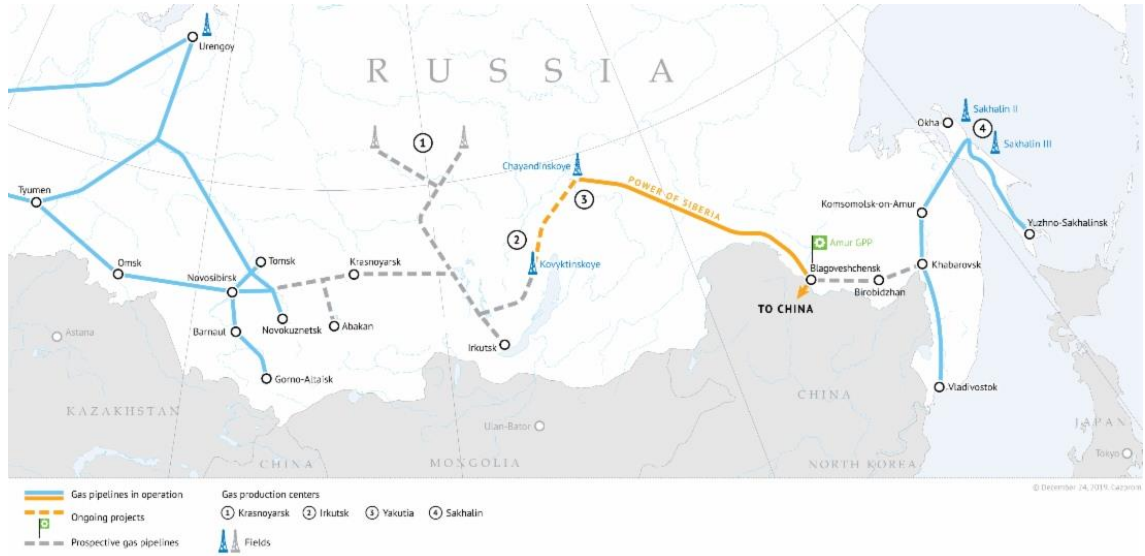
Japonya ve diğer Asya ülkelerine gaz satışının da önünü açacaktır. Planlanan projede iki önemli sorun ile karşı karşıya kalınmıştır. Bunlardan ilki Rusya ile Çin arasındaki uzaklık projenin maliyetinde ve zamanlamasında zorluk çıkarmakta diğeri ise Gazprom'un Çin'e Avrupa fiyat politikası üzerinden 300-350 dolardan satış yapmak istemesine karşın Çin'in 200-250 dolarda ısrarcı olmasıdır (Sağlam: 2014, 258-259).

Çin artan doğal gaz tüketimi ile Rus gazı için Avrupa'ya bir rakip olmaya başlamıştır. Rusya'nın gaz arzı hem Avrupa hem de Çin pazarının talebini kolayca sağlayamayabilir ve bu rekabet Rusya için iki taraf arasında pazarlık pozisyonu sağlayacaktır. Fakat Rusya'nın şu anki üretim seviyesi düşmekte ve çalışmalar gelecekteki üretimin Batı Sibirya'da gerçekleşeceği yönünde sonuçlar göstermektedir. Bu durumda Rusya'nın yeni üretim sahaları Çin'in, Avrupa'ya göre daha avantajlı konuma getirmektedir (Yılmaz ve Sever-Mehmetoğlu, 2016: 110).

Asya pazarındaki doğal gaz hareketliliği Rusya'nın boru hatları açısından uzun vadeli planlamalar ile bölgeye nasıl bağlanacağı ile ilgili yeni odaklanmalar yaratmaktadır. 2000'li yılların ortalarında, Nadym-Urengoy gaz üretim bölgesini Çin'e bağlamak için Altay boru hattı projesi planlanış fakat Rusya ile Çin arasında fiyatta anlaşılabilmesi sonucu proje hayata geçirilememiştir. Çin bunun yerine Türkmenistan'dan gaz alımı yapabilmek için bir boru hattı inşa etmiştir (Paltsev, 2014: 265). İki ülke arasında daha sonra Sibirya'nın Gücü (*Power of Siberia*) Doğal Gaz Boru Hattı projesi gündeme gelmiştir. Rusya ve Çin'in doğal gaz boru hattı projeleri ile doğal gaz ithalatının 2020 yılında 50-80 milyar metreküp, 2025 yılında ise 140 milyar metreküp kapasiteye ulaşacağı beklenmektedir (Bayraç, 2018: 30).

Sibirya'nın Gücü Doğal Gaz Boru Hattı, Doğu Yolu olarak da adlandırılan bu hat, Yakutia gaz üretim merkezinin temeli olan Chayandinskoye sahasından Rusya'nın uzak doğusuna ve Çin'e doğal gaz ulaştırmayı amaçlamaktadır. Yaklaşık 3 bin km uzunluğunda olması planlanan doğal gaz boru hattı, Irkutsk ve Amur Bölgeleri ve Saha Cumhuriyeti (Yakutistan) olmak üzere SSCB'nin üç kurucu bölgesini dolaşmaktadır. Mayıs 2014 tarihinde Gazprom ile Ulusal Çin Petrol Şirketi (LNPC) arasında Sibirya'nın Gücü Projesi'nden tedarik edilecek gaz için 30 yıllık Satış ve Satın Alma Sözleşmesi imzalanmıştır. Bu hat ile Rusya'nın Çin'e yılda 38 milyar metreküp doğal gaz teslimatı yapılması planlanmaktadır. Eylül 2014 tarihinde Gazprom Chayandinskoye sahasından Blagoveshchensk'e (Çin sınırı) uzanan yaklaşık 2 bin 200 km uzunluğundaki ilk bölümün

inşasına başlamıştır. Projenin Çin topraklarındaki inşası 2017 yılında başlamış ve Aralık 2019 itibariyle hat faaliyete geçerek Rus gazı Çin'e akışına başlamıştır (Gazprom).

Kaynak: Gazprom

Harita 3.9. Sibirya'nın Gücü Doğal Gaz Boru Hattı

Rusya'nın doğal gaz ilişkisi içinde olduğu ikinci kuzeydoğu Asya ülkesi Japonya enerji kaynakları bakımından yüzde yüz ithalata bağımlıdır. Japonya 1973 yılında petrol fiyatlarında meydana gelen yükselme sonucunda büyük zarar görmüş ve bu durumun tekrar yaşanmamak için önlemler almaya başlamıştır. Bir ada ülkesi olması ve enerji kaynaklarına ulaşımının ancak deniz yolu ile sağlanıyor olması ülke için önemli bir dezavantajdır. Bu sebeple Japonya enerji ihraç eden ülkeler açısından cazip bir konumda bulunmaktadır. Bunun ilk sebebi dünya petrol tüketiminde dünya üçüncüsü olması diğeri ise doğal gazda tamamen dışı bağımlı olması ve dünyada en fazla LNG ithal eden ülke olmasıdır. Japonya Gazprom'un en önemli LNG alıcısı konumundadır. Tablo 3.4.'de görüldüğü üzere gaz ithalatının %8,3'ü Gazprom tarafından sağlanmaktadır.

Rusya'nın Japonya ile olan ilişkileri diğer iki ülkeyle kıyasla daha karmaşıktır. İki ülke arasında İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana Kuril Adaları Sorunu²⁰ yaşanmaktadır. Fakat 2000'li yıllarda iki ülkenin de yapıcı adımları ikili ilişkilerde daha olumlu bir hava yaratmıştır. 2003'den bu yana iki ülke ilişkileri ağırlıklı olarak ekonomik temelde

²⁰ Kurşil Adaları Sorunu, Rusya ve Japonya arasında İkinci Dünya Savaşı'nın sonundan itibaren anlaşmazlık bölgesidir. İki ülke arasında anlaşmazlık teşkil eden adaların jeostratejik, ekonomik ve sembolik öneminden kaynaklanmaktadır. Rusya Federasyonunun ilk Cumhurbaşkanı Boris Yeltsin döneminden itibaren süregelen müzakereler, Ukrayna Krizi sonrası Japonya'nın Rusya yaptırımlarına katılması sonrasında sektete uğramıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Emine Akçay ve Elnur İsmailov (2016). "Ukrayna Krizinin Rusya ve Japonya Arasındaki Kuril Adaları Sorunlarına Etkisi", Uluslararası İlişkiler, 12(48), s.96-1

yürütülmektedir ve iki ülke arasındaki ticaret hacmi 2013 yılında 34,8 milyar dolarına ulaşmıştır. Fakat 2014 Ukrayna krizinde, Japonya Rusya'ya karşı yaptırım uygulamaya koymuş ve ikili ilişkiler yeniden eski gerilimli haline dönmüştür. Japonya politik diyalog ve ekonomik işbirliğini her zaman ön planda tutan bir ülke olmasına karşın Rusya ile olan toprak anlaşmazlığı ikili ilişkilerinin dinamiğini etkilemektedir (Shadrina, 2014: 61-62).

2011 yılında meydana gelen tsunami sonucu, Fukuşima Nükleer santralinin zarar görmesi ülkeyi nükleer enerjiden uzaklaştırarak alternatif enerji kaynakları arayışına sokmuştur. Japonya'nın 2010 yılında 76 milyar metreküp doğal gaz ithalatı 2011 yılında sadece bir senede 86 milyar metreküpe yükselmiştir. Japonya'nın enerjide dışa bağımlılığından kaynaklanan dezavantajın önüne geçebilmek amacıyla Japon enerji şirketleri, yabancı ülkelerde birçok enerji yatırımına katılmakta; Rusya'nın Sakhalin 1 ve Sakhalin 2 projelerine ve diğer uzak doğu bölgelerine hükümet destekleri ile yatırım yapmaktadırlar. Sakhalin 1 projesinde Japon şirketi ODECO %30, Sakhalin 2'de Mitsui %12,5 Mitsubishi ise %10 hisseye sahiptirler ve Gazprom ile arama çıkarma çalışmalarına katılmaktadırlar (Varol Sevim, 2014: 99).

Dünyanın en büyük ikinci LNG ithalatçısı olan Güney Kore, LNG ihracatçıları için daha fazla fırsat sunmaktadır. Güney Kore kendi enerji kaynakları olmamasına karşın dünyadaki en büyük enerji tüketicilerinden biridir. Japonya gibi Güney Kore'de neredeyse yüzde yüz oranında enerjide ithalata bağımlıdır. 2018 yılında dünyada en fazla LNG ithalatı yapan ikinci ülke olmuştur. Güney Kore'nin LNG ithalatının bu kadar yüksek olmasının sebebi ise herhangi bir boru hattına sahip olmaması ve enerji kaynaklarına ulaşımının sadece deniz yoluyla sağlıyor olmasıdır (Varol Sevim, 2014: 100). Güney Kore ile Rusya arasında doğal gaz boru hattı projesi daha önce gündeme gelmiş fakat Güney Kore için karayolundaki boru hattı Kuzey Kore merkezli güvenlik sorunlarının çözümünü gerektirmektedir.

2011 yılında Kuzey Kore'den geçerek Güney Kore'ye ulaşacak olan Trans-Kore doğal gaz boru hattı projesi gündeme gelmiştir. Kuzey Kore ve Rusya liderlerinin bir zirve sonrasında bu konuda anlaşma sağladığı 24 Ağustos 2011 tarihinde dünyaya duyurulmuştur. Kasım ayında ise Rusya başbakanı Dmitri Medvedev ile Güney Kore devlet başkanı Li Myong-bak St. Petersburg'da bu proje ile ilgili anlaşmalar imzalamışlardır. 2012 yılının sonuna gelindiğinde ise Kuzey Kore'nin yüksek geçiş ücreti talebi gündeme gelmiş ve projede bir tıkanmaya neden olmuştur. Trans-Kore projesinde meydana gelen aksaklıklara

rağmen Güney Kore ve Rusya LNG alanında yeni anlaşmalar imzalayarak iki ülke arasındaki doğal gaz ticaretini devam ettirmekte kararlı olduklarını göstermişlerdir (Varol Sevim, 2014: 100-101).

3.2.3.2. Rusya Federasyonu ve Latin Amerika doğal gaz ilişkileri

Rusya ve Latin Amerika ülkeleri arasında devlet başkanları seviyesinde görüşmeler, bu ülkelerle ekonomik ve ticari ilişkilerinin daha yakın olmasını sağlamaktadır. Rusya'nın Latin Amerika'daki birkaç ülke ile stratejik ortaklığı ve silah, enerji, nanoteknoloji gibi alanlarla bölgede yer alma çalışmaları mevcuttur. Bölgedeki devletlerin ABD ile tutum ve ilişkileri bölgede Rusya'nın etkisini arttırarak ABD'nin sınırlandırılmasını sağlamaktadır (Sağlam: 2014, 264).

Gazprom; Venezuela, Bolivya, Peru ve Brezilya'da aktif bir şekilde bulunmaktadır. Gazprom, Latin Amerikada kurumsallaşarak yerel şirketler kurmuş; buradaki ülkelerde danışmanlık, arama ve dağıtım projeleri yürütmektedir. Venezuela'da Hugo Chavez iktidarının enerji şirketlerini kamulaştırarak yabancı şirketleri ülke dışına atması sonucu ortaya çıkan teknolojik yetersizlik Gazprom ile anlaşma sağlanmasına neden olmuştur. Bolivya'da ise Eva Morales döneminde Gazprom ile ortak yatırım projeleri yürütülmüş, Gazprom ile ülke enerji şirketi YPFB'nin anlaşma yaparak doğal gaz arama çıkarma ve işbirliği adımları atılmıştır. Ayrıca Gazprom Bolivya ve Arjantin arasında inşa edilecek olan 3 milyar dolarlık hattın inşasını da almıştır (Sağlam: 2014, 265).

3.2.3.3. Rusya Federasyonu ve Afrika doğal gaz ilişkileri: Libya Cezayir, Nijerya

2000'lerden itibaren Rusya Afrika kıtasındaki etkinliğini arttırmaya çalışmaktadır. Bunun en önemli sebebi hiç kuşkusuz yeraltı zenginlikleri ve büyüyen ekonomileri olmuştur (Sağlam: 2014, 266). Ayrıca Afrika'nın çok büyük bir pazar olması ABD ve Çin'in buraya yönelmesi de Rusya'nın buraya dahil olmaya çalışmasında etkili olmuştur. Rusya'dan Transneft şirketi Afrika'da dağıtım ve kaynak taşımaları konularında rol üstlenmektedir (Sağlam: 2014, 267).

Rusya'nın Libya ile ilk anlaşması 2007 yılında ulusal enerji şirketi EPSA-IV(PSA-IV) ile Gazprom arasında, arama yapma hakkı verilmek üzere yapılmıştır. Sonraki üç yıl da ayrı ayrı anlaşmalar yapılmış ve Wintershall ile Libya'da üç bölgede arama ve üretim izni alınmıştır.

Cezayir Avrupa için Rusya'ya alternatif tedarikçi Rusya için ise potansiyel bir pazardır. Fakat Rusya'nın Cezayir ile ortaklık girişimleri Avrupa'nın bu planını zayıflatacak niteliktedir. 2008 yılında Rusya Cezayir'deki, Berkin Havzasının El Assel alanında hidrokarbon arama ve üretim ihalesini kazanmıştır. Mart 2010 tarihinde Cezayir devlet petrol ve doğal gaz şirketi Sonatrach ile El Assar alanında Rhourde Sayah-2 noktasında ilk üretim yapmıştır. Son olarak Gazprom ile Sonatrach arasında LNG alanında işbirliği, ve boru hattı projeleri alanında anlaşma imzalanmıştır (Sağlam: 2014, 268).

Nijerya'da Gazprom 2009 yılında devlet şirketi GasNigeria ve NigeriaNational Coögeration ile birlikte NiGaz isminde ortak bir şirket kurmuş bunun sonucunda doğal gaz istasyonu ve boru hattı inşası gibi projelere dahil olmuştur.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Türkiye gerek sanayi üretiminde gerekse evsel tüketimde doğal gazı yoğun bir şekilde kullanmaktadır. 2000’li yıllardan itibaren doğal gaz tüketimi artarak devam eden Türkiye’nin elektrik üretiminin yaklaşık % 27’si doğal gaz ile sağlanmakta ve tüketilen doğal gazın yaklaşık %99’u ithalat aracılığıyla karşılanmaktadır. Bu bağlamda kendi doğal gaz kaynakları sınırlı olan Türkiye komşu ülkelerden yüksek miktarlarda doğal gaz ithalatı gerçekleştirmekte, bu ülkelerin başında ise Rusya Federasyonu gelmektedir. Gerek akademik gerekse popüler söylemde, doğal gaz ithalatının yaklaşık %50’sini Rusya’dan gerçekleştiren Türkiye’nin Rusya’ya doğal gaz alanında bağımlı olduğu yönünde savlar ileri sürülmektedir. İki ülke ilişkilerinin politik ekonomi alanında derinlemesine incelenmesi, bu iddiaların geçerliliğini sınamak açısından oldukça önemlidir.

Türkiye ve Rusya Federasyonu, Sovyetler Birliği döneminde başlayan doğal gaz ticareti ilişkilerini 2000’li yıllarda arttırarak sürdürmeye devam etmişlerdir. 1984 yılında iki ülke arasında ilk doğal gaz boru hattı olan Batı Hattı’nın inşasına karar verilmesi ve doğal gaz akışına başlanması ile bu ilişkiler kurulmuştur. SSCB’nin dağılması ve Soğuk Savaş’ın sona ermesi, bu iki ülke için de ilişkilerini geliştirebilmek için yeni bir ortam sağlamıştır. Nitekim 1997 yılında ikinci hat olan Mavi Akım Doğal Gaz Boru Hattı’na ilişkin anlaşma imzalanmış ve Türkiye’nin Rusya’dan aldığı doğal gaz miktarı yaklaşık 20 milyar metreküpe ulaşmıştır. İki ülke arasındaki doğal gaz ilişkileri 2000’li yıllarda hükümetlerin olumlu adımları ile daha da gelişmiş ve yeni projeler ortaya çıkmıştır.

Rusya, Türkiye açısından doğal gaz ihtiyacını karşılamada en önemli ihracatçı ülke olarak belirirken; Türkiye ise Rusya açısından gerek büyük miktarda doğal gaz satışının gerçekleştirildiği önemli bir pazar gerekse sahip olduğu doğal gaz kaynaklarının yabancı pazarlara iletilmesi konusunda oldukça önemli bir transit ülke konumunda yer almaktadır. Türkiye’nin enerji zengini Kafkaslar ve Ortadoğu ile enerji fakiri Avrupa arasındaki coğrafi konumu, transit ülke olarak önemini ortaya çıkarmaktadır. Bu konum Rusya için hem Avrupa’ya hem de Akdeniz’e ulaşmak açısından oldukça önem arz etmektedir.

Doğal gaza bağımlılık konusunda Avrupa’nın içinde bulunduğu durum Türkiye’den çok daha belirgindir. Coğrafi konumu gereği doğal gaz kaynaklarına ulaşımında sıkıntı çeken Avrupa, Sovyetler Birliği döneminden itibaren büyük miktarlarda Rus gazı ithal etmekte fakat Rus gazının Avrupa’ya iletilmesinde kullanılan transit ülkeler ile Moskova arasındaki

sorunlar Avrupa'nın arz güvenliğini olumsuz etkilemektedir. 2006'da Rusya ile eski SSCB ülkeleri arasında meydana gelen doğal gaz fiyat krizi ve 2014'te gerçekleşen Ukrayna Krizi Avrupa'nın arz güvenliğini sorgulamasına, Rusya'nın ise en önemli pazarı olan Avrupa'yı kaybetme ihtimali ile karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Bu doğrultuda Avrupa tarafından Azeri gazının Avrupa'ya taşınmasını öngören Nabucco Projesi ortaya atılmıştır. Türkiye'nin de transit ülke olarak yer alacağı bu projeye karşılık Rusya Güney Akım Projesi'ni geliştirmiş ve Karadeniz'in altından Avrupa'ya gaz akışını sağlamayı hedeflemiştir. İki projenin de olumsuz sonuçlanması yeni projeleri gerektirmiş, bu süreçte Rusya Türk Akımı Projesi'ni geliştirerek Karadeniz'in altından Avrupa'ya gaz akışını sağlayacak ve Türkiye'nin de içinde yer aldığı yeni bir boru hattı inşasını gündeme getirmiştir. Avrupa ise yaşanan krizler sonucunda Rusya'ya bağımlılığı kırmak amacıyla Azeri gazına ulaşmayı önemli bulmuş ve TANAP'ın geliştirilmesini desteklemiştir. İki projede de yer alan ve doğal gaza ihtiyaç duyan Türkiye, enerji alanında kaynak sahibi olmasa da bölgesel transit ülke konumunu kazanarak önemli bir avantaj elde etmiştir. Nitekim bölgesel enerji politikalarında önemli bir aktör konumuna gelen Türkiye, Rusya'nın Avrupa pazarına ulaşım için ihtiyaç duyduğu ülkelerin başında gelmektedir.

Bağımlılık teorisine göre, bağımlılık kavramı dekolonizasyon süreci sonucunda bağımsızlığını kazanmış ülkelerde karşımıza çıkmaktadır. Bağımsızlığını kazanmış olan ülke her ne kadar yeni bir devlet konumunda uluslararası arenaya çıkmış olsa da, sömürge döneminden kaynaklanan ekonomik bağların devam etmesi, bu ülkelerin eski sömürgeci devletlerine bağımlılıklarına yol açmıştır. Bağımlılık tanımı itibariyle, kendi kendine yetememe, varlığını sürdürebilmek için başka bir ülkenin varlığına gereksinim duyma durumunu içermektedir. Bağımlılık ilişkisinde bir aktör dış güçler tarafından önemli ölçüde etkilenme, hatta bizzat yönlendirilme durumundadır. Bu ilişkide iki taraftan birisi, diğerinin varlığına mecburdur ve varlığını devam ettirmek için bağımlı olduğu tarafın her istediğini yapmak zorundadır.

Teori çerçevesinde iki ülke ilişkilerini değerlendirmek gerekirse, öncelikle Türkiye hiçbir zaman Rusya Federasyonu'nun sömürgesi olmamıştır. Bu yönüyle teorideki koşul karşılanmamaktadır. Ayrıca Türkiye'nin Rus gazına tamamen bağımlı olduğu söylemi, Türkiye'nin farklı ülkelerden gerçekleştirdiği doğal gaz ithalatına bakıldığında, geçerliliğini yitirmektedir. Türkiye açısından her ne kadar Rus gazına ulaşım kolaylık taşısa da, mecbur kalınması durumunda farklı kaynaklardan gaz alımı da mümkündür. Türkiye olası bir

bağımlılık tehlikesinin önüne geçmeye çalışan adımlar atarak kaynak çeşitlendirmesine gidebilmektedir. Bu adımlar neticesinde 2016'dan sonra Türkiye'nin RF'den gerçekleştirdiği doğal gaz miktarında düşüş meydana gelmiştir. Türkiye İran ve Azerbaycan'dan 2018 yılında yaklaşık 15 milyar metreküp doğal gaz ithalatı gerçekleştirmektedir ve bu rakam, toplam doğal gaz ithalatının % 30'una tekabül etmektedir. Ayrıca TANAP hattından gelen gaz miktarının da ilerleyen yıllarda arttırılacağı öngörülmektedir.

Diğer taraftan gelişen teknolojinin de etkisiyle LNG piyasalarında meydana gelen gelişmeler, doğal gaza ulaşım konusunda boru hatlarına mecburiyeti ortadan kaldırmıştır. Türkiye de LNG sektöründe yatırımlar yaparak olumlu sonuçlar elde etmiştir. Türkiye'nin Cezayir ve Nijerya'dan uzun dönemli LNG sözleşmelerinin yanı sıra spot piyasadan LNG ithalatı her sene artış göstermektedir. Türkiye'nin LNG ticareti 2007-2017 yılları arasında toplamda yaklaşık %7'lik bir artış gösterirken, 2018'de ise bir önceki yıla kıyasla yaklaşık %6'lık bir artış meydana gelmiştir. Bunun en önemli nedeni spot piyasadan yapılmış olan doğal gaz ithalatıdır. Bu artış sayesinde Türkiye'nin Rus gazına olan ihtiyacının daha da azalacağı düşünülmektedir.

Teoriye göre bağımlı olan taraf güçlü olan tarafın her istediğini yapmak zorundadır; fakat Türkiye ve Rusya'nın zaman zaman karşı karşıya geldiği de görülmektedir. Bunun en önemli örneği TANAP projesidir. Hazar gazını, Rus gazına alternatif olarak Avrupa'ya ulaştırmayı hedefleyen projede Türkiye transit ülke olarak yer almıştır. Bu sayede hem yıllık 6 milyar metreküp doğal gaz alımı gerçekleştirebilecek hem de transit ülke konumu ile bölgesel enerji politikalarında önemli bir aktör haline gelecektir. Böylece Rusya'ya karşı doğal gaz pazarlığında Ankara'nın eli güçlenecektir. Rusya'nın projeye tutumu başından itibaren olumsuz olsa da proje hayata geçirilmiş ve hattan gaz akışına başlanmıştır. Tüm bu gelişmeler göz önüne alındığında iki ülke ilişkilerinin bağımlılık teorisine uymadığı sonucuna varılmıştır.

Karşılıklı bağımlılık durumunda ise iki ya da daha fazla aktör ilişkilerinden vazgeçtiğinde, kendilerine zarar verecek bir sonuç meydana gelmektedir. Bu durum, ilişkiyi sonlandırdığında ortaya çıkacak maliyeti göz önüne alan aktörlerin politika ve hareketleri üzerinde belirli sınırlamalar getirmektedir. Karşılıklı bağımlılık yaklaşımında, tarafların maliyet ve kazançları her zaman eşit olmak zorunda değildir. Kuşkusuz ki karşılıklı bağımlılık ilişkisinin mevcut olduğu durumda, ilişkinin önemi bir taraf için daha fazladır.

Buna bağlı olarak da tarafların ilişkiyi sürdürmek için göstermiş oldukları çabalar ve pazarlık gleri farklılaşmaktadır. Dünya ekonomisinin neo-liberal politikalar üzerinden yrtldğu bu dönemde, bağımlılık ilişkisinin sıra dışı kaldığı ve ülkelerin ancak karşılıklı bağımlılık ilişkisi içinde yer aldığı söylenmektedir. Wallerstein'ın da belirttiği üzere dünyada artık ancak karşılıklı bağımlılık durumu söz konusudur.

Enerji politikaları açısından iki ülkenin durumuna bakıldığında, Türkiye için bağımlılığın daha yoğun olduğu yönünde bir algı oluşmaktadır; ancak Türkiye artık Rusya için transit ülke konumundadır. Türk Akım Doğal Gaz Boru Hattı iki ülke arasındaki enerji alanında işbirliğinin en önemli örneğini oluşturmaktadır. SSCB'nin dağılmasının ardından Rusya Avrupa'ya Ukrayna ve Baltık ülkelerinden geçen boru hatları ile doğal gaz satışı yapmaya başlamış fakat transit ülkelerle yaşanan sorunlar gaz iletimini sekteye uğratmıştır. Gaz kesintilerinin Avrupa'da Rusya'nın itibarını zedelemesi, Avrupa'nın Rusya dışında kaynaklar aramasına neden olurken, Rusya'nın da alternatif transfer rotalarına yönelimini hızlandırmıştır. Bu doğrultuda Moskova, ilk olarak Kuzey Akım Doğal Gaz Boru Hattı olarak Baltık Denizi'nin altından Almanya'ya bir hat inşa etmiş, bu sayede Kuzey Avrupa'ya gaz akışını güvenle sağlamayı hedeflemiştir. Bunun ardından Güney ve Doğu Avrupa pazarını elinde tutabilmek için Güney Akım Projesi'ni geliştirmiştir. Türkiye'nin transit ülke olarak yer almadığı bu proje 2014 Ukrayna Krizi sonrasında Rusya'nın Avrupa'ya siyasi bir cevabı olarak ve Gazprom'un ekonomik sorunları nedeniyle iptal edilmiş ve aynı zamanda Türkiye üzerinden geçecek yeni bir hat olarak Türk Akım Doğal Gaz Boru Hattı açıklanmıştır. Karadeniz'in altından geçerek Türkiye'ye ulaşacak olan bu hat, daha sonra iki farklı hat ile Güney ve Doğu Avrupa'ya doğal gaz iletimini hedeflemektedir.

Türkiye'nin Türk Akım Boru Hattı ile aynı dönemde Rusya'nın karşısında olan TANAP projesinde yer almış olması, Ukrayna Krizi ve Kırım'ın ilhakı olaylarında Rusya'yı kınayan eleştirel açıklamalarda bulunması bile Rusya'nın Türk Akım projesine olan ısrarını etkilememiştir. Fakat Kasım 2015'te yaşanan Uçak Krizi sonrası ilişkilerin kopma noktasına gelmesi projenin de durma noktasına gelmesine neden olmuştur. 2016 yılında ilişkilerin tekrara normale dönmesiyle projeye yeniden gündeme gelmiş ve aynı yıl anlaşma imzalanarak 2017'de hattın inşasına başlanmıştır. Kasım 2018 itibariyle Türkiye'ye gaz akışına başlayan hat, 1 Ocak 2020 itibari ile Avrupa'ya gaz akışına başlamıştır. Bu sayede

Rusya hem Kuzey hem de Güney ve Doğu Avrupa pazarına gaz akışına devam edebilecektir.

Çalışmanın RF'nin alternatifleri bölümünde, RF'nin doğal gaz satışı yaptığı pazarlar değerlendirilmiştir. Bu bölümde görülmektedir ki, Rus gazının hala en önemli alıcısı Avrupa'dır. Rusya 2018 yılında gerçekleştirmiş olduğu doğal gaz ihracatının %80'ini Avrupa pazarına yaparken, Avrupa ise doğal gaz ithalatının %60'ını Rusya'dan gerçekleştirmiştir. Son zamanlarda Asya pazarına yönelen Rusya'nın bu pazarda rekabet etmek zorunda olduğu diğer doğal gaz üreticisi devletler ve bu pazarlara sahip ülkeler ile fiyat anlaşmazlıkları mevcuttur. Bunun yanında Rusya 2018 yılında tüm Asya Pasifik bölgesine ancak 17,2 milyar metreküp doğal gaz ihracatı gerçekleştirebilmiş ve bu miktar toplam doğal gaz ihracatının yaklaşık olarak %7'sini oluşturabilmiştir (BP). Bu bölgeye yapılan ihracatlar çoğunlukla LNG olarak gerçekleştirilmekte, bölgeye yönelik gaz transferi amacıyla inşa edilen Sibiry'a'nın Gücü Doğal Gaz Boru Hattı henüz LNG ticareti boyutunda bir akışı sağlayamamaktadır. Bu bağlamda RF'nin Asya Pasifik pazarında yakın zamanda Avrupa'ya gerçekleştirdiği ihracat miktarına ulaşabilmesi zor görünmektedir. Her ne kadar Avrupa, TANAP ve TAP gibi alternatif doğal gaz projelerine destek veriyor olsa da, Rusya Avrupa pazarını kaybetmemek için hala büyük çaba sarf etmektedir. Çünkü Rusya ve Avrupa arasında uzun yıllardır devam eden doğal gaz ticareti Avrupa'yı Rus gazı içi güvenilir bir pazar haline getirmektedir. Bu çabalardan en önemlisi de hiç şüphesiz Türk Akım Doğal Gaz Boru Hattı'dır. Rusya'nın Ukrayna ve Baltık ülkelerini saf dışı bırakarak en önemli pazarı olan Avrupa'ya Türkiye toprakları üzerinden gaz akışına devam etmesini sağlayacak bu proje Türkiye'nin Rusya'ya karşı elini güçlendirmektedir. Bu durumda Türkiye ve Rusya birbirleriyle ilişkilerini kestiklerinde; Rusya en önemli pazarı olan Avrupa'ya gaz akışı sağlayamayacak, Türkiye ise doğal gaz ihtiyacının büyük bir bölümünü karşılayamayacak ve her iki taraf da zarar görecektir. Karşılıklı bağımlılık teorisi çerçevesinde her iki tarafın birbirine ihtiyaç duyması gerekliliği Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkide böylece kendini göstermektedir.

Literatürde daha önce yapılmış olan çalışmalar iki ülke arasındaki doğal gaz ilişkilerini bağımlılık ve karşılıklı bağımlılık teorilerinden birini seçerek açıklamış, iki teoriyi karşılaştırarak analiz etmemiştir. Bu bağlamda bu çalışma, literatürdeki çalışmaların tümünün analiz edilerek birleştirilmesini ve taraflar arasındaki doğal gaz ilişkilerinin her iki teoriyi de ele alarak çözümlenmesini sağlamıştır. Literatürde karşılıklı bağımlılık teorisi

kendi içinde asimetrik karşılıklı bağımlılık ve simetrik karşılıklı bağımlılık olarak iki ayrı sınıfa ayrılmaktadır. Fakat bu çalışmada karşılıklı bağımlılığın derecesi ölçülmemiş ve ilişkiler bu ayrıma göre kategorize edilmemiştir. Çünkü amaç ilişkilerin bağımlılık ya da karşılıklı bağımlılık teorilerinden hangisine uygun olduğu sonucuna ulaşmaktır; karşılıklı bağımlılığın derecesini nitelendirmek değildir. Bu bağlamda bu çalışmada ulaşılan sonuç iki ülke arasındaki doğal gaz ilişkilerinin karşılıklı bağımlılık teorisine uygun olduğudur; bununla birlikte karşılıklı bağımlılığın hangi tarafın lehine veya aleyhine olduğu sonucuna ulaşılamamıştır.

Ne var ki literatürde Türkiye'nin Rusya ile asimetrik karşılıklı bağımlılık ilişkisi içinde olduğu sonucuna varan çalışmalar mevcuttur. Özbay (2011) ve İpek (2017) çalışmalarında iki ülke ilişkileri karşılıklı arz-talep üzerinden açıklanmakta, buna bağlı olarak da Türkiye'nin elinin daha zayıf olduğu ve Türkiye'nin aleyhine asimetrik karşılıklı bağımlılığın söz konusu olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Türkiye'nin Rusya'dan yapmış olduğu doğal gaz ithalatının iki ülke arasındaki ticaret açığını Türkiye aleyhine büyütmesi, Türkiye'nin bu açığı ancak Rus turistler ve Rusya'daki Türk müteahhitlik faaliyetleri ile kapatmaya çalışmasına neden olmuştur. Fakat 2015 yılında yaşanan Uçak Krizi sonrası 2016 yazında Rus turistlerin Türkiye'ye gelmemesi, Türkiye'nin politikalarının yetersizliğini kanıtlamıştır. Türkiye Rus gazına karşılık, Rusya'ya ticarete denge sağlayacak önemli bir ihracat ürünü gönderememektedir. Bu durum, ilişkilerde Türkiye aleyhine bir asimetri meydana getirmektedir. Fakat Türk Akım Doğal Gaz Boru Hattı'nın işleyişe girmesi ile Türkiye'nin Rusya açısından önemli bir transit ülke konumuna gelmesi, Türkiye'nin elini güçlendiren ve ilişkileri daha dengeli bir karşılıklı bağımlılık statüsüne getiren bir gelişmedir. Çünkü artık Türkiye Rusya'ya karşı transit ülke kozunu taşımaktadır ve bu durumun iki ülke ilişkilerini simetrik bir karşılıklı bağımlılık durumuna getireceği düşünülmektedir.

5. KAYNAKLAR

- Abbasgil, S. Ö. (2016). Son Dönemde Gelişen Türk-Rus İlişkilerinin Enerji Perspektifinden Analizi. *Bariş Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 4(2), 50-83.
- Akçadağ, E. & İsmayilov E. (2016).). Ukrayna Krizinin Rusya ve Japonya Arasındaki Kuril Adaları Sorunlarına Etkisi. *Uluslararası İlişkiler*, 12(48), 96-115.
- Akgül-Açıkmeşe, S. & Hisarlıoğlu, F. (2017). Türkiye-Rusya İlişkilerinde Avrupa Birliği Etkisi, G. Özcan ve E. Balta ve B. Beşgül (Der.), Kuşku ile Komşuluk Türkiye'nin Rusya ile İlişkilerinde Değişen Dinamikler içinde (249-267). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aktürk, Ş. (2013). Russian-Turkish Relations in the 21st Century, 2000-2012. *Russian Analytical Digest*, (125), 2-5.
- Aktürk, Ş. (2014). Toward a Turkish-Russian Axis? Conflicts in Georgia, Syria, and Ukraine, and Cooperation over Nuclear Energy. *Insight Turkey*, 16(4), 13-22.
- Aktürk, Ş. (2017). Türkiye'nin Rusya ile İlişkilerinin Yükselişi ve Gerilemesi, 1992-2015 Neorealist Bir Değerlendirme, G. Özcan ve E. Balta ve B. Beşgül (Der.), *Kuşku ile Komşuluk Türkiye'nin Rusya ile İlişkilerinde Değişen Dinamikler* içinde (129-145). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Albinyana, R. & Mane-Estrada, M. (2018). Energy Interdependence. The Linkage of The Political Economy of Algeria's Natural Gas With that of the Western Mediterranean Region. A Methodological Approach. *UNISCI Journal*, (47), 29-64.
- Alizade, N. (2015). *Türkiye'nin Dış Politikasında Enerji Faktörü*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Yüksek Lisans Merkezi, Bakü.
- Amin, S. (1973). *Unequal Development: An Essay on the Social Formations of Peripheral Capitalism* (Çev. Pearce, B.). England: New Harvester Press.
- Amin, S. (1992). *Üçüncü Dünya Demokrasi ve Sosyalizm* (Çev. Bener, Y. ve Başkaya, F.). Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları: 12.
- Amin, S. (2001). Yirminci Yüzyılın Ekonomi Politikası (Çev. A. Tartanoğlu). *Mülkiye*, 25 (227).
- Arafat, M. & Alnuaimy, L. O. M. (2011). The Turkish-Russian Relations in the Era of AKP. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, XIII(II), 103-133.
- Arıboğan, D. Ü. & Bilgin, M. (2009). New Energy Order Politics Neopolitics: From Geopolitics to Energeopolitics. *Uluslararası İlişkiler*, 5(20), 109-132.
- Avcıoğlu, G. Ş. (2014). Immanuel Wallerstein'in Dünya Sistemi, Jeopolitik ve Jeokültürel Kuramı. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (31), 97-110.

- Aydın, A. & Hodaloğulları, Z. (2016). Türkiye ile Rusya Arasındaki Doğal gaz İşbirliğinin Türkiye'nin Enerji Güvenliğine Etkisi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(43), 744-755.
- Bailes, A. J. K. (2009). What's Mine is Mine, What's Yours is Negotiable': Self-Sufficiency versus Interdependence in Energy Strategy. *Security and Peace*, 27(4), 237-241.
- Baldwin, D. A. (1980). Interdependence and Power: A Conceptual Analysis. *International Organization*, Cilt. 34, No.4, University of Wisconsin Press, ss.471-506.
- Başcıl, H. H. (2013). *Karşılıklı Bağımlılık Ekseninde Avrupa Birliği- Çin Halk Cumhuriyeti İlişkileri 1975-2010*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Bayraç, H. N. (2018). Uluslararası Doğalgaz Piyasasının Ekonomik Yapısı ve Uygulanan Politikalar. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 13(3), 13-36.
- BBC (2020, Nisan). Güney Akım Projesi Avrupa'nın çıkarlarına Ters. 18 Nisan 2020 tarihinde https://www.bbc.com/turkce/haberler/2010/09/100909_nabucco adresinden alınmıştır.
- Benhür, Ç. (2008). 1920'li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (24), 277-313.
- Bilgin, M. (2009). Fosil, Yenilenebilir ve Nükleer Yakıtların Neopolitik Anlamı-Türkiye'nin Durumu ve Gelecek Alternatifleri. *Uluslararası İlişkiler*, 5(20), 57-88.
- Bilginoğlu, M. A. & Dumrul, C. (2012). Türk Ekonomisinin Enerji Bağımlılığı Üzerine Bir Eş-Bütünleşme Analizi. *Journal of Yasar University*, 26(7), 4392-4414.
- Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi (BOTAŞ) (2016). *Sektör Raporu 2016*.
- BOTAŞ (2019, Nisan). BOTAŞ LNG İşletme Müdürlüğü. 09 Nisan 2019 tarihinde <https://injebt.botas.gov.tr/> adresinden alınmıştır.
- BOTAŞ (2019, Nisan). Tuz Gölü Doğalgaz Yeraltı Depolama Projesi. 15 Nisan 2019 tarihinde <https://tuzgoluebt.botas.gov.tr/index.php/tr/> adresinden alınmıştır.
- Bozdağlıoğlu, Y. & Özen, Ç.(2004). Liberalizmden Neoliberalizme Güç Olgusu ve Sistematik Bağımlılık. *Uluslararası İlişkiler*, 1(4), 64.
- British Petroleum (BP)(2019). BP Statistical Review of World Energy. 68. Edition.
- Bucak, C. (2003). *Bağımlılık Teorisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Burchill, S., Linklater, A. & Devetak, R., Donnelly, J., Paterson, M., Reus-Smit, C. & True, J. (Editörler), (2005). *Theories of International Relations* (3. Baskı). New York: Palgrave&Macmillan.

- Cardoso, F. H. & Faletto, E. (1979). *Dependencia y Desarrollo en America Latina, Mexica: Siylo XXI* (Çev. Marjory Mattingly Urquidy). California: University of California Press (Eserin orijinali 1969'da yayımlandı).
- Carnoy, M. (1984). *The Satate and Political Theory*, New Jersey: Princeton University Press.
- Çelikpala, M. (2012). Enerji Alanında Rekabet Yeniden Hareketleniyor: Türkiye Merkezli Gelişmelere Genel Bir Bakış, *Ortadoğu Analiz*, 4(41), 8-20.
- Çelikpala, M. (2015). Rekabet ve İşbirliği İkileminin Yönünü Arayan Türk-Rus İlişkileri, *Bilig*, (2), 117-144.
- Çelikpala, M. (2017). "Rusya Gazı Keser Mi?" Son Gelişmeler Işığında Türkiye Rusya Enerji İlişkilerine Bakmak, G. Özcan ve E. Balta ve B. Beşgül (Der.), *Kuşku ile Komşuluk Türkiye'nin Rusya ile İlişkilerinde Değişen Dinamikler* içinde (205-223). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çimen, M. (2011). *Türkiye Ekonomi Politikalarının Ekonomik Bağımlılık Üzerine Etkileri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Harp Akademisi Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul.
- Davutoğlu, A. (2003). *Stratejik Derinlik Türkiye'nin Uluslararası Konumu*. (Ondördüncü Baskı). İstanbul: Küre Yayınları.
- Dışişleri Bakanlığı (2019, Nisan). Türkiye'nin Enerji Profili ve Stratejisi. 09 Nisan 2019 tarihinde http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa adresinden alınmıştır.
- Dışişleri Bakanlığı (2019, Nisan). Türkiye-Rusya İlişkileri. 09 Nisan 2017 tarihinde <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-rusya-siyasi-iliskileri.tr.mfa> adresinden alınmıştır.
- Dışişleri Bakanlığı (2019,Mart). Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ). 25 Mart 2019 tarihinde <http://www.mfa.gov.tr/karadeniz-ekonomik-isbirligi-orgutu-kei.tr.mfa> adresinden alınmıştır.
- Doğan, G. E. (2018). Karadeniz Bölgesinde Boru Hatları Jeopolitiği. *Karadeniz Araştırmaları*, XV(57), 17-31.
- Doster, B. (2014). Türkiye'nin Enerjide Dışa Bağımlılığının Türkiye-Rusya İlişkilerine Etkileri. Yazılı Bildiri. Uluslararası Enerji ve Güvenlik Kongresi Bildirileri. 23-24 Eylül 2014. Kocaeli, 599-609.
- Duman, M. & Samadov, N. (2003/2). Türkiye ile Rusya Federasyonu Arasındaki İktisadi ve Ticari İlişkilerin Yapısı Üzerine Bir İnceleme. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (6), 25-47.
- Ediğer, V. Ş. (2008). Yeni Yüzyılın Enerji Güvenliğinde Karşılıklı Bağımlılık Bir Zaruret. *Doğal Gaz Dergisi*, (132), 58-62.

- Elektrik Üretim Anonim Şirketi (2017). 2016 Elektrik Üretim Sektör Raporu, Araştırma Planlama ve Koordinasyon Dairesi Başkanlığı İstatistik ve Araştırma Müdürlüğü, Mayıs 2017.
- Ener, M. & Ahmedov, O. (2007). Türkiye-Azerbaycan Petrol-Doğalgaz Boru Hattı Projelerinin Ülke Ekonomileri ve Avrupa Birliği Açısından Önemi, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 2(2), 117-136.
- Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (2018a). Doğalgaz Piyasası Sektör Raporu 2017. Ankara: T.C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, 2018.
- Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (2018b). Doğalgaz Piyasası Sektör Raporu Temmuz 2018. Ankara: T.C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı, 2018.
- Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (2018c). Elektrik Piyasası Sektör Raporu Ocak-2018. Ankara: T.C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı, 2018.
- Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (2019). Doğalgaz Piyasası Sektör Raporu 2018. Ankara: T.C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, 2019.
- Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (2012). Nükleer Santraller ve Ülkemizde Kurulacak Nükleer Santrale İlişkin Bilgiler, Yayın No:1, ETKB, Enerji İşleri Genel Müdürlüğü, 2012, s.5. 09 Nisan 2019 tarihinde <https://www.enerji.gov.tr/File/?path=ROOT%2F1%2FDocuments%2FSayfalar%2FN%C3%BCKleer+Santraller+ve+%C3%9Cklerimizde+Kurulacak+N%C3%BCKleer+Santrale+%C4%B0li%C5%9Fki n+Bilgiler.pdf> adresinden alınmıştır.
- Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (2017). Dünya ve Türkiye Enerji ve Tabii Kaynaklar Görünümü 01 Ocak 2017 İtibariyle, Strateji Geliştirme Başkanlığı, (15).
- Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (2019, Mart). Doğalgaz Boru Hatları ve Projeleri. 26 Mart 2019 tarihinde <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz-Boru-Hatlari-ve-Projeleri> adresinden alınmıştır.
- Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (2019, Nisan). Doğal Gaz. 09 Nisan 2019 tarihinde <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz> adresinden alınmıştır.
- Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (2019, Nisan). Nükleer Enerji. 09 Nisan 2019 tarihinde <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Nukleer-Enerji> adresinden alınmıştır.
- Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. Nükleer Santraller ve Ülkemizde Kurulacak Nükleer Santrale İlişkin Bilgiler, Nükleer Enerji Proje Uygulama Dairesi Başkanlığı, Yayın No:1, 6-7.
- Ersoy, M. (1991). Bağımlılık Okulunun Eleştirisi. *Ekin Belleten*, 55(212), 23-34.
- Erşen, E. (2017). 2000’li Yıllarda Türkiye-Rusya İlişkileri ‘‘Kompartımanlaştırma’’ Stratejisinin Sorunları, G. Özcan ve E. Balta ve B. Beşgül (Der.), *Kuşku ile Komşuluk Türkiye’nin Rusya ile İlişkilerinde Değişen Dinamikler* içinde (147-161). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Frank, A. G. (1969). Capitalist Development of Underdevelopment in Brazil. *Capitalizm and Underdevelopment in Latin Amerika*, New York: Monthly Review Press.
- Frank, A. G. (1972). The Development of Underdevelopment, James D. Cockcroft, Andre Gunder Frank, and Dale Johnson (editörler)., *Dependence and Underdevelopment* içinde. Garden City, New York: Anchor Books.
- Frank, A. G. (1979). *Dependent accumulation and underdevelopment*. New York: Monthly Review Press.
- Frank, A. G. (1992). Latin American Development Theories Revisited: A Participant Review. *Latin American Perspectives*, 19(2), 125-139.
- Gasiorowski, M. J. (1985). The Structure of Third World Economic Interdependence. *International Organization*, 39(2), 331-342.
- Gazprom (2019, Aralık). Foreign Projects Kazakhstan. 25 Aralık 2019 tarihinde <https://www.gazprom.com/projects/kazakhstan/> adresinden alınmıştır.
- Gazprom (2019, Aralık). Foreign Projects Kyrgyzstan. 25 Aralık 2019 tarihinde <https://www.gazprom.com/projects/kyrgyzstan/> adresinden alınmıştır.
- Gazprom (2019, Aralık). Foreign Projects Uzbekistan. 25 Aralık 2019 tarihinde <https://www.gazprom.com/projects/uzbekistan/> adresinden alınmıştır.
- Gazprom (2019, Aralık). Gas Pipeline Minsk-Vilnius-Kaunas-Kaliningrad. 25 Aralık 2019 tarihinde <https://www.gazprom.com/projects/mvkk/> adresinden alınmıştır.
- Gazprom (2019, Aralık). Gas Pipeline Nord Stream 2. 25 Aralık 2019 tarihinde <https://www.gazprom.com/projects/nord-stream2/> adresinden alınmıştır.
- Gazprom (2019, Aralık). Gas Pipeline Nord Stream. 25 Aralık 2019 tarihinde <https://www.gazprom.com/projects/nord-stream/> adresinden alınmıştır.
- Gazprom (2019, Aralık). Gas Pipeline Power of Siberia. 25 Aralık 2019 tarihinde <https://www.gazprom.com/projects/power-of-siberia/> adresinden alınmıştır.
- Gazprom (2019, Aralık). Yamal-Europe. 25 Aralık 2019 tarihinde <https://www.gazprom.com/projects/yamal-europe/> adresinden alınmıştır.
- Gazprom (2019, Nisan). Foreign Projects Turkey A Major Buyer of Russian Natural Gas. 01 Nisan 2019 tarihinde <http://www.gazprom.com/projects/turkey/> adresinden alınmıştır.
- Gazprom (2019, Nisan). Gas Pipeline TurkStream Gas exports to Turkey and southern and southeastern Europe. 09 Nisan 2019 tarihinde <http://www.gazprom.com/projects/turk-stream/> adresinden alınmıştır.
- Gazprom (2019, Nisan). Projects. 09 Nisan 2019 tarihinde <http://www.gazprom.com/projects/#pipeline> adresinden alınmıştır.

- Gazprom (2019, Nisan). TurkStream Line 1 completed. 1 Nisan 2019 tarihinde <http://www.gazprom.com/press/news/2018/april/article425733/> adresinden alınmıştır.
- Gürkaynak, M. & Yalçiner, S. (2009). Uluslararası Politikada Karşılıklı Bağımlılık ve Küreselleşme Üzerine Bir İnceleme. *Uluslararası İlişkiler*, 6(23), 73-92.
- Haberütrk (2019, Mart). Doğalgazda 2017'de çifte rekor 17/02/2018. 20 Mart 2019 tarihinde <https://www.haberturk.com/dogalgaz-ithalatinda-rekor-1841940-ekonomi#> adresinden alınmıştır.
- Herbstreuth, S. (2014). Constructing Dependency: The United States and the Problem of Foreign Oil. *Millennium Journal of International Studies*, 43(1), 24-42.
- Hobden, S. ve Jones, R. W. (2007). Marxist Theories of International Relations. Baylis, J., Smith, S., ve Owens, P.,(editörler), *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations* içinde(142-159). New York: Oxford University Press.
- Hoff, P. D. & Ward, M. D. (2004). Modeling Dependencies in International Relations Networks. *Political Analysis*, (12), 160-175.
- Hout, W.(1993). *Capitalism and the Third World Development Dependence and the World System*. Aldershot: Edward Elgar.
- International Energy Agency (2016). *Energy Policies of IEA Countries 2016 Review Turkey*. Paris: International Energy Agency, 2016.
- International Energy Agency (IEA) (2019, Nisan). Energy Policies of IEA Countries: Turkey 2016 Review, OECD, Paris, 2016. 9 Nisan 2019 tarihinde <https://www.iea.org/countries/Turkey/> adresinden alınmıştır.
- International Energy Agency (IEA) (2019, Nisan). IEA releases review of Russian energy policies 18 June 2014. 09 Nisan 2019 tarihinde <https://www.iea.org/newsroom/news/2014/june/iea-releases-review-of-russian-energy-policies.html> adresinden alınmıştır.
- International Energy Agency (IEA) (2019, Nisan). Major oil and gas exporters face unprecedented challenges in years ahead, new IEA study shows 25 October 2018. 09 Nisan 2019 tarihinden <https://www.iea.org/newsroom/news/2018/october/major-oil-and-gas-exporters-face-unprecedented-challenges-in-years-ahead-new-iea.html> adresinden alınmıştır.
- International Energy Agency (IEA) (2020, Şubat). Data and Statistics. 16 Şubat 2020 tarihinde <https://www.iea.org/data-and-statistics/data-tables?country=RUSSIA&energy=Natural%20gas&year=2017> adresinden alınmıştır.
- İlter, E. & Kınık, H. (2017). Türkiye'nin Enerji Denklemi: Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı ve Türk Akımı. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (18), 185-200.
- İnat, K. (2015). Türkiye-İran Ekonomik İlişkileri. *SETA*, (132). Ss.20-25.

- İpek, P. (2012). Enerji Güvenliğinin Ekonomi Politikası ve Türk Dış Politikası, Efeğil, E. ve Kalaycı, R. (Ed.), *Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi Cilt I* içinde (225-249), Ankara: Nobel Yayıncılık.
- İpek, P. (2017). The Role of Energy Security in Turkish Foreign Policy (2004-2016), Gözen, P. (Ed.). *Turkish Foreign Policy: International Relations* içinde (173-194), Legality and Global Reach, Palgrave MacMillan.
- İstikbal, D. (2019). Rejimin Meşruiyeti ve Enerji Güvenliği: Çin Komünist Partisinin Enerji Politikaları. *Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi*, 3(1), 49-68.
- İşeri, E. & Özen, C. (2012). Türkiye’de Sürdürülebilir Enerji Politikaları Kapsamında Nükleer Enerjinin Konumu. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (47), 161-180.
- İzmir, B. (2017). İki Müttefik, Bir Kriz: Türk-Amerikan İlişkilerinde Jüpiter Füzeleri Krizi. *Humanitas*, 5(10), 177-192.
- Kamalov, İ. (2010). Komşuluktan Stratejik İşbirliğine: Türk-Rus İlişkileri, *The Black Sea International*, Rapor No:3, 5-16.
- Karagöl, E. T. & Kavaz, İ. ve Özdemir, B. Z., Kaya, S. (2017). 2017’de Enerji, *2017’de Türkiye* içinde 239-258, SETA Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul.
- Karagöl, E. T. & Kızılkaya, M. (2015). Rusya-AB-Türkiye üçgeninde Türk Akımı. *Seta Perspektif*, (105), 1-6.
- Karagöl, E.T., Kaya, S. (2016). *LNG’nin Dünya Enerji Ticaretindeki Yeri*. SETA Yayınları 73, I. Baskı.
- Karagöl, E.T., Kaya, S., ve Koç, Y., (Editörler), (2016). *2016’da Enerji*. İstanbul: SETA.
- Karaş, G. (2017). Bağımlılık Teorisi Perspektifinden DTÖ Kapsamındaki Korumacılık Politikası Araçlarının Kullanımı. *International Journal of Public Finance*, 2(2), 245-263.
- Kay, C. (2005). Andre’ Gunder Frank: From the ‘Development of Underdevelopment’ to the ‘World System. *Development and Change*, 36(6), 1177–1183.
- Kaya, T. (2018). Immanuel Wallerstein, Bir Tarihsel Sosyal Bilimci. *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (43), 46-65.
- Kemaloğlu, İ. (2015). Komşuluktan Stratejik İşbirliğine: Türk-Rus İlişkileri. Yazılı Bildiri. Soğuk Savaştan Günümüze Türk-Rus İlişkileri II. Çalıştay Bildirileri. St. Petersburg, 28-29 Eylül 2010. Ankara, 75-86.
- Keohane, R. O. & Nye, J. S. (1977). *Power and Interdependence: World Politics in Translation*, Boston: Little Brown Company.
- Keohane, R. O. & Nye, J. S. (1996). Complex Interdependence and Role of Force. R. C. Art ve R. Jervis. (Editörler), *International Politics: Enduring Concepts and Contemporary Issues* içinde(236-251) (4. baskı). New York: Harper Collins.

- Keohane, R. O. & Nye, J. S. Jr. (1998). Power and Interdependence in the Information Age. *Foreign Affairs*, 77(5), 81-98.
- Keohane, R. O. & Nye, J. S. Jr. (2000). Globalization: What's New? What's Not? (And So What?), *Foreign Policy*, (118), 104-119.
- Keohane, R. O. & Nye, J. S. Jr. (2015). Güç ve Karşılıklı Bağımlılığı Yeniden Ele Almak. *Uluslararası İlişkiler*, 12(46), 79-104.
- Keohane, R. O. & Nye, J. S. Jr., (1987). Power and Interdependence Rewisited. *International Organization*, 41(4), 725-753.
- Keohane, R. O. (1984). Hegemony in the World Political Economy. *After Hegemony* içinde (31-109). Princeton: Princeton Universty Press.
- Keohane, R. O. (2002). *Power and Governance in a Partially Globalized World*. New York: Routledge.
- Keohane, Robert O. After hegemony: Cooperation and discord in the world political economy. New
- Keohane, Robert O. After hegemony: Cooperation and discord in the world political economy. New
- Kısaccık, S. ve Erenel, F. (2019). Doğu Akdeniz Güvenlik Algılamaları Bağlamında, Kalıcı Yapılandırılmış İşbirliği Savunma Anlaşması (The Permanent Structured Cooperation-Pesco) ve Enerji Güvenliği Meselelerinin Avrupa Birliği Türkiye İlişkilerine Olası Yansımalarını Anlamak. *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi Turkish Journal of Political Science*, 2(1), 51-76.
- Koçak, M. (2017). Türkiye-Rusya İlişkileri, *Seta*, (201). 1-19.
- Kolobov, O. A. & Kornilov, A. A. & Özbay, F. (2006). *Çağdaş Türk-Rus İlişkileri Sorunlar ve İşbirliği Alanları (1992-2005)* (Çev. Elnur Osmanov, Vügar İmanov, Ramil Memmedov). İstanbul: Tasarım Yayınları.
- Kurban, V. (2014). 1950-1960 Yıllarında Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasındaki İlişkiler. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 14(28), 253-282.
- Lamy, S. L. (2007). Marxist Theories of International Relations. Baylis, J., Smith, S., ve Owens, P.,(editörler), *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations* içinde (124-141). New York: Oxford University Press.
- Merdan, E. (2016). *Turkey's Potential as an Energy Hub: To What Extent Can It Fulfill Its Potential As A Provider of Energy Security For Europe?*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sabancı Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Minhas, S., Hoff, P. D., & Ward, M. D. (2015). Relax, Tensors Are Here Dependencies in International Processes. 08 Ekim 2018 tarihinde <https://arxiv.org/abs/1504.08218> adresinden alınmıştır.

- Miş, N., Ulutaş, U., Yeşiltaş, M., Uzun,, C. D., Karagöl, E.T., Gür, N., Arkan, A., ve Çağlar, İ. (2017). *2017'de Türkiye*, İstanbul: SETA.
- Mitrova, T & Yermakov, V.(2019). Russia's Energy Strategy- 2035: Struggling to Remain Relevant. *Russie.Nei*. Reports, No.28.
- Mitrova, T.(2019). Russia's Energy Strategy Issue Brief. *Atlantic Council Eurasia Center*, 1-3.
- Morse, L. (1971). Transnational Economic Processes. *International Organization*, 25(3), 373-397.
- NTV (2020, Nisan).Türk Akımı Deneniyle Batı Hattı Devre Dışı Kalacak. 18 Nisan 2020 tarihinde <https://www.ntv.com.tr/ekonomi/bati-hatti-devre-disi-kalacak,0VYw8KaUnUuE12j1NWDDgQ> adresinden alınmiştir.
- Oğan, S. (2003). Mavi Akım Projesi: Bir Enerji Stratejisi ve Stratejisizliği Örneği. *Stadima*, (7), 1-20.
- Oliverio, A. & Lauderdale, P. (2015). The World System According to Andre Gunder Frank: Hegemony and Domination. *Journal of World-Systems Research*, 21(1), 184-192.
- Oran, B. (2009). *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I: 1919-1980* (On Beşinci Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oran, B. (2010). *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt II: 1990-2001* (On İkinci Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özbay, F. (2011). Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Rusya İlişkileri: 1992-2010. *Bilge Strateji*, 2(4), 35-77.
- Özcan, G. ve Balta, E. ve Beşgül, B. (Der.), (2017). *Türkiye ve Rusya İlişkilerinde Değişen Dinamikler Kuşku ile Komşuluk*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özdemir, B.Z. (2018). İran Yaptırımları ve Türkiye-İran İlişkilerinin Muhtemel Etkileri. *SETA*, (260), 9-24.
- Özev, M. H. (2017). Küresel Denklemde Türkiye'nin Enerji Güvenliği. *SETA*, 1-109.
- Özkan, B. (2017). 1945 Türkiye-SSCB Krizi Dış Politikada Kurucu Mitin İnşası, G. Özcan ve E. Balta ve B. Beşgül (Der.), *Kuşku ile Komşuluk Türkiye'nin Rusya ile İlişkilerinde Değişen Dinamikler* içinde (55-78). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Paltsev, S. (2014). Scenarios for Russia's Natural Gas Exports to 2050. *Energy Economics*, (42), 262-270.
- Pevehouse, J. C. (2004). Interdependence Theory and Measurement of International Conflict. *The Journal of Politics*, 66(1), 247-266.

- Rana, W. (2015). Theory of Complex Interdependence: A Comparative Analysis of Realist and Neoliberal Thoughts. *International Journal of Business and Social Science*, 6(2), 290-297.
- Sağlam, M. (2014). *Gazprom'un Rusyası Rusya'da Devletin Dönüşümü*. Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Selçuk, H. (2005). *Türkiye Rusya Ekonomik İlişkileri*, İstanbul: Tasam Yayınları.
- Sevim, V, T. (2014). Rus Dış Enerji Politikası ve Yeni Hedef Kuzey Doğu Asya. *Uluslararası İlişkiler*, 11(41), 87-108.
- Sezer, D. B. (2000). Turkish-Russian Relations: The Challenges of Reconciling Geopolitical Competition with Economic Partnership. *Turkish Studies*, 1(1), 59-82.
- Shadrina, E. (2014). Russia's Natural Gas Policy Toward Northeast Asia: Rationales, objectives and institutions. *Energy Policy*, (74), 54-67.
- Stulbegr, A. N. (2017). Natural Gas and the Russia-Ukraine Crisis: Strategic Restraint and the Emerging Europe-Eurasia gas Network. *Energy Research & Social Science*, (24), 71-85.
- T.C. Moskova Büyükelçiliği (2020, Mart). Türkiye-Rusya Federasyonu Ekonomik ve Ticari İlişkileri. 25 Mart 2020 tarihinde <http://moskova.be.mfa.gov.tr/Mission/ShowInfoNote/219659> adresinden alınmıştır.
- T.C. Ticaret Bakanlığı (2020, Mart). 2019 yılı Nisan Ayı geçici Dış Ticaret, Şirket, Esnaf ve Kooperatif Veri Bülteni. 25 Mart 2020 tarihinde <https://ticaret.gov.tr/haberler/2019-yili-nisan-ayi-gecici-dis-ticaret-sirket-esnaf-ve-kooperatif-veri-bulteni> adresinden alınmıştır.
- TANAP (2020, Mart). Tanap Nedir? . 1Mart 2020 tarihinde <https://www.tanap.com/tanap-projesi/tanap-nedir/> adresinden alınmıştır.
- Tellal, E. (2017). Avrasya'da Türk-Rus İlişkileri, G. Özcan ve E. Balta ve B. Beşgül (Der.), *Kuşku ile Komşuluk Türkiye'nin Rusya ile İlişkilerinde Değişen Dinamikler* içinde (181-204). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Telli, A. (2017). Doğalgaz Piyasasında Değişen Dengeler: LNG'nin "Altın Çağı". *Bilgesam Analiz/Enerji*, (1370), 1-6.
- The Central Bank of Russian Federation (2019, Nisan). Press releases. 09 Nisan 2019 tarihinde http://www.cbr.ru/eng/press/month_archive/ adresinden alınmıştır.
- Topsakal, İ. (2016). Tarihi Süreçte Rusya-Türkiye İlişkileri. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 33-53.
- TÜİK (2019, Nisan). Temel İstatistikler. 09 Nisan 2019 tarihinde <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> adresinden alınmıştır.
- Türkiye Makine Mühendisleri Odası (2018). *Oda Raporu, Türkiye'nin Enerji görünümü 2018*. yayın no:MMO/691, Ankara, Ankamat Matbaacılık San. Ltd. Şti.

- Türkiye Petrolleri (2016). *Ham Petrol ve Doğalgaz Sektör Raporu Mayıs 2016*.
- Uwazie, I. U., Igwemma, A. A. ve Ukah, F. I, (2015). Contributions of Andre Gunder Frank to the Theory of Development and Underdevelopment: Implications on Nigeria's Development Situation. *Journal of Economics and Sustainable Development*, 6(18), 27-38.
- Ünal, S. (2016). Yaptırımlar Sonrası İren ve Bölgesel Enerji Jeopolitiği. *Türkiye Enerji Vakfı*, (5), Ankara, s.1-48.
- Varol Sevim, T.(2014). Rus Dış Enerji Politikası ve Yeni Hedef Kuzey Doğu Asya. *Uluslararası İlişkiler*, 11(41), 87-108.
- Vergin, N. (1975). A.G. Frank'ın Az Gelişmişlik Modeli Üzerine Epistemolojik Bir Eleştiri Denemesi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 35(1-4), 125-142.
- Vihma, A. & Turksen, U. (2015). The Geoeconomics of the South Stream Pipeline Project. *Journal of International Affairs*, 69(1), 34-53.
- Wallerstein, I. (1974). *The Modern World System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World Economy in the Sixteenth Century*. New York: Academic Press.
- Wallerstein, I. (1996). *Tarihsel Kapitalizm* (Çev. Alpay, N.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Wallerstein, I. (2005). Remembering Andre Gunder Frank, *Review (Fernand Braudel Center)*, 28(3), iii-iv.
- Wallerstein, I.(1974b). The Rise and Future Demise of the World Capitalist System: Concepts for Comparative Analysis. *Comparative Studies in Society and History*, 16(4), 387-415.
- Wallerstein, I.(1998a). *Liberalizmden Sonra* (Çev.Öz, E.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Wallerstein, I.(1998b). *Jeopolitik ve Jeokültür* (Çev. Özel, M.). İstanbul: İz Yayınları.
- Wallerstein, I.(2004). *World System Analysis: An Introduction*. Durham: Duke University Press.
- Yanık, L. K. (2007). Allies or Partners? An Appraisal of Turkey's Ties to Russia, 1991-2007. *East European Quarterly*, XLI(3), 349-370.
- Yapıcı, M. İ. (2010). *Rus Dış Politikasını Oluşturan İç Etkenler*. Ankara: USAK Yayınları.
- Yapıcı, M. İ. (2011). Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Rusya'nın Balkan Politikasında Enerjinin Artan Önemi. Yazılı Bildiri. 3. Uluslararası Balkanlarda Sosyal Bilimler Kongresi Bildirileri. 29 Mayıs-5 Haziran 2011. Mostar, 77-89.
- Yapıcı, U. (2007). *Yeni Soğuk Savaş Putin, Rusya ve Avrasya*. İstanbul: Başlık Yayınları.
- Yardımcı, O. (2011). Türkiye Doğalgaz Piyasası: Geçmiş 25 Yıl, Gelecek 25 Yıl. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 3(2), 157-166.

- Yıldırım, M. & Örnek, İ. (2012). Walt Whitman Rostow'un Kalkınma Aşamaları Yaklaşımına Göre Gaziantep Ekonomisinin İncelenmesi, Discussion Paper. *Turkish Economic Association*, Ankara. (84). 06 Şubat 2019 tarihinde <http://hdl.handle.net/10419/81630> adresinden alınmıştır.
- Yılmaz, S. ve Bahrecskiy, E.(2017). *Rusya&Türkiye Avrasya Paktı Mümkün mü? Rus Avrasyacılığı mı? & Türk Avrasyacılığı Mı? Rusya/Çin/İran/Türkiye*. Ankara: SRT Yayınları.
- Yılmaz, Ş. & Sever-Mehmetoğlu, D. (2016). Linking Foreign Policy and Energy Security: An Asset or a Liability for Turkey. *Uluslararası İlişkiler*, 13(52), 105-128.
- York: Princeton University Press, 2005
- York: Princeton University Press, 2005
- Zarakol, A. (2017). Türkiye ve Rusya Tarihsel Benzerlikler (Çev. Belce Ünüvar), G. Özcan ve E. Balta ve B. Beşgül (Der.), *Kuşku ile Komşuluk Türkiye'nin Rusya ile İlişkilerinde Değişen Dinamikler* içinde (25-38). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Zengin, E. (2015). Türkiye ve Rusya Federasyonu Ticari İlişkileri. *Avrasya İnceleme Dergisi (AVID)*, IV(1), 61-103.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Meryem AYDIN
Doğum Yeri ve Tarihi : Aydın / 15.07.1994

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Dokuz Eylül Üniversitesi / İşletme Fakültesi / Uluslararası İlişkiler (İngilizce) / 2012-2017
Lisans Öğrenimi : Anadolu Üniversitesi / İktisat Fakültesi / Kamu Yönetimi / 2013-2016
Lisansüstü Öğrenimi : Aydın Adnan Menderes Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Uluslararası İlişkiler ABD / Yüksek Lisans 2017-2020
Bildiği Yabancı Diller : İngilizce

Bilimsel Faaliyetler

Bildiriler:

-2017: Aydın, Meryem, Özet Bildiri, *Siyasi İlimler Türk Derneği XV. Lisansüstü Konferansı*, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan Dilleri Üzerindeki Mirası", 16.12.2017.

İletişim

E-posta Adresi : meryemaydin_94@hotmail.com
Tarih :2020